

ศึกษาวิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิด
ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)
THE ANALYTICAL STUDY OF WISDOM DEVELOPMENT ACCORDING
TO THE CONCEPT OF PHARBRAHMAGUNABHORN (P.A.PAYUTTO)

นาย วัฒนา พลชาติ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตร ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขา วิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

ศึกษาวิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิด
ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

นาย วัฒนา พลชาติ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขา วิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

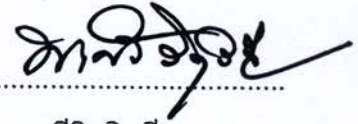
An Analytical Study of Wisdom Development According to
The Concept of Phrabrahmagunabhorn (P.A. Payutto)

Mr Wattana polchart

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

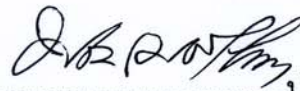
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระศรีสิทธิมนี)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

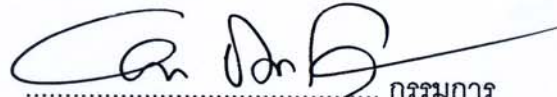
..... ประธานกรรมการ

(พระเมธีรัตนดิลก, ดร.)

..... กรรมการ

(พระศรีคัมภีรญาณ, รศ.ดร.)

..... กรรมการ

(พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, ผศ.ดร.)

..... กรรมการ

(ดร.ประพันธ์ ศุภษร)

..... กรรมการ

(ผศ.ดร.มนตรี สืบดวง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ) ประธานกรรมการ

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส กรรมการ

ดร. ประพันธ์ ศุภษร กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์
(ป.อ.ปยุตฺโต)

ผู้วิจัย : นาย วัฒน พงศาติ

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญฺโถ) รศ.ดร.

(ป.ธ.๙, ศษ.บ., พธ.ม., Ph.D.)

: พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส ผศ.ดร.

(ป.ธ.๖, ปช.ส, พธ.บ., ศศ.ม.,

พธ.ด.)

: ดร.ประพันธ์ ศุภษร

(ป.ธ.๗, พธ.บ., ศศ.ม., พธ.ด.)

วันสำเร็จการศึกษา : ๙ มิถุนายน ๒๕๕๓

บทคัดย่อ

วิธีการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีจุดมุ่งหมายเพื่อความรู้แจ้งในสรรพสิ่ง ที่เรียกว่าเป็นโลกุตตรปัญญา จากปัญญาของปุถุชนสามารถพัฒนาได้โดยอาศัยกัลยาณมิตรซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกเพื่อก่อให้เกิดศรัทธา ร่วมกับปัจจัยภายในที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการเกิดสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบขึ้นเป็นปัญญาในขั้นแรก โดยสัมมาทิฐินี้จะอบรมให้บุคคลมีความระมัดระวังในเรื่องของศีล สมาธิ ปัญญาและองค์ประกอบแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ตามลำดับ จนสามารถพัฒนาจากโลกียปัญญาเป็นโลกุตตรปัญญาได้

วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)นั้น เป็นไปในแนวทางเดียวกับวิธีการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท แต่ต่างกันตรงวิธีการนำเสนอและการอธิบายอย่างละเอียดเพื่อให้เกิดภาพพจน์ขึ้น โดยแสดงให้เห็นถึงการพัฒนาปัญญาต้องใช้คนเป็นแกนกลางปัญญาจะเริ่มตื้นก็ต่อเมื่อคนเริ่มมีการศึกษา คือ หลักการพัฒนา ๓ ด้านด้วยการฝึกให้มีพฤติกรรมร่วมที่ดีงาม เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตและเอื้อต่อการพัฒนาจิตและปัญญา โดยมีหลักย่อย ๘ อย่าง โดยฝึกความสุจริตทางกาย ทางวาจา และการประกอบสัมมาชีพ เป็นพื้นฐาน ทำการฝึกอบรมจิตให้ประณีต มีคุณภาพ มีสุขภาพจิตที่ดี เรียกว่า สมาธิ

และด้วยจิตใจที่ตีนั้นสามารถฝึกและอบรมบุคคลให้เกิดการพัฒนาทางด้านปัญญา โดยอาศัยการช่วยเหลือและประคับประคองจากสภาพแวดล้อมที่ดีคือกัลยาณมิตรและปัจจัยฝ่ายปัญญาคือโยนิโสมนสิการ ไปตลอดระยะเวลาแห่งการฝึกฝน จนกว่าจะเป็นอริยบุคคล

แนวทางการประยุกต์ใช้ปัญญาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ได้แก่การพัฒนากาย ผู้มีปัญญาจะมีวิธีในการดำเนินชีวิตด้วยหลักของโภชนาตัตถุญญา หรือเรียกว่ารู้จักประมาณในการบริโภค ทำให้เกิดอินทรีย์สังวรคือความสำรวมระวังในการใช้อินทรีย์ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ จึงส่งผลทำให้พฤติกรรมได้รับการพัฒนา จากสภาพภายในที่ดีการแสดงก็จะเป็นพฤติกรรมที่ดีโดยเฉพาะในเรื่องของศีล ผู้มีศีลจะเป็นผู้ที่มีความสุขทำให้การดำเนินชีวิตราบรื่น ร่มเย็น เป็นผู้มีเมตตา กรุณา ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ไม่กระทำการที่เป็นการเบียดเบียนผู้ใด มีความสงบ ผ่องใสเกิดขึ้นในจิตใจ ทำให้คุณภาพของจิตเกิดการพัฒนาขึ้น จิตจะมีความคล่องตัว คล่องแคล่ว ว่องไวหรือเรียกว่า จิตควรแก่การงาน มีสติสัมปชัญญะในการดำเนินชีวิต โดยจะส่งผลให้เกิดความคิดที่เป็นระบบขึ้น คือการคิดอย่างมีเหตุผล รู้จักใช้ปัญญาในการแก้ไข ปัญหาหรือขจัดความทุกข์ที่เกิดขึ้น มีความเข้าใจและยอมรับถึงสรรพสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของโลก เรียกว่าเป็นผู้ใช้ปัญญาในการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามวิธีการของพระพุทธศาสนา โดยจะส่งผลให้บุคคลผู้หมั่นฝึกฝนตนเองนั้น มีความเป็นอริยชนที่ดีงาม และผู้มีปัญญาย่อมเรียนรู้ที่จะพัฒนาฝึกฝนตนเองให้ถึงเป้าหมายสูงสุดคือความดับทุกข์ได้

Thesis Title : The Analytical Study of Wisdom Development According to
The Concept of Phrabrahmagunabhorn (P.A. Payutto)

Researcher : Mr Wattana polchart

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Srigambhirayarn (Somjinta Sammapuñño) Pali IX, B.A.,
M.A., Ph.D.

: Phramaha Hansa Dhammahaso Pali VI, B.A., M.A., Ph.D.

: Dr. Prapan Supasorn Pali VII, B.A., M.A., Ph.D.

Date of Graduate : 9 June 2010

Abstract

The method of developing pañña (wisdom) in Theravada Buddhism is to gain wisdom in everything otherwise called “Lokuttara pañña, which the ordinary people can gain from their “Kalyāṇamittatā”(good company) which is the outer factor to gain the faith. This also includes an inter factor which is called “Yonisomanasikāra” (critical reflection) as the “Sammādiṭṭhi” (right view), correct opinion is the first stage of intellect. With this Sammādiṭṭhi one can train oneself to be careful about the precepts, meditation, wisdom and Noble Eightfold Path until they can develop the worldly wisdom to be of Lokuttara pañña.

The method to develop wisdom according to Phrabrahmagunabhorn (P.A.Payutto) in the same way as one in Theravada Buddhism. The only difference is found in the presentation and details in explaining to create images. The development of wisdom must be represented by the people as a central of the intellect, because the true development could only exist when people start studying. This way of consists of 3 sides, namely : the practise to be good combined behavior for encouraging the high quality

of life and helping in developing the mind and the intellect by using 8 sub steps the first of which is practicing of honesty in one's body, spoken words, minds and occupations as a basic step together with practising and training their minds to be neat and high in qualities. This state of mind can be called "concentration". By having a good mind, one can practice and develop the wisdom by helping and supporting an appropriate environment which consists of good company and the wisdom factor of wisdom which is the systematic attention and practice with the disciplines until one can be a Noble One.

The way to apply the wisdom to improve the quality of life, the diligence that happens during the practical period can be employed in the way of one's lives. From a good inner state of mind, one will behave accordingly to the precepts. The persons, who have precepts also live in happiness and smoothness in life with peace, are distinctively of merit and kindness to themselves and others. They will not persecute other persons in country and societies. All will have good lives together. The person who has intelligence will practise to eventually overcome the distress.

The way to use of wisdom in enhancing a quality of life includes physical development. A person accompanied with wisdom shall live a life based on the principle of moderation in eating or namely knowing the limit of consumption. This engenders physical composure, meaning careful attention in exercising the organs of the body such as eyes, ears, nose, tongue, body and mind, all of which render the development of behavior. With the good mind, one's expression will be in good conduct, especially concerning precepts. A person practicing precepts will be happy and live a smooth and peaceful life. He/she is kind, merciful to himself/herself and to others and does not oppress others, retains peace, enjoys a joyous spirit, which develops the quality of mind. The mind will be inventive, apt, and agile or namely the mind right for work, possessing self-consciousness in living one's life, which consequently enhances a systematic thinking – meaning think rationally, using wisdom to solve problems or eliminate the misery occurred, understanding and acknowledging the change of things in changing the world. Such is someone who is guided by wisdom in living a life, which is, according

to Buddhism, the path to better quality of life. This in consequence makes people who always improve themselves enjoy an excellent life and the one accompanied with wisdom will indeed learn to cultivate oneself to reach the ultimate aim – extinction of suffering.

กิตติกรรมประกาศ

ขอนอบน้อมแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอรหันต์สาวกทุกๆพระองค์ที่ได้ถ่ายทอดความรู้และชี้ทางแห่งความหลุดพ้น ให้แก่มวลมนุษยทั้งหลาย

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงได้ เพราะได้รับความเมตตาจากผู้มีพระคุณหลายท่าน ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง จึงขอกล่าวนามเพื่อเป็นการขอบพระคุณอย่างสูง มา ณ โอกาสนี้

พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปญฺโณ) พระมหาหรรษา (ธมฺมหาโส) ผู้เป็นแรงบันดาลใจและเป็นตัวอย่างแก่ผู้วิจัยในการตั้งใจศึกษาเล่าเรียนครั้งนี้ อาจารย์ ดร.ประพันธ์ ศุภษร ที่ได้เมตตารับเป็นที่ปรึกษาและคอยแก้ไขงานวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ให้ลุล่วงด้วยดี คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน ที่ได้สละเวลาช่วยเหลือในการตรวจสอบแก้ไขและปรับปรุงงานวิทยานิพนธ์ให้มีความถูกต้องยิ่งขึ้น

พระอาจารย์และอาจารย์ คุณครูและทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ต่างๆ กัลยาณมิตรทุกท่าน คุณแม่ดร.สิริ กรินชัย ผู้เปรียบเป็นมารดาในทางธรรมของข้าพเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาจารย์ พิชัย และอาจารย์ ศิริพร ภรรณกุลสุนทร ที่ได้เมตตาอบรมสั่งสอนให้ผู้วิจัยได้มีความอดทนอดกลั้น พากเพียรฝึกฝนตนเองทั้งในทางโลกและทางธรรมเสมอมา คุณสิรพัฐุ์ สิริเวชพันธ์ ผู้ที่ได้ชักนำมาสู่เส้นทางสายนี้ คุณจุฑาพร อ้อพงษ์ ผู้ที่ช่วยจัดสรรเวลาในการศึกษาครั้งนี้ ให้เป็นไปด้วยความสะดวกราบรื่นยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยขอนอบน้อมแด่คุณพระรัตนตรัย และพระคุณของบิดามารดาผู้ให้กำเนิด ที่ได้เลี้ยงดูอบรมสั่งสอนและให้การศึกษา ตลอดจนผู้ที่เคยช่วยเหลืออุปการะทุกท่าน ขอมอบคุณงามความดีทั้งหมด อันเกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้แต่ทุกๆท่าน

วิธมนา พลชาติ

๙ มิถุนายน ๒๕๕๓

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๕ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๕
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๗
๑.๗ ขอบเขตของการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ คำสอนเรื่องวิธีการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๙
๒.๑ ความหมายและความสำคัญของปัญญา	๙
๒.๑.๑ ความหมายของปัญญา	๙
๒.๑.๒ บ่อเกิดของปัญญา	๑๔
๒.๑.๓ แนวทางให้เกิดปัญญา	๑๗
๒.๑.๔ ระดับของปัญญา	๑๘
๒.๒ วิธีการพัฒนาปัญญา	๒๑
๒.๒.๑ องค์ประกอบแห่งสัมมาทิฐิ	๒๒
๑. ปรัตติยโสมะ	๒๒

๒. โยนิโสมนสิการ	๒๕
- วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวโลกียปัญญา	๒๘
๒.๒.๒ วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวอริยมรรคมีองค์ ๘	๓๕
๒.๒.๓ วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวไตรสิกขา	๓๙
๒.๒.๔ วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวสติปัฏฐาน ๔	๔๘
๒.๓ สรุปวิธีการพัฒนาปัญญา	๕๐
บทที่ ๓ วิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)	๕๓
๓.๑ ความหมายของการพัฒนาปัญญา	๕๓
๓.๑.๑ ความหมายของปัญญา	๕๔
๓.๑.๒ บ่อเกิดของปัญญา	๕๕
๓.๒ วิธีการพัฒนาปัญญา	๕๖
๓.๒.๑ วิธีการพัฒนาโลกียปัญญา	๕๗
๓.๒.๑.๑ วิธีการพัฒนาตามแนวอินทริยสังวร	๕๘
๓.๒.๑.๒ วิธีการพัฒนาตามแนวโภชนมัตตัญญูตา	๕๙
๓.๒.๑.๓ วิธีการพัฒนาตามแนวปัจฉัยภายนอก	๖๒
๓.๒.๒ วิธีการพัฒนาโลกุตตรปัญญา	๖๕
๓.๒.๒.๑ วิธีการพัฒนาตามแนวปัจฉัยภายใน	๖๕
๓.๒.๒.๒ วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวไตรสิกขา	๖๘
๓.๒.๒.๓ วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวอริยมรรคมีองค์ ๘	๗๒
๓.๓ วิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญา	๘๔
๓.๔ สรุปวิธีการพัฒนาปัญญา	๘๘
บทที่ ๔ แนวทางในการประยุกต์ใช้โลกียปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต	๙๑
๔.๑ การพัฒนาปัญญาเพื่อการพัฒนากาย	๙๑
๔.๒ การพัฒนาปัญญาเพื่อการพัฒนาพฤติกรรม	๙๕

๔.๓	การพัฒนาปัญญาเพื่อการพัฒนาจิต	๑๐๐
๔.๔	การพัฒนาโลกียปัญญาเพื่อการพัฒนาโลกุตตรปัญญา	๑๐๖
บทที่ ๕	บทสรุปและวิเคราะห์	๑๑๐
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๑๐
๕.๒	วิเคราะห์ผลการวิจัย	๑๑๒
๕.๓	ข้อเสนอแนะ	๑๑๕
บรรณานุกรม		๑๑๖
ประวัติผู้วิจัย		๑๑๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้คำย่อ

คำย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามคัมภีร์ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิวารวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลป้อนนสาส์ก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริป้อนนสาส์ก	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อ.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ฉก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.สตตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.อฏฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)

ช.สุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	สุดตนิบาต	(ภาษาไทย)
ช.เปต.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ช.เถร.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ช.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ช.จ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	จุพนิทเทศ	(ภาษาไทย)
ช.ป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธัมมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ปา.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสิณี	ปาฏิวิรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.มู.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	มุลป้อนาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	มัชฌิมป้อนาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มโนรทปุรณี	ติกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.จก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มโนรทปุรณี	จกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.อญฺฐก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มโนรทปุรณี	อญฺฐกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ธ.อ.	(ไทย)	=	ชุททกนิกาย	ธรรมบท	อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.อุ.อ.	(ไทย)	=	ชุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	อุทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทธิ.	(ไทย)	=	วิเสสวิสุทธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)
----------	-------	---	-----------------------	-----------

การระบุหมายเลข

๑. การระบุหมายเลขคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ โดยการใส่ระบุหมายเลขเป็น เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๑/๙๒. หมายความว่า การอ้างอิงระบุถึงคัมภีร์ ชุททกนิกาย มหานิทเทศ (ภาษาไทย) พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ ข้อที่ ๒๑ หน้าที่ ๙๒ เป็นต้น

๒. พระสูตรและอรรถกถาแปล ฉบับมหาหมากูฏราชวิทยาลัย ๒๕๓๕ โดยการใช้ระบุหมายเลขเป็น เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ม.มฺว.อ.(ไทย) ๑/๘๘/๒๐๙. หมายถึง มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุตฺตนี้ มุลปิณณาสกัอรรถกถา(ภาษาไทย) เล่มที่ ๑ ข้อ ๘๘ หน้าที ๒๐๙ เป็นต้น

๓. ปกรณวิเสส โดยการใช้ระบุหมายเลขเป็น ข้อ/หน้า เช่น ๕/๖ หมายถึง ข้อ ๕ หน้า ๖ เป็นต้น

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งอเทวนิยม^๑ และเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ทุกคนว่าสามารถพัฒนาจิตใจไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ด้วยความเพียรของตน กล่าวคือพระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์บันดาลชีวิตของตนเองด้วยผลแห่งการกระทำของตน มิได้มาจากการอ้อนวอนขอจากพระเป็นเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกร่างกาย คือ มีตนเป็นที่พึ่ง^๒ เพื่อพาตัวเองออกจากกองทุกข์ มีจุดมุ่งหมายคือการสอนให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในโลกด้วยวิธีการสร้าง "ปัญญา" ซึ่งความทุกข์ของมนุษย์ในยุคปัจจุบันนี้เกิดจากความเจริญก้าวหน้า ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ศาสนา และทุกด้านที่กล่าวมานั้นมุ่งเน้นไปที่ความเจริญทางด้านวัตถุมากกว่าการพัฒนาทางด้านจิตใจ ทำให้เกิดปัญหาต่างๆขึ้นในสังคม ทั้งนี้เพราะคนในสังคมมีความเจริญทางด้านจิตใจน้อยไป หรือตามไม่ทันความเจริญทางด้านวัตถุนั่นเอง^๓ ทำให้คนในสังคมดำเนินชีวิตอยู่ท่ามกลางกระแสแห่งวัตถุนิยม แข่งขันและเอาเปรียบกันเพื่อความมั่งคั่งทางวัตถุ หรือที่เรียกว่าตามทันแต่รู้ไม่เท่าทัน^๔ เท่าที่กล่าวมาไม่ได้หมายความว่าพระพุทธศาสนาจะปฏิเสธความสำคัญของวัตถุ พระพุทธศาสนาถือว่าวัตถุเป็นส่วนประกอบที่จำเป็นอย่างหนึ่งของชีวิต เพราะชีวิตทุกชีวิตจะมีส่วนประกอบสำคัญสองอย่าง คือ รูป(วัตถุ)กับนาม(ความรู้สึกรู้จัก จิตใจและคุณธรรม) ชีวิตจะเดินไปได้อย่างเป็นปกติสุข ก็โดยอาศัยดุลยภาพของส่วนประกอบทั้งสองอย่างนี้ แต่โดยส่วนใหญ่บุคคลจะให้ความสำคัญแก่ส่วนประกอบที่เป็นวัตถุมากกว่าส่วนประกอบที่ไม่ใช่วัตถุ จึงเกิดสภาพทางสังคมอันไม่น่าพึงปรารถนาหลาย

^๑ แสง จันทร์งาม, **พุทธศาสนวิทยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๖.

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑.

^๓ พระมหาสิงห์ สวัสดิ์ผล, "การประเมินผลโครงการฝึกอบรมหลักสูตรการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข", **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต(พัฒนาสังคม)**, (สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์), ๒๕๔๒.

^๔ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **การสร้างสรรค์ปัญญา เพื่ออนาคตของมนุษยชาติ**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐.

อย่าง เช่น การแก่งแย่งกัน การไม่รู้จักแบ่งปันกัน ความเห็นแก่ตัว และการประพฤติทุจริตต่างๆ เป็นต้น จนทำให้สังคมเดือดร้อนและจนถึงกับเกิดความตกต่ำทางศีลธรรม^๕

ปัญญาเป็นองค์ประกอบหรือคุณสมบัติสำคัญที่จะทำให้การดำเนินชีวิต คือการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและภาวะที่เป็นไปต่างๆของจิตใจให้ดำเนินไปได้ ด้วยคุณสมบัติของปัญญาเปรียบได้กับแสงสว่างส่องทาง ชี้บอกทางให้แก่บุคคล^๖ ซึ่งบุคคลควรได้รับการพัฒนาจนเกิดความรอบรู้ รู้ดีรู้ชั่ว รู้เหตุรู้ผล รู้คิดรู้พิจารณา รู้ตามความเป็นจริง^๗ ผู้ที่บรรลุเป้าหมายในทางพระพุทธศาสนา ท่านเรียกว่า บุคคลที่พัฒนาตนแล้ว หรือมีตนอันพัฒนาแล้ว มีตนอันฝึกแล้ว^๘ ผู้มีปัญญาย่อมมีวิถีทางดำเนินชีวิตที่ดีที่ถูกต้อง เป็นผู้พร้อมจะรับฟังคำสั่งสอนแนะนำจากผู้อื่นเพราะผู้รู้ เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายาและเป็นคนตรง^๙ ผู้มีปัญญาเปรียบดังผู้มีรัตนะ^{๑๐} เพราะปัญญามีคุณค่าที่ประเสริฐอย่างยิ่ง เปรียบเหมือนผู้มีทรัพย์อยู่ภายใน ที่ไม่มีผู้ใดสามารถขโมยหรือช่วงชิงไปได้

ปัญญาในพระพุทธศาสนามี ๒ ระดับได้แก่ โลกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา^{๑๑} โลกียปัญญาเป็นปัญญาที่เกี่ยวข้องกับโลก มีกิเลสเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวไว้ โลกุตตรปัญญาเป็นปัญญาที่ไม่เกี่ยวข้องต่อโลก คือเหนือกิเลส ตัณหา ปราศจากการปรุงแต่ง เป็นปัญญาของพระพุทธเจ้าและอริยบุคคลทั้งหลาย ดังนั้นการฝึกตนของบุคคลทั่วไป จึงเริ่มจากการพัฒนาเพื่อให้เกิดปัญญาระดับโลกียะเสียก่อน เพราะมนุษย์ส่วนมากยังต้องมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องต่อโลกไปตลอดจนชั่วชีวิต ผู้มีปัญญาในทางโลกจะมีผลทำให้การดำเนินชีวิตของผู้นั้น

^๕ จานงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, **ศาสนาชีวิตและสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : ตาตา พับลิเคชั่น, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต), “สุขภาพของศีลธรรมแนวพุทธ”, **พุทธจักร ฉบับที่ ๓ (มีนาคม ๒๕๔๙)**, ๑๒.

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๒๒.

^๘ พระเทพเวที(ประยุทธ์ ปยุตโต), **พัฒนาดน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๑), หน้า ๑๙.

^๙ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๗/๕๖.

^{๑๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๑/๖๗.

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔

เป็นไปด้วยความสงบสุขและดีงาม และพื้นฐานที่ดีที่สามารถพัฒนาขึ้นไปจนถึงระดับของโลกุตระ ปัญญาได้อีกด้วย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) นักปราชญ์สำคัญรูปหนึ่งในยุคปัจจุบัน เป็นที่ยอมรับทั้งในสังคมไทยและสังคมโลก ที่มองเห็นความสำคัญในเรื่องการพัฒนาปัญญาและการพัฒนามนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกฝนพัฒนา โดยเฉพาะพัฒนาสิ่งที่เรียกว่าปัญญา มาใช้ดำเนินชีวิต^{๑๒} คือการพัฒนาปัญญาในทางโลกให้เท่าทันกับการพัฒนาทางด้านวัตถุ เพราะมนุษย์ไม่ได้เกิดมาพร้อมกับวัตถุเหล่านี้ แต่ต้องอาศัยวัตถุเหล่านี้ในการที่จะมีความสุข จึงต้องพยายามให้ได้มา การได้จึงมีความหมายสำคัญในยุคที่ต้องอยู่กับความสุขทางวัตถุ จิตใจมนุษย์จึงนึกถึงแต่การที่จะได้หรือเอาให้ได้มา ความสัมพันธ์ของมนุษย์ในยุคปัจจุบันจึงวนเวียนอยู่ที่การจะได้เอาวัตถุ นี่คือจุดเน้นของสภาพชีวิตและการดำเนินชีวิตของคนยุคนี้^{๑๓} โดยพื้นฐานแล้วมนุษย์ทุกคนต้องการชีวิตที่ดีและมีความสุขที่แท้จริง และมนุษย์ก็ดำเนินชีวิตเพียรพยายามทุกอย่างเพื่อหาสิ่งเหล่านี้ แต่แล้วมนุษย์ก็ประสบกับปัญหา เพราะเพียรพยายามไปโดยไม่รู้ไม่เข้าใจว่าชีวิตที่ดีและมีความสุขที่แท้จริงนั้นคืออะไร^{๑๔} จึงต้องใช้กระบวนการพัฒนาปัญญาเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาที่จะทำให้มนุษย์เข้าถึงความสุขที่แท้จริง นั่นก็คือกระบวนการพัฒนามนุษย์ที่ประกอบด้วย ๓ ด้านแห่งการดำเนินชีวิตคือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งองค์ประกอบทั้ง ๓ ด้านนี้มีความสัมพันธ์กันอาศัยกันและส่งผลต่อกัน เป็นปัจจัยแก่กันในการกระบวนการพัฒนา จึงต้องพัฒนาไปด้วยกันทั้ง ๓ ด้าน ให้เป็นการพัฒนาคนเต็มทั้งคน จึงจะเป็นการพัฒนาที่ได้ผล และคนที่มีการพัฒนาอย่างนี้จะเป็นปัจจัยนำระบบสัมพันธ์ใหญ่ให้ เป็นไปในทางที่ดีที่เกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์^{๑๕}

จึงเป็นหน้าที่ของชาวพุทธทั้งหลายที่ควรให้ความสำคัญแก่การพัฒนาปัญญานี้ เพื่อบรรเทาปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นอยู่ในสังคมไทย โดยหันมาพัฒนาทางด้าน ความรู้สึก จิตใจและคุณธรรม ที่จะก่อให้เกิดปัญญาในทางโลกส่งเสริมให้บุคคลมีจิตใจที่ดีงาม มีพฤติกรรมที่

^{๑๒} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), การสร้างสรรค์ปัญญา เพื่ออนาคตของมนุษยชาติ, หน้า ๑๕.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), การพัฒนาคุณภาพชีวิต ด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๔๑.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), เมื่อสุขแท้ก็ถึงธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑.

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๙), หน้า ๒๓๑.

เหมาะสมซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินชีวิตที่ดี นอกจากนี้พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) เห็นว่าเมื่อมนุษย์สามารถพัฒนาตนเองเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุขคือมีโลกียปัญญา หรือเรียกได้ว่ามีปัญญาในทางโลกแล้ว หากมีโอกาสมนุษย์พึงกระทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์โดยการพัฒนาปัญญาในทางโลกนี้ให้สูงยิ่งขึ้นไปอีก เพื่อเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือโลกุตตรปัญญา โดยการพัฒนาปัญญาที่ก่อให้เกิด ผล หรือ มรรค เพราะมรรคคือกระบวนการพัฒนามนุษย์ไปสู่การมีปัญญาจนกระทั่งไม่ต้องอาศัย อวิชา ตัณหา อุปาทานในการดำเนินชีวิต แต่เป็นอยู่ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง^{๑๖} ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการค้นคว้าและศึกษาถึงวิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่เป็นไปเพื่อการดำเนินชีวิตหรือโลกียปัญญาว่ามีวิธีการพัฒนาอย่างไร และมีแนวทางในการประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างไร ทั้งนี้เพื่อประโยชน์สุขของสังคมโดยส่วนรวม

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องวิธีการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาแนวทางในการประยุกต์ใช้ปัญญาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

๑.๓ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

- ปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ รู้ทั่ว เข้าใจ รู้ซึ่ง รู้สิ่งควรกระทำควรเว้น
- วิธีการพัฒนาปัญญา หมายถึง ปัญญาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และปัญญาที่ปรากฏในวรรณกรรมของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)
- แนวทางในการประยุกต์ หมายถึง เพื่อนำปัญญาความรู้ที่เกิดขึ้นมาเป็นแนวทางในการปรับใช้ให้เหมาะสมแก่การดำเนินชีวิต

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ทุกข์สำหรับเห็นแต่สุขสำหรับเป็น**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๘), หน้า ๓๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ หมายถึง พระเถระที่มีชื่อและฉายาตามใบสุทธิเดิมว่า พระมหาประยุทธ์ ปยุตโต ซึ่งสมณศักดิ์ปัจจุบันคือ พระพรหมคุณาภรณ์ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน ต.บางกระทึก อ.สามพราน จังหวัดนครปฐม

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๑ สุนันท์ เพ็ชรพิรุณ ศึกษาเรื่องการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญาตามทฤษฎีของพุทธทาสภิกขุ พบว่า การเข้าถึงจุดหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนา ได้แก่ ความหลุดพ้น ต้องอาศัยปัญญาเป็นตัวการสำคัญ ได้แก่ วิปัสสนาปัญญา นับตั้งแต่พระอริยบุคคลขั้นต้นคือ พระโสดาบันไปจนถึงพระอรหันต์ จะต้องได้ปัญญาวิมุตติ การพัฒนาปัญญาให้เกิดมีขึ้น ให้แก่กล้าจนถึงขั้นบรรลุอริยมรรค – อริยผล ปัญญาที่ทำลายกิเลสขั้นต้น ผู้มีปัญญาแก่กล้าถึงที่สุดสามารถละสังโยชน์ ๑๐ ได้ทั้งหมด บรรลุเป็นพระอรหันต์ เป็นบุคคลที่ประเสริฐสุดในทางพุทธศาสนา^{๑๓}

๑.๔.๒ พระณรงค์ กิตติธโร (เด่นประเสริฐ) ศึกษาเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) จุดมุ่งหมายการศึกษา มีความเหมือนกันอยู่ ๒ ประการ คือ การศึกษาเพื่อพัฒนาคนในปัจจุบันให้มีคุณภาพและการศึกษาเพื่อพัฒนาคนในอนาคตที่จิตวิญญาณและสร้างปัญญา สังคมปัจจุบันให้คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาทุกอย่าง องค์ประกอบการศึกษาที่มีความเหมือนกันอยู่ ๒ ประการคือ องค์ประกอบภายนอกและองค์ประกอบภายในแตกต่างกันเพียงลักษณะการใช้ศัพท์ การจัดการศึกษามีความเหมือนกันอยู่ ๒ ประการคือ เพื่ออยู่ร่วมกันในสังคม เพื่อพัฒนาคน มีความแตกต่างโดยศัพท์แต่เป้าหมายเหมือนกัน^{๑๔}

๑.๔.๓ พระวราภรณ์ ชยากโร (พุลสวัสดิ์) ศึกษาเรื่องการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคมอุดมคติในทฤษฎีของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) พบว่า สังคมอุดมคติของพระธรรมปิฎกหมายถึง สังคมที่ดีงามเป็นแบบอย่างของมนุษย์ ซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมแห่ง

^{๑๓} สุนันท์ เพ็ชรพิรุณ, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญาตามทฤษฎีของพุทธทาสภิกขุ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗.

^{๑๔} พระณรงค์ กิตติธโร (เด่นประเสริฐ), “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗.

กัลยาณมิตรที่มีสภาพแวดล้อมเอื้อต่อการที่สมาชิกในสังคมจะได้พัฒนาศักยภาพของตนให้เข้าถึงอิสระภาพทั้งสี่ด้าน คือ อิสระภาพทางกาย อิสระภาพทางสังคม อิสระภาพทางจิตใจและอิสระภาพทางปัญญา สังคมจึงเกิดขึ้นเพื่อให้มนุษย์ได้รับการศึกษาเพื่อพัฒนาตน^{๑๙}

๑.๔.๔ พระมหากันต์ วุฒมนวโธ ศึกษาเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเกณฑ์การตัดสินทางจริยธรรม ในจริยศาสตร์ของค่าน้ำกับพุทธจริยศาสตร์ตามทฤษฎีของพระเทพเวที (ประยุทธิ์ ปยุตฺโต) พบว่า นักคิดทั้งสอง มีความเห็นที่ไม่แตกต่างกันในเรื่องของการใช้ปัญญาในแง่ที่ว่า การใช้ปัญญาที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในการไตร่ตรองก่อนการลงมือกระทำ ปัญญาจะช่วยให้มนุษย์สามารถเข้าใจและแยกความแตกต่างระหว่างความดีและความชั่วได้ ในแง่ของความรับผิดชอบ นักคิดทั้งสองมีความเห็นร่วมกันโดยมีเงื่อนไขที่สำคัญว่า ไม่ควรใช้ผู้อื่นเป็นเพียงเครื่องมือในการกระทำเพื่อความสำเร็จตามที่ตนคาดหวังไว้ นอกจากนี้ ทฤษฎีเรื่องความเป็นสากลในกฎศีลธรรมของคานท์ ยังคล้ายกับทฤษฎีเรื่องกรรมนิยามของพระเทพเวทีด้วย^{๒๐}

๑.๔.๕ พระมหาสมชาย สิริจนฺโท (หานนท์) ศึกษาเรื่องพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของ พระเทพวรคุณ (สमान สุเมโธ) พบว่า การพัฒนาชีวิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท แบ่งออกเป็น ๔ ด้าน ได้แก่ (๑) การพัฒนาทางความประพฤติ คือ ทางกาย และวาจา ให้มีศีล (๒) การพัฒนาด้านอินทรีย์ ๖ คือ ให้อัจฉกัจฉารวมอินทรีย์ของตนอย่างมีสติกำกับ (๓) การพัฒนาด้านจิตใจให้เกิดความเข้มแข็งและมั่นคงสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และ (๔) การพัฒนาด้านปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในการปฏิบัติตนต่อสรรพสิ่งทั้งปวง ไม่ให้เกิดความลุ่มหลงมัวเมา แต่ให้เป็นอิสระจากสิ่งต่างๆ นอกจากนี้ ก็ได้ศึกษาถึง โทษ(ผลกระทบ)ของการไม่พัฒนาคุณภาพชีวิต คุณค่าของการพัฒนาคุณภาพ

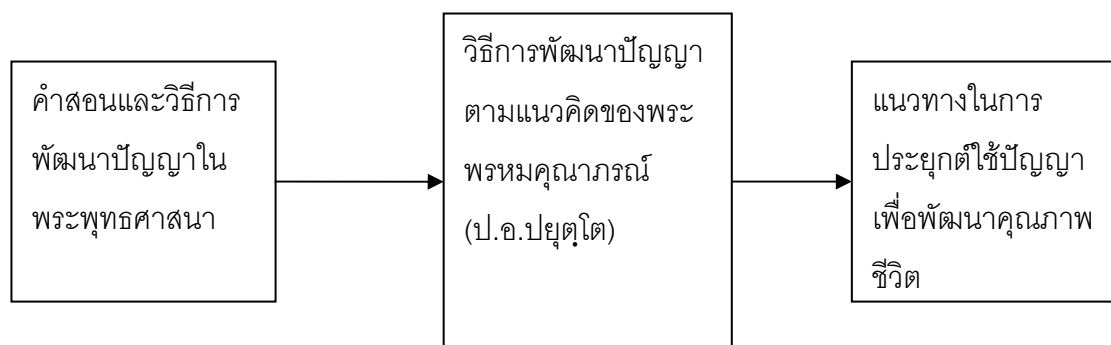
^{๑๙} พระวราภรณ์ ชยกโร (พูลสวัสดิ์), “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคมอุดมคติในทฤษฎีของพระธรรมปิฎก”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔.

^{๒๐} พระมหากันต์, “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมในจริยศาสตร์ของค่าน้ำกับในพุทธจริยศาสตร์ของพระเทพเวที(ประยุทธิ์ ปยุตฺโต)”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๕.

ชีวิตทั้งต่อตนและสังคมหลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต หลักธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต และบทสรุป^{๒๑}

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ส่วนใหญ่นั้นกล่าวถึงปัญญาและปัจจัยให้เกิดปัญญาในทางพระพุทธศาสนา รวมไปถึงผลที่เกิดจากการเป็นผู้มีปัญญาว่าจะก่อให้เกิดประโยชน์อะไรบ้าง ทั้งแก่ตนเองและสังคม ในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยมีความประสงค์ที่จะศึกษาการพัฒนาปัญญาทั้ง ๒ ระดับได้แก่ โลกียปัญญาและโลกุตระปัญญา และเมื่อบุคคลพัฒนาตนจนเกิดโลกียปัญญาตามวิธีการทางพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) แล้ว จะนำความรู้ที่นำมาเป็นแนวทางประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างไร

๑.๕ กรอบแนวคิดการวิจัย

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร โดยมีวิธีดำเนินการดังนี้

๑.๖.๑ ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและผลงานของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

^{๒๑} พระมหาสมชาย สิริจนฺโท (หานนท์), “พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของ พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๙.

๑.๖.๒ รวบรวมข้อมูลวิธีการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนา จากเอกสารทุตยภูมิ อรรถกถา ตำรา และงานวิจัย

๑.๖.๓ ศึกษาวิเคราะห์ วิธีการพัฒนาทางปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

๑.๖.๔ สรุปและนำเสนอผลงานการวิจัย

๑.๗ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร(Documentary Research) โดย มุ่งเน้นศึกษาเรื่องวิธีการพัฒนาปัญญาในพระไตรปิฎก อรรถกถา และวิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่ปรากฏในงานเขียน ปาฐกถา บทสัมภาษณ์ ที่จะชี้ให้เห็นว่าวิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) นั้นมี ลำดับและวิธีการอย่างไร รวมถึงการนำมาเป็นแนวทางในการประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบถึงวิธีการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่อง วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

๑.๘.๓ ทำทราบแนวทางในการประยุกต์ใช้การพัฒนาปัญญาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต

บทที่ ๒

คำสอนเรื่องวิธีการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทที่ ๒ นี้เป็นการศึกษาถึงคำสอนเรื่องวิธีการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งในแง่ความหมายและความสำคัญของปัญญา บ่อเกิดของปัญญา ประเภทของปัญญาและระดับของปัญญา รวมไปถึงวิธีการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ว่ามีวิธีการและลำดับขั้นตอนอย่างไร

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของปัญญา

๒.๑.๑ ความหมายของปัญญา

คัมภีร์ต่างๆในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น กล่าวถึงเรื่องของปัญญาไว้มากมาย ความหมายของปัญญาในพระไตรปิฎก ที่พระพุทธองค์ได้ให้ความหมายไว้ กล่าวคือ

ปัญญาตรัสเรียกว่า **เครื่องกำจัด** คือ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ นี้ชื่อว่าปัญญา^๑ นอกจากนี้ยังมีคำที่ใช้เรียกแทนปัญญา และมีความหมายในลักษณะเดียวกันกับความหมายข้างต้น ได้แก่ **ธิ** ปัญญาเครื่องทรงจำ^๒ **โมนะ** ปัญญาที่ทำให้เกิดความเป็นมุนี คือ ไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย^๓ เป็นผู้ที่สงบ คลายความตระหนี่ สงบในราคะ โทสะ โมหะ^๔ **มันตา** หมายถึง ความไม่ยึดติด^๕ เช่นเดียวกัน

^๑ ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๑/๙๒.

^๒ ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๕๔.

^๓ ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๔/๖๘.

^๔ ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๘๙/๕๓๓.

จากความหมายของปัญญา สามารถแบ่งออกเป็นหลายลักษณะ ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่าในบางความหมายมุ่งไปสู่ความเป็นโลกุตตรปัญญา เป็นปัญญาของพระพุทธเจ้าหรือปัญญาของพระอรหันต์ ที่แสดงถึงความอยู่เหนือกิเลส ตัณหา และอุปทาน ออกจากความยึดมั่นและการปรุงแต่งทั้งหลาย ได้แก่ เครื่องกำจัด คือ การไม่สำคัญหมายรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยินและอารมณ์ที่รับรู้ ความรู้ทั่ว คือ คุณสมบัติของผู้ที่มีอินทรีย์แก่กล้า กิริยาที่รู้ชัด คือ การมีสัมปชัญญะรู้ในการกระทำหรือกิจยานั้นๆ สามารถทำลายกิเลสเพื่อความรู้แจ้ง ความยิ่งใหญ่ของปัญญาที่กว้างขวางแผ่ไปเสมอด้วยแผ่นดิน

ในบางความหมายมีความหมายในเชิงโลกียปัญญา ได้แก่ ความหมายรู้ ความฉลาด มีการไตร่ตรอง เป็นเครื่องนำทาง ปัญญาคือพลังความแข็งแกร่ง คืออาวุธที่แหลมคม มีลักษณะส่องสว่าง มีความเห็นชอบ แสดงถึง ความมีพลังกำลัง ปัญญาเปรียบดังอาวุธที่ใช้ต่อสู้กับข้าศึกคือกิเลส ความหมายในเชิงโลกียปัญญานี้ มีลักษณะที่สร้างสรรค์และให้กำลังใจแก่ผู้ที่กำลังพากเพียรฝึกตนอยู่

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้แสดงความหมายของปัญญาไว้ดังนี้ **อะไรเป็นปัญญา** ปัญญาที่พึงเจริญ พึงยังประโยชน์ให้สำเร็จ คือวิปัสสนาญาณอันสัมปยุตด้วยกุศลจิตเป็นปัญญา^๕

อะไรชื่อว่าเป็นปัญญา ที่ชื่อว่าปัญญาเพราะอรธว่ารู้ชัด ที่ชื่อว่า รู้ชัดนี้ คืออย่างไร? คือความรู้โดยประการต่างๆ พิเศษยิ่งกว่าอาการ คือความหมายรู้ และความรู้แจ้งจริง จจริงอยู่ แม้เมื่อสัญญา วิญญาณ และปัญญา จะเป็นความรู้ด้วยกัน แต่สัญญา เป็นสักแต่ความหมายรู้อารมณ์ เช่น รู้จักว่า สีเขียว สีเหลือง เป็นต้นเท่านั้น แต่ไม่อาจให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาได้ วิญญาณย่อมรู้อารมณ์ว่า สีเขียว สีเหลือง เป็นต้นด้วย และยอมให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะได้ด้วย แต่ไม่อาจจะให้ก้าวหน้าไปถึงความปรากฏแห่งมรรคได้ ส่วนปัญญาย่อมรู้อารมณ์และให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะด้วยอำนาจแห่งนัยดังกล่าวแล้ว ทั้งให้ก้าวหน้าไปถึงความปรากฏแห่งมรรคด้วย^๖

^๕ พ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๑/๗๙.

^๖ พระพุทธโสมเถระ, **วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมมหาเถร) พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๓๑.

^๗ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๓๑ - ๗๓๒.

ในคัมภีร์มิลินทปัญหาได้อธิบายถึงลักษณะของปัญญาไว้ว่า “ปัญญา มีลักษณะตัดให้ขาด อีกอย่างหนึ่ง ปัญญา มีลักษณะส่องสว่าง”^๘ คือเมื่อมีปัญญาเกิดขึ้น ย่อมกำจัดอวิชชา ทำให้เกิดความสว่างคือวิชชา พิจารณาเห็นได้ว่าสรรพสิ่งทั้งหลาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน เปรียบดังแสงไฟย่อมขจัดความมืด ทำให้ทุกสิ่งปรากฏชัด

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าความหมายของปัญญาทั้งในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและในมิลินทปัญหานี้ เป็นปัญญาที่เกิดจากการภาวนาหรือจากการฝึกฝนและพัฒนาขึ้นมา จากโลกียปัญญามุ่งสู่โลกุตตรปัญญา เป็นปัญญาในวิปัสสนาญาณที่ประกอบไปด้วยกุศลจิต เพื่อมุ่งหมายเอาความรู้แจ้ง ลักษณะที่ตัดให้ขาดนั้นคือ การกำจัดให้หมดสิ้นในอวิชชาทั้งหลาย ลักษณะส่องให้สว่าง ทำให้เห็นได้ชัดแจ้ง ทำให้ความจริงปรากฏทั้งในอริยสัจ และความไม่เที่ยงของสรรพสิ่งทั้งหลาย เปรียบดังบุรุษถือไฟเข้าไปในเรือนที่มืด ไฟนั้นย่อมกำจัดความมืด ส่องสว่างทำให้ความจริงของสรรพสิ่งทั้งหลายปรากฏขึ้น เพราะในบรรดาแสงสว่างทั้งหลายไม่มีแสงใดในโลกนี้ที่จะมีความสว่างเท่าแสงแห่งปัญญาได้

ความหมายของปัญญาที่ปรากฏอยู่ในเอกสารและตำราอื่นๆ ที่ผู้วิจัยมีความเห็นว่ามี ความเกี่ยวข้องและเป็นประโยชน์ต่องานวิจัย ดังนี้

ปัญญาตามทวรศนะของท่านพุทธทาส หมายถึง การฝึกฝนอบรม เพื่อทำให้เกิด ความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องสมบูรณ์อย่างถึงที่สุด ในสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง คนเรา โดยปกติไม่สามารถรู้สิ่งต่างๆ ให้ถูกต้องตามความเป็นจริงได้ คือมักรู้ตามความเข้าใจของตนเอง หรือตามที่สมมุติกัน จึงไม่ใช่รู้จากความเป็นจริง ด้วยเหตุนี้ ในทางพระพุทธศาสนาจึงมี ระเบียบปฏิบัติที่เรียกว่า ปัญญา อีกส่วนหนึ่งเป็นส่วนสุดท้าย สำหรับฝึกฝนอบรมจิตใจให้เกิด ความรู้แจ้งในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงได้ จิตที่รู้แท้เห็นจริงในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามความ เป็นจริง ไม่มีอะไรชัดแจ้งไปยิ่งกว่า ความรู้แจ้งที่เกิดมาจากปัญญา จิตที่เข้าถึงความว่าง ปราศจากกิเลสตัณหา เป็นจิตที่ประกอบด้วยปัญญาเป็นอย่างยิ่ง คือ จิตที่เข้าถึงพระนิพพาน ดังนั้น ปัญญาจัดเป็นธรรมะที่สูงที่สุดในทางพระพุทธศาสนา คือปัญญารู้แจ้งในพระนิพพาน (เป็นโลกุตตรปัญญา)^๙

^๘ มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, **มิลินทปัญหา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมฏฐราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๔๑.

^๙ พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ : ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๔๘ – ๔๙.

ปัญญาในทรรศนะของท่านพุทธทาส หมายถึงกระบวนการฝึกฝนอบรมปัญญาเพื่อมุ่งไปสู่โลกุตตรปัญญาเท่านั้น ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของการฝึกฝนอบรมและเป็นเป้าหมายสูงสุดของปัญญาในพระพุทธศาสนา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ได้ให้ความหมายของปัญญาไว้ว่า ปัญญา นั้น แปลว่า ความรู้ทั่ว อันหมายความว่าความรู้ทั่วถึงเหตุและผล รู้เหตุถึงผล รู้ผลถึงเหตุ ตามสัจจะความจริง เมื่อมีความรู้ในสิ่งใดแล้ว ก็ชื่อกว่ามีปัญญาในสิ่งนั้น แต่ถ้าเป็นความรู้หลง รู้ผิด คือไม่ใช่เป็นความรู้จริง ก็ไม่เรียกว่าปัญญา และมีคำเรียกความรู้ที่ถูกต้องว่า สัมมปัญญา ปัญญาชอบ ส่วนรู้ผิด รู้หลง เรียกว่า มิจฉาปัญญา หรือ มิจฉปปัญญา ปัญญาผิด

ปัญญาเป็นคำกลางๆ แต่ต้องเป็นความรู้ถูกต้องจึงเป็นปัญญาหรือสัมมปัญญา นั้นเอง จึงเป็นปัญญา ถ้าไม่ใช่สัมมปัญญา เป็นมิจฉปปัญญา ปัญญาผิด ก็ไม่เรียกว่าปัญญา แต่เป็นความรู้หลง รู้ผิด เพราะฉะนั้น เมื่อเรียกว่าปัญญาโดยทั่วไป จึงมุ่งในทางดี อันหมายถึงว่ารู้ถูกต้อง ดังที่อธิบายไว้ข้างต้นว่า รู้ทั่วถึงเหตุผลตามสัจจะคือตามที่ เป็นจริง^{๑๐}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าปัญญาในความหมายของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช นั้น มุ่งสู่โลกุตตรปัญญาเช่นเดียวกัน ท่านกล่าวว่าปัญญาเป็นคำกลางๆ คือรู้ในสิ่งใดก็เรียกว่ามีปัญญาในสิ่งนั้น แต่ต้องเป็นความรู้ที่ถูกต้อง ดังนั้นหากกล่าวถึงความหมายในเชิงโลกียะ การเข้าใจสิ่งใดๆในทางโลกอย่างถูกต้อง หรือรู้อย่างถูกต้องก็เรียกว่ามีปัญญาในทางโลกเช่นกัน หรือเรียกได้ว่ามีสัมมาทิฐิ^{๑๑}นั่นเอง

พระพุทธศาสนาเถรวาทให้ความสำคัญในเรื่องของปัญญา โดยการยกย่องผู้มีปัญญาว่าเป็นเลิศ ในครั้งพุทธกาลนั้นมีพระอรหันต์สาวกมากมายที่บรรลุด้วยคุณธรรมที่แตกต่างกัน ผู้ที่พระพุทธองค์ได้ทรงยกย่องขึ้นเป็นอัครสาวกฝ่ายขวา ได้แก่พระสารีบุตรซึ่งได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีปัญญามาก พระพุทธองค์ได้ตรัสสรรเสริญพระสารีบุตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญาร่าเริง มีปัญญารวดเร็ว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาเพิกถอนกิเลส ภิกษุทั้งหลาย เพียงกึ่งเดือน สารีบุตรก็เห็นแจ้งธรรมตามลำดับบพได้”^{๑๒} เพราะความเป็นผู้มีปัญญาของพระสารีบุตรนี้เอง จึงมีส่วนทำให้

^{๑๐} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ปัญญาในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^{๑๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๓/๑๑๐.

พระพุทธศาสนาเผยแผ่อย่างกว้างขวาง พระสาวรีย์สามารถแสดงธรรมทั้งโดยย่อและพิสดาร รวมทั้งการอุปมาอุปไมยธรรมได้หลายนัยเป็นที่ประทับใจแก่ผู้ที่ได้ฟังทั้งหลาย ทำให้มีผู้บรรลุธรรมมากมายจากปัญญาของพระสาวรีย์นี้เอง

นอกจากนี้พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นเป็นศาสนาแห่งปัญญาอย่างแท้จริง พระพุทธองค์เป็นผู้ที่ตรัสรู้ชอบด้วยปัญญา อีกทั้งเป็นผู้ที่ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง^{๑๒} ทำให้พระพุทธองค์เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งมีความแตกต่างจากพระอรหันต์อื่นๆ อีกทั้งยังทรงสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม โดยตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทำทางที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทำให้รู้จักทางที่ใครๆไม่รู้จัก บอกทางที่ยังไม่มีใครบอก เป็นผู้รู้จักทาง รู้แจ้งทาง ฉลาดในทาง ภิกษุทั้งหลาย ส่วนเหล่าสาวกในบัดนี้ เป็นผู้ดำเนินไปตามทางอยู่ เป็นผู้ตามมาในภายหลัง”^{๑๓}

ความหมายของปัญญา ไม่ว่าจะจากแหล่งที่มาใดหรือเป็นปัญญาในลักษณะใด ต่างมีความหมายลงรอยและสอดคล้องกับปัญญาที่พระพุทธองค์ได้แสดงไว้ในพระไตรปิฎกทั้งสิ้น โดยคุณสมบัติของโลกุตตรปัญญาเป็นไปเพื่อกำจัดกิเลสตัณหา ขจัดอวิชชา เพื่อความรู้แจ้ง และคุณสมบัติของโลกียปัญญาเป็นไปเพื่อความไม่ประมาท ความมีศรัทธา การดำรงอยู่ในศีล และเลี้ยงชีพด้วยการไม่เบียดเบียน สิ่งที่ทำให้คุณลักษณะของปัญญาในพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทมีความโดดเด่นอีกประการหนึ่ง คือการพัฒนาปัญญาของพระพุทธองค์ ทรงเป็นผู้ที่ฝึกฝนพากเพียรด้วยความอดทนอดกลั้น มีพระทัยที่เด็ดเดี่ยวมั่นคงและแน่วแน่จนสามารถตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง เมื่อตรัสรู้แล้วได้โปรดสั่งสอนบอกทางแก่ผู้ที่กำลังเดินทางอยู่ ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่ไม่คับแคบของพระพุทธศาสนา ไม่หวงแหนมีความปรารถนาดีต่อมนุษยชาติไป ไม่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะ ไม่เจาะจงว่าจะต้องเป็นชนชาติใด และประการสำคัญอย่างยิ่งพระพุทธองค์ได้แสดงให้เห็นว่า ไม่ว่าจะใครที่เดินตามทางของพระพุทธองค์ย่อมไปสู่จุดหมายสูงสุดได้เช่นเดียวกัน จึงถือว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการฝึกฝนตนเองอย่างแท้จริง เพราะ”ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน บุคคลอื่นใครเล่า จะเป็นที่พึ่งได้ เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก”^{๑๔} พระพุทธองค์ได้สอนให้มนุษย์มีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง ด้วยเหตุผลที่ว่า

^{๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖/๕.

^{๑๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๘/๙๓.

^{๑๔} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

“การเกิดมาเป็นมนุษย์ก็นับว่ายาก เพราะจะต้องได้มาด้วยความพยายามมากและด้วยกุศลมาก”^{๑๕} เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์แล้วต้องฝึกฝนและรู้จักพัฒนาตนให้เต็มศักยภาพ

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าด้วยคุณสมบัติของปัญญาดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น มีความสำคัญมากเพียงพอที่จะทำให้มนุษย์หันมาใส่ใจและให้ความสำคัญต่อการพัฒนาปัญญา ขอเพียงให้มนุษย์มีความเชื่อมั่นในตนเอง ใฝ่ใจในการฝึกตนรู้จักที่จะพึ่งพาตนเองมากกว่าที่คิด จะพึ่งพาคือคนอื่นหรือพึ่งพาสิ่งอื่นภายนอกตัว เพราะความเชื่อในพระพุทธรศาสนาของคนในปัจจุบันถูกเปลี่ยนแปลงไป โดยการอาศัยสิ่งอื่นหรือบุคคลอื่นเป็นเครื่องยึดมั่น มีความเชื่อในเรื่องภูตผีปีศาจ นับถือเทพเจ้าและสิ่งแปลกๆที่ผิดไปจากธรรมชาติ ใช้วิธีการอ่อนนอบบวงสรวงมากกว่าที่จะพึ่งพาความสามารถของตนเอง การมีทัศนคติที่ถูกต้องต่อพระพุทธรศาสนา จึงเป็นพื้นฐานสำคัญต่อกระบวนการพัฒนาปัญญาและด้วยเหตุผลดังกล่าวการพัฒนาปัญญาจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อมนุษย์

๒.๑.๒ บ่อเกิดของปัญญา

ปัญญาในขั้นแรกคือปัญญาที่สำเร็จด้วยอานุภาพแห่งกรรมเก่ามาแล้ว^{๑๖} หรือเรียกว่า “สชาติปัญญา” เป็นปัญญาที่พร้อมมากับชาติกำเนิด เพราะการได้เกิดเป็นมนุษย์นี้ มาด้วยอำนาจของกุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล คือเป็นกรรมที่กระทำด้วยความฉลาด กุศลแปลว่ากิจของคนฉลาด เมื่อกุศลเป็นกิจของคนฉลาด ก็แปลว่าเป็นกรรมของคนมีปัญญานำให้เกิดมาเป็นมนุษย์ จึงได้มีปัญญาที่เป็นตัวความฉลาด อันสูงยิ่งกว่าอายตนะนี้มาแต่กำเนิด เพราะฉะนั้นมนุษย์เราจึงมีปัญญาที่เป็นตัวความรู้ทั่วถึง ที่เป็นตัวความฉลาดมาแต่กำเนิด^{๑๗} ปัญญาอีกส่วนหนึ่งคือปัญญาที่ได้จากการฝึกฝนและพัฒนาตนเอง และสามารถพัฒนาต่อไปได้ตลอดอายุขัย จนกระทั่งเกิดปัญญาที่แจ้งในสรรพสิ่ง อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธรศาสนาได้ ดังนั้นปัจจัยที่จะเป็นบ่อเกิดของปัญญามี ๓ ทางคือ

- ๑) สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง
- ๒) จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด

^{๑๕} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๒/๙๐.

^{๑๖} วิสุทธิ.ไทย) ๕/๖.

^{๑๗} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ปัญญาในพระพุทธรศาสนา,**

๓) ภาพนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการอบรม^{๑๘}

(๑) สุตมยปัญญา หมายถึง “ปัญญารู้ชัดธรรมที่ได้ระดับมานั้น ชื่อว่าสุตมยปัญญา”^{๑๙} คือ ความรู้ที่สำเร็จจากการฟัง เช่นการศึกษาเล่าเรียน ฟังเข้าใจให้แจ่มแจ้งตามวิชาการที่นำมาอบรมสั่งสอนนั้นจนจำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมายเอาปัญญาที่เกิดจากการฟังธรรม รวมไปถึงปัญญาที่เกิดจากการศึกษาหาความรู้ในทางโลก ความรู้ที่เกิดจากการได้ยินได้ฟังนี้เอง ทำให้มนุษย์สร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ ขึ้นมากมาย วัฒนาการจากความรู้เดิม เพื่อฝึกฝนตนเองเริ่มตั้งแต่การศึกษาเล่าเรียนในวัยเด็ก จนเติบโตนำความรู้เหล่านั้นมาประกอบอาชีพที่สุจริต เลี้ยงดูตนเองและครอบครัวให้ได้อยู่อย่างสะดวกสบาย อันนี้นับเป็นปัญญาในทางโลกที่มนุษย์ส่วนใหญ่ดำเนินอยู่เป็นโลกียปัญญา หากได้มีโอกาสฟังธรรมจนเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ ก็จะมีโอกาสพัฒนาตนเองไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “คนต้องการบรรลุนิพาน เชื้อฟังคำสั่งสอนของพระอรหันต์ไม่ประมาท รู้จักพิจารณา ตั้งใจฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา”^{๒๐}

คุณภาพของการฟังด้วยดีก่อให้เกิดปัญญาได้อย่างไร โดยคราวที่พระพุทธองค์เสด็จออกประกาศพระธรรมจักรและตรัสสอนเรื่อง มัชฌิมาปฏิปทา อริยมรรคมีองค์ ๘ และอริยสัจ ๔ แก่ปัญจวัคคีย์เป็นพวกแรกนั้น พระโกณฑัญญะได้เกิดธรรมจักขุหรือดวงตาเห็นธรรมได้กล่าวว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา”^{๒๑} พระพุทธองค์ทรงอุทานว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ”^{๒๒} พระโกณฑัญญะได้บรรลุโสดาปัตติมคคญาณเป็นครั้งแรก จากการได้ฟังพระพุทธองค์ตรัสสอนเพียงครั้งเดียว การฟังด้วยดีเพื่อให้เกิดปัญญานั้น หมายถึงว่าต้องฟังด้วยความตั้งใจ ด้วยจิตที่ตั้งมั่น มีความศรัทธาแก่ผู้สอน และต้องมีการสังขมจึงจะเกิดปัญญารุ่งขึ้นได้

^{๑๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๓/๒๗๑.

^{๑๙} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๐/๒๘.

^{๒๐} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๘๘/๕๔๔.

^{๒๑} สั.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๕.

^{๒๒} สั.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๖.

คุณสมบัตินี้ของผู้มีปัญญาจากการสั่งสมสุตะ ทำให้เป็นผู้ที่มีความรู้มาก เป็นผู้คงแก่เรียน เป็นที่รักที่พอใจและเคารพของผู้อื่น เรียกผู้นั้นว่า "พหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ที่ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลาย ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ชื่นใจ แทงตลอดดีด้วยทิวฐิ"^{๒๓} คือ มีความเข้าใจได้ลึกซึ้ง และสามารถถ่ายทอดได้ดี ได้ครบถ้วน ด้วยความเห็นที่ถูกต้อง ความรู้ที่รู้ว่านี้สามารถนำมาพัฒนาตนเอง และสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้อีกด้วย

(๒) จินตามยปัญญา หมายถึงความรู้ที่สำเร็จจากการใช้ความคิดหรือการคิดอย่างเป็นกระบวนการ หรือเป็นการคิดแบบมีเหตุมีผล แล้วน้อมนำธรรมนั้นไปพิจารณาไตร่ตรอง ไคร่ครวญ หรือในทางพระพุทธศาสนาเรียกวิธีคิดแบบนี้ว่าเป็นการคิดแบบโยนิโสมนสิการ คือลักษณะของผู้ที่ความคิดโดยแยบคายนั้น "จะเป็นผู้ที่มีความตรึกตรอง เฟงพิณิจ เพราะผู้มีปัญญา เฟงพิณิจ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้มีปัญญาทวม ไม่มีจิตตั้งมั่น ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี"^{๒๔}

ปัญญาที่เกิดจากการคิดนี้ เป็นปัญญาที่เกิดจากการพบเห็นเรื่องราวที่ประสบมาแล้วคิดหาเหตุและผลด้วยปัญญาของตนเอง การคิดอย่างเป็นกระบวนการนี้ต้องใช้จิตที่เป็นสมาธิหรือจากการเฟงพิณิจนั่นเอง ด้วยกระบวนการความคิดที่เป็นระบบจึงมีการสั่งสม ส่งผลทำให้ผู้นั้นเป็นผู้มีความคิดที่แยบคาย คิดตามเหตุผลตามสภาวะที่เกิดขึ้นจริง และใช้ปัญญานี้ นำประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตนั้นมาคิด พิจารณา เล็งเห็นถึงคุณค่า ประโยชน์และโทษจากเรื่องราวนั้นๆ จะทำให้เกิดปัญญาที่สามารถไตร่ตรองถึงสภาวะธรรมอันเหมาะสม นี่จึงเป็นคุณสมบัตินี้ของจินตามยปัญญา

(๓) ภาวนามยปัญญา หมายถึงความรอบรู้ที่สำเร็จจากการเจริญภาวนา เป็นปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนลงมือปฏิบัติด้วยตนเองอย่างแท้จริง โดยมีตนเองเป็นที่พึ่ง มนุษย์สามารถพัฒนาปัญญาให้เจริญขึ้นจากการภาวนานี้เอง จากการฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับตนเอง และภาวนามยปัญญานี้

^{๒๓} อภ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๘๗/๑๕๕.

^{๒๔} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๑/๖๕.

สามารถพัฒนาไปสู่โลกุตระปัญญาได้ ดังที่กล่าวแล้วว่าปัญญานั้นเป็นแสงสว่างโลก เพราะแสงสว่างทำให้มนุษย์มองเห็นสรรพสิ่งได้อย่างชัดเจน แสงสว่างที่เกิดจากปัญญานั้นจึงเปรียบเสมือนแสงนำทางให้มนุษย์ได้เดินทางอย่างถูกต้อง ได้เรียนรู้และจดจำจากประสบการณ์ เช่น ความทุกข์ ไม่ว่าจะ เป็นความทุกข์ทางกายหรือทางใจ มนุษย์ทั้งหลายต่างเกลียดกลัวและไม่อยากให้เกิดขึ้นในชีวิตของตน และเนื่องจากมนุษย์ทั้งหลายขาดปัญญานี้เองจึงทำให้มนุษย์ต้องวนเวียนอยู่กับความทุกข์เดิมๆ โดยหาทางออกไม่ได้ ถ้าหากมนุษย์เข้าใจในเรื่องของความทุกข์และชวนชวายพากเพียรในการฝึกฝนตนเองเพื่อที่จะหลีกเลี่ยงให้พ้นจากความทุกข์ ปัญญาจะเป็นเครื่องนำทางสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์ได้

บ่อเกิดปัญญาทั้งสามนี้ เป็นการอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นนั้น เป็นทางก่อให้เกิดปัญญา ด้วยการฝึกตนนี้เองจึงสามารถที่จะพัฒนาไปถึงจุดหมายสูงสุดได้คือพระนิพพาน ดังนั้นคงไม่ต้องกล่าวถึงปัญญาที่จะนำมาใช้ในทางโลก ที่พร้อมจะเกิดขึ้นทุกเมื่อตราบใดที่ยังพากเพียรในการการฝึกตนอยู่ และสามารถนำมาพัฒนาคุณภาพชีวิตได้เป็นอย่างดี

๒.๑.๓ แนวทางให้เกิดปัญญา

ธรรมที่เป็นเครื่องเจริญ ธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญงอกงามแก่ปัญญา หรือเรียกว่า ปัญญาวิมุติ ที่ผู้วิชัยเห็นว่าสามารถนำมาบูรณาการใช้ได้จริงในการดำเนินชีวิต จัดเป็นโลกียปัญญา

- ๑) สัมปยุตตสังเสวะ เสวนาสัตบุรุษ คบหาท่านผู้ทรงธรรมเป็นกัลยาณมิตร
- ๒) สัทธัมมัสสวนะ สดับสัทธรรม ใส่ใจเล่าเรียนฟังอ่านหาความรู้ให้ได้ธรรมที่แท้
- ๓) โยนิโสมนสิการ ทำในใจโดยแยบคาย รู้จักคิดพิจารณาหาเหตุผลโดยถูกวิธี
- ๔) ธัมมานุষ্ঠมมปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติธรรมถูกหลัก ให้ธรรมย่อยคล้อยแก่ธรรมใหญ่ สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของธรรมทั้งหลายที่สัมพันธ์กัน ดำเนินชีวิตถูกต้องตามธรรม^{๒๕}

ผู้วิชัยมีความเห็นว่า ปัญญาวิมุติ เป็นปัญญาที่เกิดจากการศึกษา สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างกว้างขวาง เพราะการที่ได้เสวนากับผู้ทรงความดี ก็ส่งผลให้ประพฤติชอบด้วย กาย วาจา ใจ ตั้งใจฟังคำสอนของท่าน เอาใจใส่เล่าเรียน(สุตมยปัญญา)

^{๒๕} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๗ - ๓๖๘. อ้างในพระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๙.

การรู้จักคิดพิจารณาให้เห็นเหตุผลคุณโทษในสิ่งที่เล่าเรียนสดับฟังนั้น จัปสาระที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้(จินตามยปัญญา) จากนั้นก็นำสิ่งที่ได้เล่าเรียนตริตรองเห็นแล้วไปใช้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลัก สอดคล้องกับความมุ่งหมายของเรื่องนั้นๆ(ภาวนามยปัญญา) ปัญญาชนิดนี้ถือได้ว่าเป็นการนำสุตมยปัญญาและจินตมยปัญญา มาบูรณาการใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด จะเป็นปัญญาที่ควรแก่การงานสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

๒.๑.๔ ระดับของปัญญา

ระดับของปัญญาในที่นี้ แบ่งแยกตามผลที่เกิดจากการเจริญกรรมฐาน ผลที่ได้รับจากการปฏิบัติ ก่อให้เกิดความรอบรู้ ๒ ระดับ ได้แก่

๑) **โลกียปัญญา** เป็นปัญญาในทางโลก เป็นวิสัยของโลก เป็นสภาวะเนื่องในโลก อันมีวิบากภูมิ ๓ คือ มนุษย์ (ชั้น ๕) สวรรค์ (รูปภูมิ) พรหม (อรูปภูมิ) เป็นปัญญาที่ประกอบด้วยกิเลสเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว มีผลคือ ทำให้ได้อภิญญา ๕ ได้แก่ (๑)อิทธิวิธิ ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆได้ (๒) ทิพพโสต ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์ (๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๕) ทิพพจักขุ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์^{๒๖} ผลที่ได้รับนี้เป็นผลจากการเจริญกรรมฐานก็จริง พระพุทธองค์ไม่ทรงสรรเสริญผลต่างๆที่เกิดขึ้นเหล่านี้ เพราะไม่ใช่หนทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์อย่างแท้จริง ทรงอุปมาไว้ว่า “ลาภสักการะเหมือนกิ่งไม้และใบไม้ ปาริสุทธิศีล ๔ เหมือนสะเก็ดไม้ผานและสมบัติเหมือนเปลือกไม้ อภิญญาที่เป็นโลกียะเหมือนกระพี้ไม้ มรรคผลเหมือนแก่นไม้”^{๒๗}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าผลจากอภิญญาต่างๆ มีความเกี่ยวข้องต่อการดำเนินชีวิตของบุคคลทั่วไปน้อยมากและไม่สอดคล้องต่อการพัฒนาปัญญาแต่อย่างใด เป็นเรื่องที่ฝึกฝนกันเฉพาะกลุ่มบุคคลที่มีความสนใจ หากนำไปใช้ในทางที่ผิด ยิ่งจะเป็นการทำให้การพัฒนาปัญญาล่าช้า ดังนั้นโลกียปัญญาในลักษณะที่มีความเกี่ยวข้องและเป็นไปเพื่อการดำเนินชีวิตที่ดีนั้น พระพุทธองค์ได้แสดงไว้หลายลักษณะ ซึ่งความหมายของโลกียปัญญานั้น เป็นปัญญา ยังไม่มีความลึกซึ้ง ยังประกอบด้วยกิเลสตัณหาอยู่ คือยังไม่สามารถละกิเลสได้เด็ดขาด แต่ตั้งอยู่บนกุศลคือคุณงามความดีและไม่เบียดเบียน ดังนี้

^{๒๖} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๑๐/๑๓๙.

^{๒๗} ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๗๔/๒๕

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิซึ่งมีลักษณะว่า “ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงมีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำความชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารตามีคุณ บิดามีคุณ สัตว์ที่ผุดเกิดขึ้นก็มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาด้วยตนเอง แล้วสอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งมีอยู่ในโลก”^{๒๘}

โลกียปัญญา เป็นปัญญาในทางโลกที่ใช้เพื่อการดำเนินชีวิต ผู้ประกอบด้วยความถึงพร้อมแห่งศรัทธา ศีล จาคะและปัญญา ก่อให้เกิดคุณสมบัติของผู้มีปัญญาในทางโลก บุคคลนั้นจะเป็น “คนขยันหมั่นเพียรในกิจการงาน ไม่ประมาท รู้วิธีการเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ รักษาทรัพย์ที่หามาได้ เป็นผู้มั่งคั่งร่ำรวย ถึงพร้อมด้วยศีล รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ ชำระทางแห่งประโยชน์ที่มีอยู่ภพหน้าเป็นนิตย์”^{๒๙} พระพุทธองค์ตรัสธรรมนี้เพื่อประโยชน์แก่ผู้ครองเรือน ที่จะนำก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลทั้งในภพนี้และภพหน้า ผู้มีคุณสมบัติดังกล่าวจึงเรียกว่าเป็นผู้มีปัญญาในทางโลกเพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตและเป็นไปเพื่อความเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

ความหมายของปัญญาในเชิงโลกียปัญญาอีกลักษณะหนึ่ง ที่พระพุทธองค์ตรัสเรียกว่า ปัญญาธนะ หรือ ทรัพย์คือปัญญา^{๓๐} ผู้มีปัญญาเปรียบดังผู้มีทรัพย์ จะเป็นผู้ที่ไม่ขาดสน ชีวิตจะไม่สูญเปล่า ผู้มีปัญญาย่อมสามารถหาทรัพย์ทางโลกได้ และปัญญาเป็นทรัพย์ที่ไม่มีผู้ใดสามารถแย่งชิงไปได้

นอกจากนี้ยังมีพุทธพจน์ ที่ตรัสเรื่องปัญญาที่ความหมายในเชิงโลกียปัญญา ดังนี้ “ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อพรหมจรรย์ทั้งหลาย ๑. เป็นผู้มั่งคั่งร่ำรวย ๒. เป็นผู้มั่งคั่ง ๓. เป็นผู้มั่งคั่งอดดับปะ ๔. เป็นผู้ปรารถนาความเพียร ๕. เป็นผู้มั่งคั่งปัญญา”^{๓๑}

“บุคคลผู้มีศรัทธา มีหิริ มีโศตตปปะ ปรารถนาความเพียร มีปัญญา ไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธ มักน้อย มีมิตรดี เป็นสัมมาทิฏฐิ นี้ไม่เป็นความเสื่อม”^{๓๒}

^{๒๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๙๓/๕๐๙.

^{๒๙} อจ.อภ.วิ. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๔.

^{๓๐} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๗/๗๖.

^{๓๑} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๓/๑๕๒.

^{๓๒} อจ.ทสก (ไทย) ๒๔/๖๗/๑๔๖.

“ผู้มีปัญญาย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้ คุบุคคลรักษาทรัพย์อันประเสริฐไว้”^{๓๓}

“บุคคลใดคิดปัญหาที่ลึกซึ้งได้ด้วยใจ ไม่ทำกรรมอันหยาบช้ำซึ่งหาประโยชน์เกื้อกูลมิได้ ไม่ตัดรอนประโยชน์ที่มาถึงตามกาลให้เสียไป บัณฑิตเรียกคนเช่นนั้นว่า ผู้มีปัญญา”^{๓๔}

“ปัญญาแลประเสริฐที่สุด คุดวงจันทร์ราชาแห่งนักษัตรประเสริฐกว่าดวงดาวทั้งหลาย ศีล สิริ และแม้กรรมของสัตบุรุษย่อมเป็นไปตามบุคคลผู้มีปัญญา”^{๓๕}

พระพุทธองค์ได้อุปมาถึงปัญญากับแสงต่างๆที่มีอยู่ในโลกกว่าแสงสว่างแห่งปัญญานั้นมีความสำคัญเพียงใด

๑. แสงสว่างแห่งดวงจันทร์

๒. แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์

๓. แสงสว่างแห่งไฟ

๔. แสงสว่างแห่งปัญญา

ภิกษุทั้งหลาย แสงสว่าง ๔ ประการนี้แล บรรดาแสงสว่าง ๔ ประการนี้ แสงสว่างแห่งปัญญาเป็นเลิศ^{๓๖}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า แสงสว่างทั้งหลายที่พระพุทธองค์ได้แสดงนั้น ล้วนมีความสำคัญต่างกันไป ลักษณะของแสงนั้นไม่ว่าจะเป็นแสงแห่งดวงอาทิตย์ แสงแห่งดวงจันทร์ และแสงแห่งไฟก็ดี ต่างมีคุณสมบัติให้ความส่องสว่างเปิดเผยสิ่งที่มองไม่เห็นให้กระจ่างชัดเป็นไปด้วยความรุ่งเรือง รวมทั้งให้ความอบอุ่นและใช้เพื่อการดำรงชีวิต ซึ่งพระพุทธองค์ได้ให้ความสำคัญแก่แสงสว่างแห่งปัญญาว่ามีความเป็นเลิศกว่าแสงที่กล่าวมาทั้งหมด จึงแสดงให้เห็นว่าคุณสมบัติของปัญญานั้นมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตอย่างแท้จริง จากความหมายและความสำคัญของโลกียปัญญาที่ได้ยกมานั้น ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตทั่วไป โดยเฉพาะผู้ที่มีคุณสมบัติของปัญญาดังกล่าว จะทำให้ชีวิตดำเนินไปอย่างมีประโยชน์และมีคุณค่าทั้งต่อตนเองและผู้อื่น เป็นไปเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข

๒) **โลกุตตรปัญญา** เป็นปัญญาที่ไม่นับเนื่องในวิภูฏทุกซ์ อันไม่ใช่วิสัยของโลก สภาวะพ้นโลก ไม่เกี่ยวเนื่องกับวิบากภูมิอีกต่อไป ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน^{๓๗} อัน

^{๓๓} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๘๘๓/๔๘๕.

^{๓๔} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๗/๖๐๘.

^{๓๕} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๑/๖๐๘.

^{๓๖} อญ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๑/๒๐๙.

^{๓๗} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๔๖๓ - ๑๔๖๔/๓๕๙.

ประกอบด้วย อภิญญา ๖ เป็นผล ได้แก่ (๑)อิทธิวิธี ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆได้ (๒) ทิพพโสธ ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์ (๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๕) ทิพพจักขุ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ (๖) อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป^{๓๘}

โลกุตตรปัญญา^{๓๙} เป็นปัญญาที่ผ่านการฝึกฝนอบรมอย่างยิ่งยวด จนสามารถขัดเกลากิเลสตัดทอนความเห็นผิดไปโดยลำดับ ผู้ที่ละกิเลสได้เรียกว่าอริยบุคคล ส่วนปัญญาในขั้นสุดท้ายคืออรหัตตผล เป็นปัญญาที่ทำลายกิเลสลงสิ้น มีความเห็นแจ่มแจ้งในสรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เป็นปัญญาของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์สาวกทั้งหลาย

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า แม้ปัญญาในระดับสูงสุดคือโลกุตตรปัญญา ก็ต้องอาศัยโลกียปัญญาเป็นพื้นฐาน ในการฝึกฝน เพื่อให้มีความเจริญมากขึ้น เพราะการเรียนรู้ที่จะอยู่ในโลกอย่างปลอดภัยจากความทุกข์นั้น ไม่ใช่สิ่งที่กระทำโดยง่าย หากมนุษย์ยังไม่สามารถพัฒนาปัญญาจนถึงระดับโลกุตระได้ในช่วงอายุหนึ่งได้ จึงต้องเริ่มต้นจากการพัฒนาปัญญาในระดับโลกียะเสียก่อน เพื่อเป็นเครื่องช่วยให้มนุษย์มีความเข้าใจเรื่องทางโลก ผ่อนคลายจากความยึดมั่นในขั้น ๕ ที่ก่อให้เกิดกิเลสตัดทอน จึงเป็นเหตุให้มนุษย์ยังคงวนเวียนอยู่ในวิบากภูมิทั้ง ๓ หาก ซึ่งมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

๒.๒ วิธีการพัฒนาปัญญา

ในการฝึกมนุษย์ พระพุทธองค์ทรงเริ่มที่การฝึกใจได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ”^{๓๙} เพราะพฤติกรรมการแสดงออกทั้งหลายเกิดขึ้นมาจากใจ มีใจคอยบงการ ทรงสั่งสอนให้ควบคุมและระวังความคิดและความเห็น ผู้ที่ควบคุมไว้ได้ก็จะทำให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่นอย่างมากมาย ในการศึกษาหรือฝึกฝนนั้นพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่าต้องเป็นไปตามลำดับและขั้นตอน เปรียบเหมือนความมหัศจรรย์ของมหาสมุทร เป็นธรรมที่น่าอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏ มีใจความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมวินัยมีการศึกษาไปโดยลำดับ มีการบำเพ็ญไปโดยลำดับ มีการปฏิบัติไปโดยลำดับ ไม่ใช่มีการบรรลุอรหัตตผลโดยทันที เหมือนมหาสมุทรต่ำลงไปโดยลำดับ ลาดลงไปโดย

^{๓๘} ที.สี.(แปล) ๙/๒๓๔-๒๔๘/๗๗-๘๔.

^{๓๙} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

ลำดับ ลึกลงไปโดยลำดับ ไม่ลึกซึ้งดังไปทันที”^{๔๐} หากพิจารณาจากคุณสมบัติของปัญญาที่ พระพุทธองค์ได้แสดงไว้ จะเห็นได้ว่าคุณสมบัติดังกล่าวจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากผู้หนึ่งยังมองไม่เห็น ถึงความสำคัญของปัญญา ดังนั้นการที่จะเห็นความสำคัญของการพัฒนาปัญญา จึงต้องเริ่มที่ การฝึกฝน “ใจ” ให้มีความเห็นและความคิดที่ถูกต้อง คือการสร้างคนให้เกิดสัมมาทิฐินั่นเอง เพราะสัมมาทิฐิเป็นปัญญาในเบื้องต้น ที่จะค่อยๆพัฒนาคุณภาพของปัญญาดังกล่าวให้มี ความละเอียดลุ่มลึกมากขึ้นตามลำดับ โดยปัจจัยที่ก่อให้เกิดสัมมาทิฐิมีดังนี้

๒.๒.๑ องค์ประกอบแห่งสัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิจัดเป็นปัญญาในขั้นแรกที่จะต้องพัฒนาให้เกิดขึ้น เพราะสัมมาทิฐิเป็น องค์ธรรมแรกในอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง การที่บุคคล จะพัฒนาตนหรือพัฒนาปัญญาได้นั้น จึงต้องเริ่มจากกระบวนการแห่งความคิดเห็นที่ถูกต้อง เสียก่อน “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่ เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือนสัมมาทิฐิ(ความเห็นชอบ)นี้ เมื่อเป็น สัมมาทิฐิ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ ยิ่งขึ้น”^{๔๑}

ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิมี ๒ ประการคือ “๑. พรโตโมสสะ (การได้สดับจากบุคคลอื่น) ๒. โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย) ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิมี ๒ ประการนี้แล”^{๔๒}

๑. พรโตโมสสะ หมายถึง เสียงจากผู้อื่นเป็นการชักจูงจากภายนอก ได้แก่ การได้ ฟังสัทธรรมหรือคำสั่งสอนจากผู้อื่น ดังนั้นพรโตโมสสะจึงหมายถึงองค์ประกอบภายนอกที่ ก่อให้เกิดศรัทธาขึ้น “เพราะพูดถึงองค์ประกอบภายนอก เราไม่เห็นแม้องค์ประกอบอื่นแม้อย่าง หนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มากเหมือนความมีกัลยาณมิตรนี้ ความมีกัลยาณมิตรย่อมเป็นไปเพื่อ ความมีประโยชน์มาก”^{๔๓} และกัลยาณมิตรนี้เองเป็นที่ เป็นปัจจัย สร้างให้เกิดกุศลธรรมขึ้นและ ทำให้อกุศลเสื่อมไป “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็

^{๔๐} อจ.อภฺตฺตฺก. (ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๘.

^{๔๑} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๙๙/๓๘.

^{๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๕๒/๔๙๑.

^{๔๓} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๑๑/๑๗.

เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความมีกัลยาณมิตร(มิตรดี) เมื่อมีกัลยาณมิตรอุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป^{๔๔}

เพราะการมีกัลยาณมิตร มีผลก่อให้เกิดความเลื่อมใสและศรัทธา อันเป็นเหตุให้น้อมนำบุคคลเข้ามาสู่กระบวนการแห่งความเห็นถูกเห็นชอบ จากคำแนะนำของกัลยาณมิตร

ซึ่งคุณสมบัติของผู้ที่เป็นกัลยาณมิตรหรือเรียกว่าเป็นผู้มีกัลยาณมิตรตามนั้น ต้องประกอบไปด้วย คุณลักษณะดังนี้

กุหลุตรในโลกนี้วางตัวเหมาะสม เจริญ สันทนากับคนในหมู่บ้านหรือในนิคมที่ตนอาศัยอยู่ จะเป็นคหบดี บุตรคหบดี คนหนุ่มผู้เคร่งศีล หรือคนแก่ผู้เคร่งศีลก็ตาม ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยจาคะ และถึงพร้อมด้วยปัญญา คอยศึกษาสัทธาสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาตามสมควร คอยศึกษาศีลสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศีลตามสมควร คอยศึกษาจาคสัมปทาของผู้ที่ถึงพร้อมด้วยจาคะตามสมควร และคอยศึกษาปัญญาสัมปทาของผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาตามสมควร นี้เรียกว่ากัลยาณมิตรตต^{๔๕}

พุทธพจน์ที่เกี่ยวข้องกับกัลยาณมิตรหรือผู้ที่คุณสมบัติของความเป็นกัลยาณมิตร ซึ่งเป็นบุคคลที่ควรคบ ควรเสพ ควรเสวนาด้วย พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้หลายลักษณะ ได้แก่

มารดา บิดา คือกัลยาณมิตร “๑) ห้ามไม่ให้ทำชั่ว ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๔) หามรรยา(สามี) ที่สมควรให้ ๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันควร”^{๔๖}

อาจารย์ คือกัลยาณมิตร “๑) แนะนำให้เป็นคนดี ๒) ให้เรียนดี ๓) บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี ๔) ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย ๕) ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย”^{๔๗}

เพื่อน คือกัลยาณมิตรประกอบด้วยองค์ ๗ ประการ “เป็นผู้ควรเสพ คือ ๑) ให้สิ่งที่ดีได้ยาก ๒) ทำสิ่งที่ดีได้ยาก ๓) อุดหนุนถ้อยคำที่อุดหนุนได้ยาก ๔) เปิดเผยความลับแก่เพื่อน ๕) ปิดความลับของเพื่อน ๖) ไม่ทอดทิ้งในยามวิบัติ ๗) เมื่อเพื่อนสิ้นโภคทรัพย์ก็ไม่ดูหมิ่น”^{๔๘}

^{๔๔} อจ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๑๓.

^{๔๕} อจ.อภุจก (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๑.

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

สมณพราหมณ์ คือกัลยาณมิตร “๑) ห้ามไม่ให้ทำชั่ว ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี ๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม ๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ๖) บอทางสวรรค์ให้^{๔๘}

ในหลักทศ ๖ นั้น ได้แก่ความสัมพันธ์ของบุคคลที่อยู่ใกล้ชิดกัน ประกอบด้วยบุคคลในครอบครัว ครู อาจารย์ เพื่อน หากบุคคลเหล่านี้มีความเป็นกัลยาณมิตร ย่อมก่อให้เกิดผลดีอย่างยิ่ง เพราะนอกจากความใกล้ชิดแล้ว ความใส่ใจห่วงใย ความสม่ำเสมอ ย่อมมีความปรารถนาดีและยินดีมากกว่าผู้อื่น จะเป็นปัจจัยส่งเสริมให้การพัฒนาเป็นไปอย่างต่อเนื่องและรวดเร็ว

บุคคลที่ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าไปนั่งใกล้ คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เสมอตนนในด้านศีล สมาธิ ปัญญา บุคคลเช่นนี้ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าไปนั่งใกล้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะการสนทนาเกี่ยวกับศีล สมาธิ ปัญญา จักมีแก่เราทั้งหลายผู้ถึงความเสมอกันในด้านศีล สมาธิ ปัญญา การสนทนาของเราทั้งหลายนั้นจักดำเนินไปได้ และจักเป็นความสำราญ^{๕๐}

บุคคลที่ควรสักการะ เคารพ แล้วจึงเสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้ คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เหนือกว่าตนในด้านศีล สมาธิ ปัญญา บุคคลเช่นนี้ควรสักการะ เคารพแล้วจึงเสพคบ เข้าไปนั่งใกล้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลเช่นนี้คิดว่า จักบำเพ็ญศีลชั้น(กองศีล) สมาธิชั้น(กองสมาธิ) ปัญญาชั้น(กองปัญญา) ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือจักอนุเคราะห์ให้ศีลชั้น(กองศีล) สมาธิชั้น(กองสมาธิ) ปัญญาชั้นที่บริบูรณ์ในที่นั้นๆ^{๕๑}

ดังนั้นกัลยาณมิตรจึงเป็นผู้ที่ให้ความรู้ ช่วยอบรมสั่งสอน แนะนำ นับตั้งแต่ มารดา บิดา อาจารย์ สมณพราหมณ์ หรือจะเป็นการเสวนากับผู้ที่เสมอกันทั้งในด้านศีล สมาธิ ปัญญา และการเข้าไปสักการะ คบหากับกัลยาณมิตรที่ที่ความรู้มากกว่าตน ได้แก่ พระอริยสาวกทั้งหลาย และพระพุทธรูปซึ่งเป็นกัลยาณมิตรแก่สรรพสัตว์ทั้งมวล ด้วยการแสดงธรรมที่พระพุทธรูปตรัสรู้แล้วแก่คนทั้งหลายเพื่อปฏิบัติตาม

^{๔๘} อจ.สตุดก (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๖.

^{๔๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

^{๕๐} อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๖/๑๗๕.

^{๕๑} อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๖/๑๗๕.

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นตรัสรู้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ตรัสรู้ พระผู้มีพระภาค
พระองค์นั้นทรงฝึกพระองค์แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อฝึกตน พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ทรงสงบแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อความสงบ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงข้ามพ้นแล้ว
ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ข้ามพ้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นปรินิพพานแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อ
ปรินิพพาน^{๕๒}

ด้วยคุณสมบัติและหน้าที่ของกัลยาณมิตร คือการฝึกฝนจนเกิดความรู้เป็นที่
ประจักษ์แก่คนทั่วไปและสอนในสิ่งที่ตนรู้แก่ผู้อื่น ทำให้การสอนนั้นได้ผล ผู้รับฟังมีความเชื่อถือ
เลื่อมใส ใฝ่หาใจและยอมรับคำสอนนั้นจากกัลยาณมิตร จึงก่อให้เกิดความศรัทธาขึ้น ดังที่
กล่าวว่า “เมื่อมีกัลยาณมิตร จึงอาจจะกลายเป็นผู้ไม่มีศรัทธา”^{๕๓} กล่าวได้ว่าปัจจัยภายนอกที่
หมายถึงปรโตโฆสะหรือกัลยาณมิตร เป็นผู้สร้างเสริมให้เกิดศรัทธา ปัจจัยที่สองที่จะก่อให้เกิด
สัมมาทิฏฐิที่สมบูรณ์ ก็คือ

๒. โยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการหมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี คือ การทำในใจโดยแยบคาย มอง
สิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สวหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออก
พิเคราะห์ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธี ให้เห็นสิ่งนั้นๆตามสภาวะและตาม
ความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย^{๕๔} ซึ่งพระพุทธองค์ได้ให้ความหมายและความสำคัญของโยนิโส
มนสิการไว้ ดังนี้

เราไม่เห็นแม้ธรรมอย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้สัมมาทิฏฐิที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิด
ขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้นเหมือนโยนิโสมนสิการ เมื่อมนสิการโดยแยบคาย สัมมาทิฏฐิที่ยังไม่
เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และที่ที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้น^{๕๕}

เราไม่เห็นแม้ธรรมอย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุ
ให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนโยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย) นี้
เมื่อ มนสิการโดยแยบคายกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็

^{๕๒} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๖๑/๓๙๙.

^{๕๓} อญ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๖/๑๗๕.

^{๕๔} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า๕๗.

^{๕๕} อญ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐๓/๓๙.

เลื่อนไป^{๕๖}

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล เป็นส่วนกุศล เป็นฝ่ายกุศล ทั้งหมดมีโยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย) เป็นมูล รวมลงในโยนิโสมนสิการ โยนิโสมนสิการ บัณฑิตกล่าววว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น^{๕๗}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า โยนิโสมนสิการมีลักษณะที่เป็นกระบวนการนำไปสู่จินตมยปัญญานั้นเอง โดยผู้ที่ยังไม่มีปัญญาแก้ปัญหานั้นยังต้องการแนะนำและชักจูง โดยอาศัยปัจจัยภายนอกคือกัลยาณมิตรเป็นผู้ช่วยสร้างเสริมให้เกิดศรัทธาขึ้น ร่วมกับปัจจัยภายในของบุคคลคือโยนิโสมนสิการ ที่ต้องมีความแยบคายในการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีและเป็นระเบียบระบบ เมื่อมีการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีจึงเป็นเหตุให้เกิดถูกกระทำถูก การกระทำถูกจึงเป็นเหตุให้เกิดกุศล การมีโยนิโสมนสิการจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาปัญญาอย่างแท้จริง เมื่อองค์ประกอบทั้งสองรวมกันเข้าจึงทำให้บุคคลเกิดสัมมาทิฐิ(เห็นชอบ)ขึ้นเป็นองค์ธรรมแรกแห่งมรรค หรือที่เรียกว่าความสมบูรณ์แห่งทิฐิ

เมื่อบุคคลมีสัมมาทิฐิบุคคลนั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญา ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าปัญญามีด้วยกัน ๒ ระดับ สัมมาทิฐิซึ่งถูกแบ่งออกเป็น ๒ ระดับ เช่นกัน ได้แก่

- ๑) โลกีย์สัมมาทิฐิ หมายถึง กัมมัฏสกตญาณ (ญาณหยั่งรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน) และสังขานุโลมิญาณ (ญาณหยั่งรู้โดยสมควรแก่การกำหนดรู้หรือริยส์)
- ๒) โลกุตตรสัมมาทิฐิ หมายถึงปัญญาที่ประกอบด้วยอริยมรรค และอริยผล^{๕๘}

กัมมัฏสกตญาณเป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิซึ่งมีลักษณะว่า “ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงมีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำความชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ สัตว์ที่ผูกเกิดขึ้นก็มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาด้วยตนเอง แล้วสอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งมีอยู่ในโลก” ดังนี้ นี้เรียกว่า กัมมัฏสกตญาณ เว้นสังขานุโลมิญาณเสีย ปัญญาที่เป็นกุศลซึ่งเป็นอารมณ์ของอัสวะแม้ทั้งหมดชื่อว่า กัมมัฏสกตญาณ

^{๕๖} อ.จ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๖๗/๑๒.

^{๕๗} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๓/๑๔๕ - ๑๔๖..

^{๕๘} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๘๙/๒๐๙.

สัจจานุโลมิกญาณเป็นไฉน
 ความสามารถ ความคิดอ่าน ความพอใจ ความกระจ่าง ความเพ่งพินิจ ปัญญาที่สามารถไตร่ตรองสภาวธรรมอันเหมาะสมซึ่งมีลักษณะหรือว่า “รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ หรือวิญญาณไม่เที่ยง” ดังนี้บ้าง นี้เรียกว่า สัจจานุโลมิกญาณ^{๕๙}

โลกุตตรสัมมาทิฐิที่ประกอบด้วยอริยมรรค อริยผลนั้นหมายถึงมรรค ๔ ผล ๔ ดังนี้

๑. ปัญญาในโสดาปัตติมรรค	๒. ปัญญาในโสดาปัตติผล
๓. ปัญญาในสกทาคามิมรรค	๔. ปัญญาในสกทาคามิผล
๕. ปัญญาในอนาคามิมรรค	๖. ปัญญาในอนาคามิผล
๗. ปัญญาในอรหัตตมรรค	๘. ปัญญาในอรหัตตผล ^{๖๐}

จากความหมายของสัมมาทิฐิทั้ง ๒ ระดับ ทำให้เราได้ทราบถึงความระดับของความรู้ว่า สัมมาทิฐิแบบโลกียะนั้นเป็นปัญญาของกัลยาณชนที่มีความศรัทธาในพระรัตนตรัย รู้ประมาณตน รู้ถึงความผิดชอบ ชั่วดี ไม่ทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น มีความกตัญญูกตเวทิตา เป็นต้น ยังเป็นปัญญาที่ต้องพัฒนาอยู่ เพราะยังเกื้อกมลด้วยกิเลส ยังไม่มีความเห็นจริงตามธรรมชาติ ส่วนโลกุตตรสัมมาทิฐิเป็นปัญญาของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์สาวกทั้งหลาย

ในองค์ที่ ๒ แห่งมรรค คือ สัมมาสังกัปปะ(ดำริชอบ)^{๖๑} ซึ่งผู้วิจยมีความเห็นว่าควรนำมากล่าวไว้ด้วยกันเนื่องจาก สัมมาสังกัปปะเป็นการใช้โยนิโสมนสิการเช่นกัน และความหมาย ๒ ระดับ คือ โลกียะและโลกุตตระ เช่นเดียวกับสัมมาทิฐิ ซึ่งผู้วิจยขอล่าวเฉพาะในส่วนที่เป็นโลกียะ ซึ่งมีความหมายดังนี้ “สัมมาสังกัปปะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญให้ผลคืออุปธิ เป็นอย่างไร คือความดำริออกจากกาม ความดำริไม่พยายาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน นี่เป็นสัมมาสังกัปปะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ”^{๖๒} ผู้วิจยมีความเห็นว่าเพราะทั้งสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะเป็นองค์แห่งปัญญา พระพุทธองค์จึงทรงแบ่งออกเป็น ๒ ระดับ เพื่อให้เห็นพัฒนาการจากโลกียปัญญาไปสู่โลกุตตรปัญญาว่าต้อง

^{๕๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๙๓/๕๐๙.

^{๖๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๗/๕๑๙.

^{๖๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๔/๑๕๗.

^{๖๒} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๗.

ประกอบด้วยองค์ธรรมใดบ้าง และเพื่อความถูกต้องในการตรวจสอบตนเองว่าการพัฒนาปัญญาของตนนั้นอยู่ในระดับใด เมื่อมีความเห็นชอบจึงเกิดความดำริชอบ องค์ธรรมทั้ง ๒ จึงทำให้โลกียปัญญามีความสมบูรณ์ ทำให้บุคคลเกิดการพัฒนาทั้ง กาย วาจา ใจ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขปราศจากการเบียดเบียน และเป็นการพัฒนาสังคมให้เกิดความสงบสุขอีกด้วย

วิธีการพัฒนาตามแนวโลกียปัญญา

เมื่อมีโลกียสัมมาทิฏฐิแล้ว จะเป็นปัจจัยที่ทำให้การพัฒนาปัญญาก้าวหน้าและได้ผล ดังที่กล่าวแล้วว่าทุกคนนั้นมี **สชาติปัญญา**หรือปัญญาที่ติดตัวมาแล้ว ประกอบกับคุณสมบัติของกัลยาณมิตร ทำให้เกิดความเชื่อถือ เลื่อมใสและปฏิบัติตาม และโยนิโสมนสิการด้วยการคิดอย่างเป็นระบบ จึงเกิดความพร้อมแห่งธรรม ๔ ประการ ที่สามารถเปลี่ยนมุมมองหรือทัศนคติรวมถึงพฤติกรรมการแสดงออก ที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลเพื่อความสุขทั้งในภพนี้และภพหน้า ได้แก่ “๑) สัทธาสัมปทา ๒) ศีลสัมปทา ๓) จาคสัมปทา ๔) ปัญญาสัมปทา”^{๖๓}

๑) สัทธาสัมปทา ความถึงพร้อมแห่งศรัทธา คือ

เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบเพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีรู้แจ้งโลก เป็นสาวกผู้ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ นี้เรียกว่า สัทธาสัมปทา^{๖๔}

มิตรที่ดีย่อมนำมาซึ่งศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา ศรัทธาในโลกียปัญญานั้นประกอบด้วย “โง่กับปนสัทธา ได้แก่ ความปลงใจเชื่อโดยไม่หวั่นไหว เมื่อกล่าวว่า ‘พระพุทธร พระธรรม พระสงฆ์’ และปสาทสัทธา ได้แก่ การเกิดขึ้นแห่งความเลื่อมใส”^{๖๕}

ผู้มีศรัทธาเป็นผู้ที่สดับธรรมทั้งหลายจากกัลยาณมิตร จึงเกิดความเลื่อมใสมั่นใจในธรรมนั้น ยังให้เกิดเป็นคุณสมบัติของผู้ที่มีศรัทธาว่า ย่อมเป็น “บุคคลผู้ปรารถนาจะเห็นท่านผู้มีศีล ปรารถนาจะฟังสัทธรรม เป็นผู้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละ

^{๖๓} อ.อ.จก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓.

^{๖๔} อ.อ.จก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓.

^{๖๕} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๔๔/๒๓๗.

แล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทาน อยู่ครองเรือน^{๖๖} บุคคลที่ประกอบด้วยศรัทธา ฟังได้รับอานิสงส์ ๕ ประการ คือ

- (๑) เมื่อจะอนุเคราะห์ย่อมอนุเคราะห์ผู้มีศรัทธาก่อน ไม่อนุเคราะห์ผู้ไม่มีศรัทธาก่อน
 - (๒) เมื่อจะเข้าไปหา ย่อมเข้าไปหาผู้มีศรัทธาก่อนไม่เข้าไปหาผู้ไม่มีศรัทธาก่อน
 - (๓) เมื่อจะต้อนรับ ย่อมต้อนรับผู้มีศรัทธาก่อน ไม่ต้อนรับผู้ไม่มีศรัทธาก่อน
 - (๔) เมื่อจะแสดงธรรม ย่อมแสดงธรรมแก่ผู้มีศรัทธาก่อน ไม่แสดงธรรมแก่ผู้ไม่มีศรัทธาก่อน
 - (๕) กุลบุตรผู้มีศรัทธา หลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์
- เปรียบเหมือนต้นไทรใหญ่ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง มีพื้นราบเรียบ ย่อมเป็นที่พึ่งของหมู่นก โดยรอบ ฉันท กุลบุตรผู้มีศรัทธาก็นั้นเหมือนกัน ย่อมเป็นที่พึ่งของคนหมู่มาก คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา^{๖๗}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเมื่อบุคคลได้รับอานิสงส์แห่งศรัทธา ย่อมมีผลทำให้ศรัทธานั้นมั่นคงไม่หวั่นไหวเพราะได้ประจักษ์แก่ตนแล้วว่า ศรัทธาเป็นธรรมที่ทำให้เจริญ ทั้งการได้รับความรู้ที่เป็นประโยชน์ คลายจากความเห็นแก่ตัว รู้จักการเสียสละแบ่งปัน เพราะ"ศรัทธาเป็นเครื่องปลื้มใจที่ประเสริฐสุดของคนในโลกนี้"^{๖๘} ศรัทธานั้นเปรียบได้กับแรงจูงใจ คือมีความเชื่อ มีแรงจูงใจในการทำความดี ทั้งการได้เห็นตัวอย่างจากกัลยาณมิตรและการประสบกับตนเอง ดังนั้นความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญานั้นต้องเป็นความเชื่อที่เกิดจากกัลยาณมิตรแนะนำ ชี้แนะ และต้องทดลองปฏิบัติด้วยตนเองจนเกิดผลแก่ตน ศรัทธานั้นจึงจะถึงความพร้อม เพื่อเป็นพื้นฐานที่ดีในการพัฒนาปัญญาต่อไป

๒) ศิลสัมปทา ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายความหมายของศีลไว้ว่า **อะไร ชื่อว่า ศีล** วิสัยชานว่า ธรรมทั้งหลายมีเจตนาเป็นต้น ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นอยู่ก็ดี ของบุคคลผู้บำเพ็ญวัตตปฏิบัติอยู่ก็ดี ชื่อว่าศีล **การไม่ล่วงละเมิด** ชื่อว่าศีล ที่ชื่อว่าศีล เพราะอรธว่า **ความปกติ** คือ **ความทรงอยู่อย่างเรียบร้อย** หมายความว่า ความเป็นผู้มีกิริยาทางกายเป็นต้นไม่เกะกะด้วยอำนาจความสุภาพเรียบร้อย อีกอย่างหนึ่ง คือ **ความ**

^{๖๖} อ.จ.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๒/๒๐๖.

^{๖๗} อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๘/๕๙.

^{๖๘} ช.อุติ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔/๕๓๔.

รองรับ หมายความว่า ภาวะที่รองรับด้วยสามารถเป็นฐานรองรับกุศลธรรมทั้งหลาย^{๖๙} บุคคลผู้ถึงพร้อมแห่งความมีศีล เป็นอย่างไร “เป็นผู้เว้นจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ เว้นจากการเสพของมีน เมาคือสุราเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท นี้เรียกว่าศีลสัมปทา^{๗๐} อันได้แก่ ศีล ของคฤหัสถ์ และเพื่อความเป็นอยู่อย่างเรียบร้อย พระพุทธองค์ตรัสสอนว่าวิธีการพูดของผู้เป็นอริยะนอกจากเว้นจากการพูดเท็จแล้วต้อง “เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ”^{๗๑}อีกด้วย ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเนื่องจากศีลข้อว่าจានี้มีโอกาสที่จะล่องละเมิดได้ง่ายกว่าศีลในข้ออื่น ๆ เมื่อมีเจตนาที่จะไม่ล่องละเมิด สาระและประโยชน์ของศีลคือการไม่เบียดเบียน ไม่ล่องละเมิดทั้งกาย วาจา ต่อผู้อื่น ผู้ถึงพร้อมแห่งศีลจะทำให้การดำเนินชีวิตในสังคมเป็นไปอย่างมีความสุข

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคยังได้แบ่งศีลออกเป็น ๒ ประเภท ศีลที่ประกอบด้วยอาสวะแม้ทุกประเภท ชื่อว่า **โลกียศีล** ศีลที่ไม่ประกอบด้วยอาสวะ ชื่อว่า **โลกุตตรศีล** ในศีล ๒ อย่างนั้น โลกียศีลย่อมนำมาซึ่งภพชั้นวิเศษ และเป็นเหตุแห่งอันออกจากภพด้วย สมดังที่ผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “วินัยเพื่อความประโยชน์แก่ความสังวร ความสังวรเพื่อประโยชน์แก่ความไม่เดือดร้อนใจ ความไม่เดือดร้อนใจเพื่อประโยชน์แก่ความปราโมช ความปราโมชเพื่อประโยชน์แก่ปิติ ปิติเพื่อประโยชน์แห่งความสงบใจ ความสงบใจเพื่อประโยชน์แห่งความสุข ความสุขเพื่อประโยชน์แห่งสมาธิ สมาธิเพื่อประโยชน์แห่งยถาภูตญาณทัสสนะ^{๗๒}” ในคัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายไว้ว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ หมายถึง ตรุณวิปัสสนา คือ วิปัสสนาที่อ่อนกำลัง ที่มีนามรูปปริชฌญาณ(ญาณกำหนดจำแนกรู้รูปและนาม คือรู้สิ่งทั้งหลายว่า อะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม) เป็นต้น เป็นความรู้ชั่วต่อที่ตัดแยกกระหว่างความเป็นปุถุชนกับความเป็นอริยบุคคล ยังไม่ใช่ความรู้ขั้นสุดท้าย^{๗๓} ซึ่งโลกียศีลนี้เป็นพื้นฐานให้พัฒนาต่อไปยังโลกุตตรศีลได้ อีกด้วย

^{๖๙} พระพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), ดูรายละเอียดหน้า ๙ - ๑๑.

^{๗๐} อจ.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓.

^{๗๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๒/๒๙๖.

^{๗๒} พระพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๒๐.

^{๗๓} อจ.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๒๔/๗, อจ.ฉก.อ. (ไทย) ๓/๕๐/๑๒๙.

ศิลปินที่มีความสะอาด **เป็นอาการปรากฏ** วิชาญชนทั้งหลายรับรองกันว่าโอดตัมปะ และหิริ **เป็นปทัฏฐฐาน** ของศิลปินนั้น จริงอยู่ ศิลปินที่มีความสะอาดที่ตรัสไว้แบบนี้คือ “ความสะอาดกายความสะอาดวาจาความสะอาดใจ” เป็นอาการปรากฏย่อมปรากฏโดยสภาวะอันสะอาด ย่อมถึงภาวะอันจะพึงถือเอาได้ ส่วนหิริและโอดตัมปะวิชาญชนทั้งหลายรับรองกันว่า เป็นปทัฏฐฐานของศิลปินนั้น อธิบายว่า หิริและโอดตัมปะเป็นเหตุใกล้ของศีล เป็นความจริง เมื่อหิริและโอดตัมปะมีอยู่ ศีลจึงเกิดขึ้นและดำรงอยู่ เมื่อหิริและโอดตัมปะไม่มี ศีลย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ตั้งอยู่ไม่ได้เลย^{๗๔}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าบุคคลสามารถตรวจสอบพฤติกรรมของตนเองได้ว่า หากตนนั้น เป็นผู้ที่มีหิริและโอดตัมปะ เป็นผู้ที่มีความยับยั้งชั่งใจ มีความละเอียดต่อความชั่วและเกรงกลัวบาป พฤติกรรมที่แสดงออกย่อมไม่กระทำการใดที่เป็นการเบียดเบียน ผู้มีหิริและโอดตัมปะ ภายในใจนั้น หมายถึงการทำงานอย่างได้ผลของโยนิโสมนสิการ เพราะการที่คนเราจะเกิดความกลัวและละเอียดต่อบาปได้นั้น ต้องมาจากการพิจารณาแล้วว่า สิ่งใดที่จะเป็นการเบียดเบียนผู้อื่นแล้วงดเว้นการกระทำนั้นเสีย เพื่อเป็นการสร้างเสริมกำลังใจและให้เห็นคุณประโยชน์ของการเป็นผู้มีศีล พระพุทธองค์ได้แสดงอานิสงส์ของผู้มีศีลไว้ ๕ ประการ ได้แก่

- (๑) บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลในโลกนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ
- (๒) กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลย่อมขจรไป
- (๓) บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปยังบริษัทใดๆ จะเป็นชาติตติยบริษัทก็ตาม พรหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแก่ลวกกล้า ไม่เก้อเขินเข้าไป
- (๔) บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงลืมสติตาย
- (๕) บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๗๕}

ศีลในพระพุทธศาสนามีความสำคัญมาก เพราะเป็นปัจจัยในการพัฒนาปัญญาโดยตรง โดยเฉพาะการพัฒนาไปสู่โลกุตระปัญญาที่กล่าวต่อไป การมีหิริโอดตัมปะเป็นการฝึก

^{๗๔} พระพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า

^{๗๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๙๔.

ความคิดความเห็นให้มีความแยกแยะมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งพระพุทธรองค์ได้ตรัสถึงความสำคัญของ ศิลต่อปัญญาดังนี้

เพราะปัญญาต้องมีศิลปะช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ศิลก็ต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ปัญญาย่อมมีในที่ที่มีศิลปะ ศิลย่อมมีในที่ที่มีปัญญา ปัญญาย่อมมีแก่ผู้มีศิลปะ ศิลย่อมมี แก่ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ยกย่องศิลปะว่า เป็นสิ่งล้ำเลิศในโลก เปรียบเหมือนบุคคลใช้มือ ล้างมือ หรือใช้เท้าล้างเท้า ฉะนั้น ปัญญาต้องมีศิลปะช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ศิลก็ต้องมี ปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ปัญญาย่อมมีในที่ที่มีศิลปะ ศิลย่อมมีในที่ที่มีปัญญา ปัญญา ย่อมมีแก่ผู้มีศิลปะ ศิลย่อมมีแก่ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ยกย่องศิลปะและปัญญาว่าเป็นสิ่ง ล้ำเลิศในโลก ฉะนั้น^{๗๖}

เพราะมีความเป็นเหตุเป็นผลต่อกันเช่นนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการพัฒนาปัญญา ต้องอาศัยความบริสุทธิ์ของศิลปะเป็นตัวชี้วัด ไม่ว่าจะศิลปะจะมากกว่าหรือน้อยกว่า ความสำคัญอยู่ ตรงความบริสุทธิ์ของศิลปะเป็นสิ่งสำคัญ ความระมัดระวังของบุคคลที่มีต่อศิลปะจะเป็นเครื่องวัดความ บริสุทธิ์ของกรรม คือการกระทำ ดังที่จะได้กล่าวต่อไป

ความเชื่อในเรื่องชาติภพ ต้องอาศัยความเข้าใจในเรื่องของ **กรรม** ที่ผู้วิจัยมี ความเห็นว่าควรจัดไว้ในเรื่องของศิลปะเพราะ “เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้ว จึง กระทำกรรมด้วยกาย วาจา ใจ^{๗๗} ด้วยผลแห่งการกระทำไม่มีผู้ใดหลีกเลี่ยงผลของกรรมได้ เพราะ “สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรม เป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น”^{๗๘} ผลของกรรมไม่ได้ขึ้นกับเวลาที่แน่นอนตายตัว การเข้าใจเรื่องกรรมจึง ต้องแสดงกฎของธรรมชาติ ที่มีความเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เพื่อความเข้าใจและ ก่อให้เกิดความเชื่อขึ้น ในพระพุทธรศาสนาเถรวาทได้แสดงนิยามไว้ ๕ อย่าง

(๑) อุตุนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิ หรือปรากฏการณ์ ธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะดิน น้ำ อากาศและฤดูกาล อันเป็นสิ่งแวดล้อมของมนุษย์

(๒) พีชนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ มีพันธุกรรมเป็นต้น

(๓) จิตตนิยาม กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำงานของจิต

^{๗๖} ที.ส. (ไทย) ๙/๓๑๗/๑๒๒.

^{๗๗} อ.จ.จก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

^{๗๘} อ.จ.ทส. (ไทย) ๒๔/๒๑๖/๓๕๖.

(๔) ธรรมเนียม กฎธรรมชาติดีเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ คือ กระบวนการให้ผลของการกระทำ

(๕) ธรรมเนียม กฎธรรมชาติดีเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสิ่งทั้งหลาย^{๗๙}

กรรมที่แบ่งตามการกระทำเรียกว่า ๑) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล กรรมชั่ว การกระทำที่ไม่ดี ไม่ฉลาด ไม่เกิดจากปัญญา ทำให้เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต หมายถึง การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โภคะ โทสะ โมหะ ๒) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล กรรมดี การกระทำที่ดี ฉลาดเกิดจากปัญญา ส่งเสริมคุณภาพของชีวิตจิตใจ หมายถึงการกระทำที่เกิดจากกุศลมูล^{๘๐} เมื่อคิดดีแล้วจึงกระทำด้วยกาย วาจา ใจ บุคคลผู้เป็นบัณฑิตย่อมทำ “กายกรรมที่เป็นกุศล วจีกรรมที่เป็นกุศล มโนกรรมที่เป็นกุศล”^{๘๑} ผู้มีปัญญาดีย่อมประพฤติกายสุจริต(ความประพฤติชอบด้วยกาย วจีสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยวาจา) มโนสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยใจ)^{๘๒} ดังที่กล่าวแล้วว่าผลของกรรมนั้นมีเหตุปัจจัยมากมายในการให้ผล จึงทำให้บุคคลทั้งหลายไม่ระมัดระวังในการกระทำของตน นอกจากความเชื่อในเรื่องของกฎธรรมชาติดีและเจตนาเป็นตัวทำให้เกิดกรรมแล้ว ความระมัดระวังหรือความสำรวมในศีลจึงเป็นหนทางหนึ่งที่ป้องกันอกุศลกรรมได้ พระพุทธองค์จึงสรรเสริญให้กระทำแต่กุศลกรรมไว้เพราะ “กรรมดีย่อมมีสุขเป็นวิบาก เป็นผู้ดำรงอยู่ในความสุข”^{๘๓} ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ด้วยการใช้โยนิโสมนสิการทำให้บุคคลทั้งหลายมีความสำรวมระวังในเรื่องของศีลแล้ว เขาเป็นผู้ที่ระมัดระวังเรื่องของการกระทำ โดยเฉพาะอกุศลกรรม เพราะไม่ต้องการให้ผู้อื่นเกิดความทุกข์เพราะตน จึงประกอบแต่กรรมดีและเป็นการป้องกันอกุศลกรรมที่จะเกิดขึ้นด้วย

^{๗๙} ที.อ.๒/๓๔,สงฺคณิ.อ.๔๐๘. อ้างในพระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ :**

ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๖.

^{๘๐} อจฺ.ติก. ๒๐/๔๔๕/๑๓๑, ๕๕๑/๓๓๘, พุ.อิติ. ๒๕/๒๐๘/๒๔๘, ๒๔๒/๒๒๗. อ้างในพระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ :** ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๐.

^{๘๑} อจฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๖/๑๔๔.

^{๘๒} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๖๕/๔๒๑.

^{๘๓} พุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๓๔๗/๒๒๒.

๓) จากสัมปทา บุคคลผู้ถึงพร้อมแห่งจาคะเป็นอย่างไร “กุลบุตรในโลกนี้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน นี้เรียกว่า จากสัมปทา”^{๔๔}

การบริจาคทานได้ต้องเกิดจากศรัทธา **ความพร้อมแห่งศรัทธา** ที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียงความสำคัญไว้เป็นอันดับที่ ๑ ในที่นี้เพราะศรัทธามีความสำคัญมาก บุคคลเมื่อจะให้ทาน จำต้องเกิดศรัทธาก่อนหากปราศจากศรัทธา แม้มีไทยธรรมและปฏิกาก(ผู้รับ) ก็ไม่สามารถทำบุญได้ และศรัทธาเป็นสิ่งที่หาได้ยาก เพราะศรัทธาของปุถุชน ย่อมเปลี่ยนแปลงได้ทุกขณะ ส่วนไทยธรรม และทักษิณียบุคคลเป็นสิ่งที่หาได้ง่าย^{๔๕} “เพราะความพร้อมแห่งศรัทธา เพราะความพร้อมแห่งไทยธรรม กุลบุตรผู้มีศรัทธาจึงประสพบุญมาก เพราะความพร้อมแห่งทักษิณียบุคคล(บุคคลผู้ควรรับทักษิณา) กุลบุตรผู้มีศรัทธาจึงประสพบุญมาก”^{๔๖} ดังนั้นผู้บริจาคทานต้องอาศัยศรัทธาเป็นต้นนำ และเพื่อเป็นการยังความศรัทธาให้ตั้งมั่น นอกจากอาศัยกัลยาณมิตรแล้ว บุคคลควรพิจารณาผลจากการให้ทานประกอบกันดังที่พระพุทธองค์ได้แสดงไว้ ดังนี้

ผู้บริจาคทานย่อมก่อให้เกิดอานิสงส์ ๕ ประการ คือ “(๑) ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก (๒) สัตบุรุษผู้สงบยอมคบหาผู้ให้ทาน (๓) กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทาน ย่อมขจรไป (๔) ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากกรรมของคฤหัสถ์ (๕) ผู้ให้ทานหลังจากตายแล้ว ย่อมเกิดในสุขคติโลกสวรรค์”^{๔๗} ด้วยอานิสงส์นี้ทำให้ผู้บริจาคทานมีความมั่นใจว่าทานของตนนั้นมีผล

๔) ปัญญาสัมปทา ผู้ถึงพร้อมแห่งปัญญาเป็นอย่างไร “กุลบุตรในโลกนี้เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เห็นทั้งความเกิดความดับเป็นอริยะซ้ำแรก กิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้เรียกว่า ปัญญาสัมปทา”^{๔๘} จากความถึงพร้อมแห่งธรรมทั้ง ๓ เพราะศรัทธาทำให้เกิดความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย ดำเนินชีวิตไปตามทางที่ถูกต้องและสมควรจากการแนะนำของกัลยาณมิตร ละเว้นอกุศลด้วยการไม่เบียดเบียน เชื่อมั่นในความดีที่

^{๔๔} อญ.อญจก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓.

^{๔๕} อญ.ติก.อ. ๒/๔๑/๑๔๘.

^{๔๖} อญ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๑/๒๐๕.

^{๔๗} อญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖.

^{๔๘} อญ.อญจก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๔.

ตนกระทำ สร้างกุศลใหม่ด้วยการเป็นกัลยาณมิตรแก่ผู้อื่น ชักชวนให้ผู้อื่นทำความดี เป็นผู้ไม่หวงแหนสละของของตนให้แก่ผู้อื่นได้ ผ่อนคลายจากความยึดมั่น โดยเฉพาะในเรื่องของศีล ที่มีผลต่อโลกียสัมมาทิฐิอีกส่วนหนึ่ง คือ สัจจามุโลมิกญาณนั้น ได้แก่ ปัญญาที่พิจารณาแยก รูป นาม หรือ ชันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เรียกได้ว่าเป็นวิปัสสนาอย่างอ่อนดั่งที่ได้กล่าวแล้ว เพราะเป็นผลจากผู้ที่มีความมั่นคงในโลกียศีลทำให้เกิดความสำรวมระวัง เป็นผลให้ไม่มีความเดือดร้อนใจ เกิดความยินดี ความอิจฉา มีผลทำให้เกิดความสุข และเกิดความสงบจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิในที่สุดจึงพิจารณาเห็นความจริงแท้ของรูปนามได้ ความถึงพร้อมแห่งปัญญานี้เป็นผลมา ด้วยคุณสมบัติดังกล่าวจึงทำให้เป็นโลกียสัมมาทิฐินั้นสมบูรณ์ ดังนั้นความหมายของปัญญาอัน ประกอบไปด้วยสัมมาทิฐินั้น ผู้ที่มีโลกียสัมมาทิฐิจึงเป็นผู้มีโลกียปัญญาที่จะนำพาชีวิตของตนประสบแต่ความสุขทั้งในภพนี้และภพหน้า ดังพุทธพจน์ที่ว่า

กุลบุตรผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมมกงามในโลกนี้ ชนผู้มีปัญญาเห็นแจ้ง เห็นศีล จาคะ และสุจริต(ความประพฤติดี) ของกุลบุตรผู้มีศรัทธานั้นแล้วย่อมทำตาม บุคคลประพฤติธรรมซึ่งเป็นทางนำสัตว์ไปสู่สุขคติ ย่อมเปล็ดเพลินในโลกนี้สมปรารถนา ย่อมบันเทิงในเทวโลก^{๔๙}

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมีความเห็นว่า เป็นความจริงที่โลกียปัญญานี้เป็นไปเพื่อการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข แต่ก็ยังเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องต่อโลก ต่อบุคคลและต่อสังคม ซึ่งไม่มีผู้ใดหรือสิ่งใดรับประกันได้ว่าจะไม่เกิดความทุกข์ขึ้นอีก เพราะโลกียปัญญานั้นยังประกอบไปด้วยอาสวะที่เป็นกิเลสต้นเหตุอยู่ อันมีโลภ โกรธ หลง เป็นแรงผลักดัน ดังนั้นการดำเนินชีวิตทางโลกยังคงต้องพึ่งพากัลยาณมิตรที่แนะ ส่งเสริมให้กำลังใจไปตลอดช่วงการพัฒนาตน เพราะยังไม่สามารถเป็นผู้ละกิเลสได้นั่นเอง

๒.๒.๒ การพัฒนาปัญญาตามแนวอริยมรรคมีองค์ ๘

วิธีการพัฒนาไปสู่โลกุตระปัญญา ต้องอาศัยการทำงานอย่างเป็นระบบ ดังที่กล่าวแล้วว่าความสำคัญของอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น เป็นข้อวัตรหรือข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ซึ่งเริ่มจากทัศนคติหรือความเห็น ความเห็นที่ว่านี่เป็นความเห็นถูกต้องที่มีต่อโลกต่อการดำเนินชีวิตทั้งของตนและของผู้อื่น ด้วยความสมบูรณ์แห่งทิฐินั้นจึงเป็นจุดเริ่มต้นแห่งกระบวนการพัฒนาปัญญา เพราะอาศัยปัจจัยภายนอก คือกัลยาณมิตร และอาศัยปัจจัยภายใน คือ โยนิโส

^{๔๙} อ.ป.ญ.จก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๖๓.

มนสิการร่วมกันก่อให้เกิดโลกียสัมมาทิฏฐิและโลกียปัญญาแล้ว ผู้วิจัยจึงขอกล่าวถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ในฐานะที่เป็นแนวทางเพื่อการพัฒนาไปสู่โลกุตตรปัญญา ดังนี้

สัมมาทิฏฐิ เป็นอย่างไร

ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) ภาวทัณฑ์ทั้งหลาย นี้เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ

สัมมาสังกัปปะ เป็นอย่างไร

ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยายาบท ความดำริในการไม่เบียดเบียน ภาวทัณฑ์ทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ

สัมมาวาจา เป็นอย่างไร

คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนา เป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้า ภาวทัณฑ์ทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาวาจา

สัมมากัมมันตะ เป็นอย่างไร

คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นการประพฤติผิดในกาม ภาวทัณฑ์ทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ

สัมมาอาชีวะ เป็นอย่างไร

คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ^{๙๐} สัมมาพยายามะ เป็นอย่างไร

ข้อที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรรวภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ เพื่อทำบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ สร้างฉันทะ พยายาม ปรรวภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย ภิญญูปภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรม

สัมมาสติ เป็นอย่างไร

ข้อที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นภายใน

^{๙๐} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕ - ๓๓๖.

กายอยู่ ฟังกำจัดอกิขณาและโหมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ ฟังกำจัดอกิขณาและโหมนัสในโลกได้ นี้เรียกว่า สัมมาสติ

สัมมาสมาธิ เป็นอย่างไร

ข้อที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามและอกุศลทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจาร์ มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจาร์สงบระงับไป บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะจิตที่เป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่เพราะปีติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่และเสวยสุขด้วยกาย(นามกาย)บรรลุตติยฌานที่พระอรหิยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า “ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข”เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโหมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ^{๙๑}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การทำงานของอริยมรรคมีองค์ ๘ ในกระบวนการฝึกตนเพื่อพัฒนาปัญญาเริ่มต้นกระบวนการที่ “ใจ” การเรียงลำดับในองค์ของมรรคจึงเป็นการค่อยๆ พัฒนา หรือเรียกว่าเป็นองค์ธรรมที่คอยสนับสนุนซึ่งกันและกัน ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ผู้มีสัมมาทิฐิ จึงมีสัมมาสังกัปปะ ผู้มีสัมมาสังกัปปะ จึงมีสัมมาวาจา ผู้มีสัมมาวาจา จึงมีสัมมาภังคะ ผู้มีสัมมาภังคะ จึงมีสัมมาอาชีวะ ผู้มีสัมมาอาชีวะ จึงมีสัมมาวายามะ ผู้มีสัมมาวายามะ จึงมีสัมมาสติ ผู้มีสัมมาสติ จึงมีสัมมาสมาธิ ผู้มีสัมมาสมาธิ จึงมีสัมมาญาณะ ผู้มีสัมมาญาณะ จึงมีสัมมาวิมุติ^{๙๒}

ดังนั้นเมื่อบุคคลมีความเห็นถูกและคิดถูก จึงพัฒนาออกมาเป็นพฤติกรรมกรรม แสดงออก ภายใต้การควบคุมของความเห็นถูกและคิดถูก พฤติกรรมดังกล่าวจึงตั้งอยู่บนพื้นฐานของศีลเป็นผู้สำรวจระวัง ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าด้วยการรักษาศีลจึงเกิดอานิสงส์แห่งศีลซึ่งเป็นคุณสมบัติติดตัวผู้นั้น กล่าวคือ ๑. ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ๒. กิตติศัพท์ย่อมขจรไป ๓. จะเข้าไปสู่บริษัทใด ย่อมแก่กล้าไม่เก้อเขิน ๔. ไม่หลงสติตาย ๕. หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๙๓} ด้วยคุณสมบัติดังกล่าวการพัฒนาจึงก้าวหน้าต่อไปในองค์แห่งมรรค

^{๙๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๗๕/๑๗๒ - ๑๗๓.

^{๙๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔.

^{๙๓} ที.ป.า. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๕.

ได้แก่ การสร้างความเพียรเพื่อให้เกิดสติและสมาธิ โดยผู้ที่ปรารถนาความเพียรจะมีคุณสมบัติ ดังนี้ ๑. เป็นผู้มีศรัทธาเชื่อพระปัญญาของพระพุทธเจ้า ๒. เป็นผู้มีอาพาธน้อย โรคเบาบาง ๓. เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา ๔. เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด ๕. เป็นผู้มีปัญญา^{๙๔} ด้วยคุณสมบัติดังกล่าวจึงทำให้คุณสมบัติของสัมมาสติและสัมมาสมาธิ และพัฒนาไปจนถึงสัมมาวิมุตติอันเป็นโลกุตตรปัญญาในที่สุด

การพัฒนาตนในองค์แห่งมรรคนี้ เรียกได้ว่าเป็นการฝึกฝนเฉพาะตน เพราะผู้ที่ฝึกตนนั้นย่อมรู้ดีว่าได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นแล้วทั้งกาย วาจา ใจ ด้วยเหตุผลอีกประการหนึ่งที่พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการยกเอาสัมมาทิฏฐิขึ้นเป็นองค์มรรคแรก เพื่อให้ผู้ปฏิบัติมีความเชื่อมั่นในวิธีการฝึกตนนี้มากขึ้น เพราะสัมมาทิฏฐิมีคุณลักษณะของความเป็นหัวหน้ามีความเห็นที่เป็นกุศลธรรม และเพื่อให้องค์ธรรมทั้งหมดเป็นกุศลธรรมตามไปด้วย สัมมาทิฏฐิจึงเปรียบเหมือนหัวรถจักรที่มีกำลังแรง ลากจูงขบวนที่เหลือทั้งหมดตามมา สัมมาทิฏฐิเป็นหัวหน้า เป็นอย่างไร

คือ สัมมาทิฏฐิ ย่อมทำลายมิจฉาทิฏฐิได้ และบาปอกุศลธรรมเป็นอเนก อันมีมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย ก็เป็นอันถูกสัมมาทิฏฐินั้นทำลายแล้ว กุศลธรรมเป็นอเนกอันมีสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย ย่อมถึงความเจริญเต็มที่

สัมมาสังกัปปะ ย่อมทำลายมิจฉาสังกัปปะได้ ...

สัมมาวาจา ย่อมทำลายมิจฉาวาจาได้ ...

สัมมากัมมันตะ ย่อมทำลายมิจฉากัมมันตะได้ ...

สัมมาอาชีวะ ย่อมทำลายมิจฉาอาชีวะได้ ...

สัมมาวายามะ ย่อมทำลายมิจฉาวายามะได้ ...

สัมมาสติ ย่อมทำลายมิจฉาสติได้ ...

สัมมาสมาธิ ย่อมทำลายมิจฉาสมาธิได้ ...

สัมมาญาณะ ย่อมทำลายมิจฉาญาณะได้ ...

สัมมาวิมุตติ ย่อมทำลายมิจฉาวิมุตติได้ และบาปอกุศลธรรมเป็นอเนก อันมีมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัย ก็เป็นอันถูกสัมมาวิมุตตินั้นทำลายแล้ว กุศลธรรมเป็นอเนกอันมีสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย ย่อมถึงความเจริญเต็มที่^{๙๕}

^{๙๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๗/๓๐๖.

^{๙๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๒/๑๘๑.

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เมื่อมิจฉาทิฏฐิถูกทำลายด้วยสัมมาทิฏฐิ องค์ธรรมที่เหลือทั้ง ๗ จึงกลายเป็นสัมมาทิฏฐิในองค์ธรรมแต่ละองค์นั่นเอง เพราะเมื่อเห็นชอบจึงคิดชอบ เมื่อคิดชอบจึงมีวาจาชอบ เมื่อมีวาจาชอบจึงกระทำชอบและเลี้ยงชีพชอบ เมื่อดำเนินชีวิตถูกต้องทางจึงเกิดความไม่ประมาท คุณภาพของโลกียปัญญาจึงพัฒนามาเป็นลำดับขั้น เมื่อได้กระทำสิ่งที่ควรกระทำในโลกแล้ว จึงมีความยินดีในความเพียรชอบโดยการฝึกฝนตนเองเพื่อให้จิตนี้ตั้งมั่น เพื่อดำรงไว้ซึ่งองค์แห่งมรรคด้วยสติและสมาธิเพื่อความรู้อย่างแจ้ง ความเข้าใจวิธีการแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ทำให้ปัญญาได้รับการพัฒนาจนเข้าสู่ระบบของไตรสิกขา

๒.๒.๓ วิธีการพัฒนาตามแนวไตรสิกขา

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าในการศึกษานั้นย่อมเป็นไปตามลำดับ ในที่นี้หมายถึงการศึกษาสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา^{๑๖} เมื่อบุคคลเกิดศรัทธาและความคิดที่แยบคายขึ้นในตน สัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ)จึงเป็นสิ่งที่เหนียวรั้งไว้จากความชั่วยึดมั่นในความสุขจิต ดังนั้นในการดำเนินชีวิตมनुษย์ทุกคนพึง “ทำหน้าที่ของตน”^{๑๗}หน้าที่ของตนนี้พระพุทธรองค์หมายถึง การบำเพ็ญสิกขา ๓ ให้บริบูรณ์^{๑๘} กล่าวคือ

๑) อธิศีลสิกขา เป็นอย่างไร คือ ฝึกหัดในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล สรรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจาระ และโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ สีสัณห์เล็ก สีสัณห์ใหญ่ ศีลเป็นที่พึง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวังเป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล

๒) อธิจิตตสิกขา เป็นอย่างไร คือ ฝึกหัดในธรรมวินัยนี้ สัจจจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร์ ปิติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจาร์ระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่

^{๑๖} อ.จ.อ.ภ.อ. (ไทย) ๓/๑๙/๒๕๕.

^{๑๗} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๕/๒๑๗/๑๐๐.

^{๑๘} พ.ร.บ. (ไทย) ๖/๑๕๒.

เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจุดตกตาม
ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี่ชื่อว่าอริจิตตสิกขา

๓) อธิปัญญา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึปัญญา ประกอบด้วย
ปัญญาอันประเสริฐ หยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์
โดยชอบ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิด
ทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์นิโรธ” (ความดับทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้
ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์)” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า
“เหล่านี้อาสวะ” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้อาสวะสมุทัย” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้
อาสวะนิโรธ” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้อาสวะนิโรธคามินีปฏิปทา” นี่ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา^{๙๙}

อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นมีความเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์กันกับหลักของไตรสิกขา ซึ่ง
ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ปัญญาถูกพัฒนาขึ้นในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นเปรียบเสมือนบุคคลมีปัญญา
ในการอ่านแผนที่จนมีความเข้าใจแล้ว จึงเริ่มออกเดินทางโดยพัฒนาปัญญาให้มากขึ้นด้วย
ระบบของไตรสิกขาเพื่อใช้ในการดำเนินชีวิตจริง ดังนั้นในทางปฏิบัติพระพุทธรองค์ทรงจัด
อริยมรรคมีองค์ ๘ เข้าในขั้นที่ ๓ ประการ คือ

- ๑) สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ทรงจัดเข้าในศีลขั้นที่
- ๒) สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ทรงจัดเข้าในสมาธิขั้นที่
- ๓) สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ ทรงจัดเข้าในปัญญาขั้นที่^{๑๐๐}

(๑) ในระบบไตรสิกขานี้กล่าวถึงเรื่องศีลเป็นอันดับแรกซึ่งประกอบด้วย
วาจาชอบ กระทำชอบและเลี้ยงชีพ ในมิลินทปัญหาได้กล่าวถึงเรื่องของศีลและเปรียบเทียบ
ความสำคัญของศีลไว้ว่า “ศีลมีลักษณะ คือ เป็นที่ตั้งอาศัย ศีลนั้นเป็นที่อาศัยแห่งกุศลธรรม
ทั้งหมด เปรียบดังนายช่างผู้สร้างเมือง ปราบปรามจะสร้างเมือง ต้องให้ถางสถานที่จะตั้งเมืองนั้น
ให้ถอนหลักตอหน่อหนามขึ้น ให้เกลี่ยที่ให้ราบก่อนแล้ว ภายหลังจึงจะตามที่กำหนดสัดส่วนซึ่ง
จะเป็นถนนสี่แยกสามแยกเป็นต้นแล้ว สร้างขึ้นให้เป็นเมือง ชื่อนั้นฉันใด พระโยคาวจรอาศัย
ศีลแล้ว ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงทำอินทรีย์ทำให้เกิดได้ ชื่อนี้ก็ฉันนั้น^{๑๐๑}

^{๙๙} พ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘ - ๔๙.

^{๑๐๐} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓.

^{๑๐๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มิลินทปัญหา , หน้า ๓๕.

ศิลปะในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงศิลปะของภิกษุไว้ ๓ ชั้น ได้แก่ **อุฬารศิลป์** ศิลปะอย่างหยาบ ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม ไม่ฉันอาหารยามวิกาล เป็นต้น **มัชฌิมศิลป์** ศิลปะอย่างกลาง ข้อห้ามที่เพิ่มเข้ามาได้แก่ เว้นจากการสะสมอาหาร เว้นจากเดรัจฉานกถา คือ พูดเพื่อเจ้อ เรื่องไร้สาระ เป็นต้น **มหาศิลป์** ศิลปะอย่างละเอียด ได้แก่ เว้นจากการเลี้ยงชีพด้วยเดรัจฉานกถา คือ การทำนายทายทักนิมิตต่างๆ เป็นต้น^{๑๐๒} สำหรับศิลปะของประชาชน พระพุทธองค์หมายเอาศิลปะของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนที่เป็นพื้นฐานสำคัญ บุคคลหรือคฤหัสถ์พึงปฏิบัติ ในเบื้องต้น คือ ศิลปะที่จะต้องรักษาประจำ ศิลปะ ๘ ที่พึงรักษาในวันอุโบสถ ๘ คำ ๑๔ คำ ๑๕ คำ และศิลปะ ๑๐ (ถ้าสามารถ) และเจริญสมาธิปัญญาตามความเหมาะสมแก่ศิลปะที่รักษานั้นๆ^{๑๐๓} แต่การฝึกฝนเพื่อมุ่งสู่โลกุตตรปัญญาไม่ใช่เรื่องที่คฤหัสถ์จะกระทำได้ง่าย ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

การอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องอึดอัด เป็นทางมาแห่งธุลี การบวชเป็นทางปลอดโปร่ง การที่ผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ดุจสังข์ชัตต์ ไม่ใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดี เราควรโกนผมและหนวด หนุนหมวกสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเถิด^{๑๐๔}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าจากพุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่าการอยู่ในเพศบรรพชิต ทำให้การเดินทางไปสู่จุดหมายสูงสุดหรือโลกุตตรปัญญาได้สะดวกรวดเร็วกว่า ดังนั้นศิลปะที่มุ่งหมายสู่โลกุตตรปัญญาจึงต้องเป็นศิลปะในพระวินัย หรือเรียกว่าศิลปะระดับวินัยเป็นข้อบังคับหรือเป็นระเบียบที่ต้องปฏิบัติตาม มีข้อหน้าสังเกตหนึ่งซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า การที่ศิลปะของคฤหัสถ์มีน้อยข้อกว่าของพระภิกษุอาจทำให้การรักษาศิลปะทำได้ง่ายกว่า หรือกล่าวได้ว่าทำให้บริสุทธิ์ได้ง่ายกว่าศิลปะที่มีมากข้อ ดังนั้นคฤหัสถ์ที่มุ่งมั่นพากเพียรก็มีโอกาสประสบความสำเร็จได้เช่นกัน การพัฒนาปัญญาในชั้นศิลปะของคฤหัสถ์นี้จึงต้องอาศัยองค์ประกอบอื่นด้วย มีธรรมบรรยายบทหนึ่งที่ผู้วิจัยมีความเห็นว่า จะช่วยให้คฤหัสถ์มีความสำรวมระวังในศิลปะมากขึ้น พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนถึงการน้อมนำเข้ามาในตน คือการเปรียบเทียบกับความรู้สึกของตนเอง โดยให้หลักการพิจารณาไว้ ดังนี้

(๑) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า ‘เราอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ ข้อที่บุคคลพึงปลงชีวิตเราผู้ อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่

^{๑๐๒} คุุรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๔ - ๒๐๔/๖๕ - ๖๙.

^{๑๐๓} ชุ.อุ.อ. (ไทย) ๔๖/๓๓๑.

^{๑๐๔} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓/๑๙.

พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงปลงชีวิตผู้อื่น ผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา เราจะนำสิ่งนั้นไปผูกมัดกับผู้อื่นได้อย่างไร' อริยสาวกนั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย ภายสมภารนี้ของอริยสาวกนั้นย่อมบริสุทธิทั้ง ๓ ส่วนดังที่กล่าวมา

(๒) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า 'ข้อที่บุคคลพึงถือเอาสิ่งของของเราที่ไม่ให้ด้วยอาการขโมยนั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงถือเอาสิ่งของของผู้อื่นที่เขาไม่ให้ด้วยอาการขโมยนั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น ฯลฯ

(๓) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า 'ข้อที่บุคคลพึงประพฤติล่วงภรรยาของเราข้อนั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงประพฤติล่วงภรรยาผู้อื่นนั้น ก็ไม่เป็นที่รัก เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น ฯลฯ

(๔) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า 'ข้อที่บุคคลพึงทำลายประโยชน์ของเราด้วยการพูดเท็จนั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงทำลายประโยชน์ผู้อื่นด้วยการพูดเท็จ ข้อนั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น ฯลฯ

(๕) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า 'ข้อที่บุคคลพุดยุงเราให้แตกจากมิตรด้วยการพูดส่อเสียดนั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพุดยุงผู้อื่นให้แตกจากมิตรด้วยการพูดส่อเสียด ข้อนั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น ฯลฯ

๖) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า 'ข้อที่บุคคลพึงพูดกับเราด้วยคำหยาบนั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงพูดกับผู้อื่นด้วยคำหยาบนั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น ฯลฯ

(๗) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า 'ข้อที่บุคคลพึงพูดกับเราด้วยการพูดเพื่อเจ้า ไร้ประโยชน์นั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงพูดกับผู้อื่นด้วยการเพื่อเจ้า ไร้ประโยชน์นั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น ฯลฯ'^{๑๐๕}

การพิจารณาในลักษณะนี้จะทำให้ศีลมีความบริสุทธิ์มากขึ้น คือเป็นการป้องกันความต่างพร้อยของศีลอันจะทำให้การพัฒนาปัญญาไปสู่โลกุตระไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร และยังเป็นการฝึกใช้โยนิโสมนสิการอยู่ตลอดเวลาอีกด้วย

^{๑๐๕} ดูรายละเอียดใน ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๒ - ๕๐๔.

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวถึงความผ่องแผ้วของศีล ที่ก่อให้เกิดคุณประโยชน์ต่อการพัฒนาไปสู่โลกุตระปัญญา ความผ่องแผ้วของศีล คือ ความไม่เกิดขึ้นแห่งบาปกรรมทั้งหลายมีอาทิ เช่น ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความริษยา ความตระหนี่ ความมารยา ความโอ้อวด ความหัวดี้อ ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความมัวเมา ความเลินเล่อ ด้วยความบังเกิดขึ้นแห่งคุณทั้งหลาย มีอาทิ เช่น ความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา^{๑๐๖}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า หากขจัดอารมณ์เหล่านี้ได้จะทำให้ศีลมีความบริสุทธิ์มากขึ้น กิเลสก็ถูกขจัดเกลาไปมากเท่านั้น การดำเนินชีวิตโดยอยู่บนพื้นฐานของศีลเป็นนิยมนำให้เกิดความคุ้นเคยในศีล จะทำให้สามารถปฏิบัติในศีลจนเป็นปกติ ความประพฤติได้ดั่งนี้เรียกว่า “ศีลนิสสัย คือมีศีลเป็นนิสัยที่อาศัย มีศีลเป็นวาสนาคือมีศีลที่อยู่ตัวคงที่ มีศีลเป็นสันดานคือเป็นเครื่องสืบต่อในจิตใจที่ติงาม”^{๑๐๗} ผู้มีศีลย่อมมีความสุข เมื่อเกิดความสุขจากพัฒนาตนเองในขั้นต้นแล้ว ความสุขนั้นจึงแผ่ไปสู่มิตรรอบข้างและผู้อื่นในสังคม เพื่อที่จะได้ดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างมีความสุข เพราะ “ศีลจะเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธาน เพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล”^{๑๐๘}

เมื่อมีศีลเป็นพื้นฐานแล้วย่อมเป็นปัจจัยเกื้อหนุนแก่ปัญญา ปัญญาในระดับของศีลนี้จึงคอยอบรมพฤติกรรมของบุคคล ในการแสดงออกต่อสังคมที่ไม่เป็นการเบียดเบียนทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น บุคคลผู้มีศีลจะเลือกแต่สัมมาอาชีพโดยที่ไม่ทำลายชีวิตและสภาพแวดล้อมที่ดีงามของสังคม ไปถึงระดับแห่งการเกื้อกูลและช่วยเหลือผู้อื่น เป็นการพัฒนาคูณภาพชีวิตทั้งของตนเองและผู้อื่น เป็นการเพิ่มพูนโอกาสในการดำเนินชีวิตที่ดียิ่งขึ้นไป

(๒) อธิจิตตสิกขาประกอบด้วย ความเพียรชอบ ระลึกชอบและจิตตั้งมั่นชอบ เป็นการฝึกอบรมในเรื่องของจิต(สมาธิ) เป็นการพัฒนาศีลในลำดับที่สูงขึ้น โดยการฝึกฝนอบรมคุณภาพของจิต ให้จิตมีความเข้มแข็ง มั่นคง ควบคุมตนเองได้ดี ทำให้เกิดสมาธิ จิตใจสงบ ผ่องใสและเป็นสุข ปราศจากสิ่งรบกวนที่จะให้จิตเศร้าหมอง อยู่ในสภาพที่

^{๑๐๖} พระพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๗๕.

^{๑๐๗} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ศีลในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐.

^{๑๐๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๑/๓๘๗.

ควรแก่การงาน มีพุทธพจน์มากมายที่กล่าวถึงเรื่องของจิตและปัญญา ว่าด้วยหมวดการฝึกจิต “จิตที่ตื่นนอน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก ผู้ที่มีปัญญาสามารถควบคุมให้ตรงได้ เหมือนช่างศรดัดลูกศรให้ตรงฉะนั้น”^{๑๐๙} จิตมีลักษณะที่ยากต่อการควบคุม เพราะจิตต้องรับอารมณ์จากตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจอยู่ตลอดเวลา “การฝึกจิตที่ควบคุมได้ยาก เปลี่ยนแปลงง่าย ชอบไปไฝหาแต่อารมณ์ที่ปรารถนา จัดว่าเป็นความดี เพราะจิตที่ฝึกแล้วย่อมนำมาสู่สมาธิให้”^{๑๑๐} เมื่อจิตที่ฝึกดีแล้ว คือ สามารถคุ้มครองทวารทั้ง ๖ ได้ดี จิตนั้นย่อมสงบและนำความสุขมาสู่ตน

ด้วยพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา ข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร บริสุทธิได้ด้วยปัญญา”^{๑๑๑} ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่า เพราะพระพุทธร่องค์ทรงเป็นแบบอย่างในเรื่องของความเพียร โดยเฉพาะหลักของพระพุทธศาสนาที่เป็นหลักของเหตุและผล ความสำเร็จที่ไม่ได้มาจากการอ้อนวอนหรือร้องขอ แต่เป็นความสำเร็จจากความพากเพียร ความพากเพียรดังกล่าวเป็นปัจจัยจากภายในก็จริง แต่ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยปัจจัยจากภายนอกคือกัลยาณมิตรที่จะช่วยให้ศรัทธาตั้งมั่น รวมไปถึงสุขภาพร่างกายที่สมบูรณ์และความเพียรที่พอดี ดังที่พระพุทธร่องค์ทรงเป็นกัลยาณมิตรแก่พระโสณะที่กำลังย่อหย่อนจากความเพียร มีใจความว่า “โสณะ ความเพียรที่ปรารถนอย่างยิ่ง ย่อมเป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่าน ความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป ย่อมเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ฉะนั้น เธอจงตั้งความเพียรให้พอดีจงปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน จงถือนิมิต ในความเสมอกันนั้น”^{๑๑๒} ในที่สุดพระโสณะก็ได้บรรลุอรหัตตผลโดยอาศัยปัจจัยภายนอกคือกัลยาณมิตร และปัจจัยภายในคือโยนิโสมนสิการด้วยการดำริและประพฤติตามพุทธโอวาทที่ได้ทรงแนะนำแต่พระโสณะนั้น

เมื่อเกิดความเพียรยังจิตให้ตั้งมั่น จิตจึงเป็นสมาธิ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า สมาธิ คือ “ภาวะที่จิตมีอารมณ์อันเดียวฝ่ายกุศล” สมาธิ “ได้แก่ความตั้งอยู่หรือความดำรงอยู่ของจิตและเจตสิกทั้งหลายในอารมณ์อันเดียวอย่างสม่ำเสมอ และโดยถูกต้องด้วย เพราะฉะนั้น จิตและเจตสิกทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ในอารมณ์อันเดียวอย่างสม่ำเสมอและถูกต้องด้วย ไม่ฟุ้งซ่านไม่ส่ายไปในอารมณ์อื่น ด้วยอำนาจแห่งธรรมชาติใดธรรมชาตินี้ ฟังทราบว่าเป็น คือ ความตั้งมั่น” “อะไรเป็นลักษณะ, เป็นรส, เป็นอาการปรากฏและเป็นปฏิฐานของสมาธิ

^{๑๐๙} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๓๕.

^{๑๑๐} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๓๖.

^{๑๑๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

^{๑๑๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๓/๘.

นั้น สมาธินั้นมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ มีการกำจัดเสียซึ่งความฟุ้งซ่านเป็นรส มีการไม่หวั่นไหวเป็นอาการปรากฏ มีความสุขเป็นปทัฏฐาน เพราะพระบาลีรับรองว่า สุขิโน จิตต์สมารถยติ จิตของบุคคลผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น ฉะนี้^{๑๑๓}

อย่างไรจึงเรียกว่าเป็นสมาธิที่ประกอบด้วยปัญญา ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า ต้องเป็นสมาธิที่ประกอบด้วยญาณที่ทำให้เบื่อหน่าย ที่ทำให้คลายจากความเห็นผิด อันได้แก่นิพพิทา ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย^{๑๑๔}

บุคคลผู้ใดสำเร็จปฐมฌาน ความใฝ่ใจในสัญญาทั้งหลายอันประกอบด้วยความหมายมั่นในกามคุณ ย่อมเร่งเร้ารบกวนอยู่ ปัญญาก็ยังมีส่วนแห่งความเสื่อม, สติอันสมควรแก่ฌานนั้น ย่อมติดแน่น ปัญญาก็มีส่วนแห่งความติดมั่น, ความใฝ่ใจในสัญญาทั้งหลายอันประกอบด้วยฌานที่ไม่มีวิตก ย่อมเร่งเร้า ปัญญาก็มีส่วนแห่งคุณวิเศษ, ความใฝ่ใจในสัญญาทั้งหลายอันประกอบด้วยฌานเป็นเหตุให้เบื่อหน่าย ย่อมเร่งเร้า ปัญญามีส่วนแห่งความทะลุสังขารธรรม ประกอบด้วยธรรมอันคลายความกำหนัด^{๑๑๕}

สัมมาสมาธิเป็นขั้นตอนในการฝึกอบรมจิตที่มีความละเอียดและลึกซึ้ง เพราะสมาธิมีลักษณะเป็นประธาน บรรดาคุณธรรมทั้งหลาย ล้วนมีสมาธิเป็นประธาน เป็นไปในสมาธิ น้อมไปในสมาธิ เจื่อมไปในสมาธิ^{๑๑๖} คุณธรรมทั้งหลายจะตั้งอยู่ไม่ได้หากไม่เกิดสัมมาสมาธิ จิตจึงต้องมีสภาวะที่ตั้งมั่นเพื่อให้เกิดปัญญาที่รู้เข้าใจถึงสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอจงเจริญสมาธิเถิด ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่น ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง”^{๑๑๗}

^{๑๑๓} พระพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมมหาเถร), รายละเอียดหน้า ๑๓๔.

^{๑๑๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๑๖/๓๗๙.

^{๑๑๕} พระพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมมหาเถร), หน้า ๑๔๒ - ๑๔๓.

^{๑๑๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **มลินทปัญหา**, หน้า ๔๐.

^{๑๑๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕/๗.

วิธีการฝึกจิตเพื่อให้เกิดสมาธินั้นพระพุทธองค์ได้ทรงแนะนำไว้ เพื่อให้คนทั้งหลาย ปฏิบัติตาม คือการภาวนา ๒ ประการ คือ (๑) สมถภาวนา (การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ) (๒) วิปัสสนาภาวนา(ความเห็นแจ้ง)^{๑๑๘}

(๓) อธิปัญญาประกอบด้วย เห็นชอบและดำริชอบ เป็นการฝึกปรีชา ปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริง สัมมาทิฐินี้ถูกพัฒนาขึ้นมาจากรื่อง พื้นฐานของศีลและผลจากการฝึกตนในเรื่องของสติและสมาธิเมื่อปัญญาที่บริสุทธิ์ จะกระทำ ความรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ พร้อมทั้งรู้ข้อปฏิบัติเพื่อที่จะไปให้ถึงความดับทุกข์ หรือที่เรียกว่าการ รู้เท่าทันต่อความทุกข์ที่เกิดขึ้น ทำให้จิตนั้นสงบและมั่นคง บริสุทธิ์ ผ่องใสยิ่งขึ้น เป็นปัญญา ที่เข้าใจในเรื่องของความทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ และสามารถจัดการกับความทุกข์นั้นได้ ในที่นี้ ขอกกล่าวในส่วนเฉพาะที่เป็นโลกุตระสัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์แห่งมรรคเป็นอย่างไร คือ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ สัมมาทิฐิองค์แห่งมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ นี้เป็นสัมมาทิฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์แห่ง มรรค ภิกษุนั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาทิฐิ ยังสัมมาทิฐิให้ถึงพร้อม ความพยายาม ของภิกษุ นั้น เป็นสัมมาวายามะ ภิกษุนั้นมีสติ ละมิจฉาทิฐิ มีสติเข้าถึงสัมมาทิฐิอยู่ สติของภิกษุ นั้นเป็นสัมมาสติ ธรรม ๓ นี้ คือ (๑) สัมมาทิฐิ (๒) สัมมาวายามะ (๓) สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อมคล้อยตามสัมมาทิฐิของภิกษุ นั้นไป ด้วยประการฉะนี้^{๑๑๙}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าโลกุตระสัมมาทิฐิคือปัญญาที่ฝึกมาจากส่วนที่เป็นอาสวะ เป็น ปัญญาในทางโลกที่เกิดขึ้นจากการฝึกตนมาเป็นลำดับ ความเชื่อในเรื่องของกรรมและผลแห่ง กรรมจากองค์แห่งมรรค จึงมีผลทำให้บุคคลสำรวจมระวังในเรื่องของศีลที่จะเป็นการละเมิด ทำ ให้การดำเนินชีวิตอยู่บนทางแห่งความถูกต้อง หากบุคคลใส่ใจในการฝึกฝนตนเองเพื่อพัฒนา ปัญญาให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น สัมมาทิฐินี้จึงพัฒนาเป็นสัมมาทิฐิที่เป็นโลกุตระได้ในที่สุด

สัมมาสังกัปปะ ในส่วนที่เป็นโลกุตระ

สัมมาสังกัปปะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์แห่งมรรค เป็นอย่างไร คือ ความตริก ความวิตก ความดำริ ความแน่วแน่ความแนบแน่น ความปักใจ ความปรุ้งแต่งคำ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะ

^{๑๑๘} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๖.

^{๑๑๙} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๖.

มิได้ เพียงพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ นี่เป็นสัมมาสังกัปปะอันเป็นอริยะ
 ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์แห่งมรรค ภิกษุผู้นั้นย่อมพยายามเพื่อละ
 มิจฉาสังกัปปะ ยังสัมมาสังกัปปะให้ถึงพร้อมความพยายามของภิกษุผู้นั้น
 เป็นสัมมาวายามะ ภิกษุผู้นั้นมีสติละมิจฉาสังกัปปะ มีสติเข้าถึง สัมมาสังกัปปะอยู่
 สติของภิกษุผู้นั้นเป็นสัมมาสติ ธรรม ๓ นี้ คือ (๑) สัมมาทิวฐิ (๒) สัมมาวายามะ
 (๓) สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อมคล้องยึดตามหลังสัมมาสังกัปปะของภิกษุผู้นั้นไปด้วย
 ประการฉะนี้^{๑๒๐}

การดำเนินชีวิตในทางโลก ความดำริออกจากกามก็ดี ความดำริในความไม่
 พยาบาทและเบียดเบียนเป็นเรื่องที่กระทำได้อย่างยิ่ง เพราะมนุษย์ส่วนมากดำเนินชีวิตไป
 ตามแรงกระแทบของอายตนะ โลกียปัญญาจึงจำเป็นต้องพัฒนาให้เกิดขึ้นเพื่อเป็นการผ่อนคลาย
 จากความทุกข์ในเบื้องต้น เมื่อเกิดผลขึ้นแก่กายใจของตนแล้ว จึงควรพากเพียรพัฒนาปัญญาตาม
 แนวอริยมรรคและไตรสิกขาต่อไป เมื่อปัญญาได้รับการพัฒนาจนถึงขั้นสูงสุด อริยสัง ๔ จึง
 ปรากฏ เพราะการได้เห็นอริยสัง ๔ จึงทำให้ตัดรากเหง้าแห่งทุกข์ได้โดยเด็ดขาด พระพุทธองค์
 ได้แสดงธรรมแก่พระภิกษุทั้งหลาย ในแง่คุณค่าของหลักไตรสิกขา ใจความว่า

ศีลมีลักษณะอย่างนี้ สมามีลักษณะอย่างนี้ ปัญญามีลักษณะอย่างนี้ สมานันบุคคล
 อบรมโดยมีศีลเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมานัน
 เป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐาน ย่อมหลุด
 พัน โดยชอบจากอาสวะทั้งหลาย คือ กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ^{๑๒๑}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าโดยหลักสิกขา ๓ หรือไตรสิกขานั้น สามารถพัฒนาให้เกิดปัญญาใน
 ชั้นโลกุตระธรรมได้ คือ การเห็นแจ้งในสรรพสิ่ง กำจัดกิเลสและอวิชชา พร้อมทั้งใช้ปัญญาเป็น
 แสงสว่างในการดำเนินชีวิต หากบุคคลใดสามารถฝึกตนตามลำดับที่พระพุทธองค์ทรงชี้ทาง
 บอกเอาไว้โดยอาศัยความเพียรไม่ย่อท้อเช่นเดียวกับพระพุทธองค์ ก็สามารถพัฒนาตนเองไปสู่
 จุดหมายสูงสุดได้เช่นเดียวกัน วิธีการเจริญปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้ง ก็คือการเจริญ
 วิปัสสนา

^{๑๒๐} ม.ธ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๗.

^{๑๒๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๑๐๐.

๒.๒.๔ วิธีการพัฒนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔

บ่อเกิดของปัญญาข้อสุดท้ายที่จะทำให้ปัญญาที่เกิดขึ้นแล้วนั้นดำรงอยู่ได้ ก็คือ ภาวนามยปัญญา เพราะปัญญาที่เกิดจากสัมมาทิฐิแรกโดยอาศัยปัจจัยจากภายนอกและปัจจัยภายในนั้นยังเป็นปัญญาที่อยู่ในฝ่ายโลกียะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทั่วไปซึ่งยังต้องเกี่ยวข้องกับโลก ที่ยังต้องหลงใหลอยู่ในกามคุณทั้งความน่าพอใจและไม่ น่าพอใจ จึงเป็นเรื่องยากอย่างยิ่งที่ระมัดระวังทวารทั้ง ๖ ดังนั้นการฝึกฝนตนเองยังต้องดำเนิน ไปอย่างต่อเนื่อง กระบวนการฝึกตนเพื่อการพัฒนาปัญญาที่มุ่งหวังเพื่อการขัดเกลากิเลส จึง ต้องอาศัยวิธีการที่เป็นรูปแบบ เพื่อให้ปัญญาได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ผู้วิจัยจึงเรียกการ ฝึกตนในส่วนนี้ว่าภาคปฏิบัติ หรือการภาวนา ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘^{๑๒๒}

การฝึกเจริญสติโดยใช้หลักการเจริญสติปัฏฐาน “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสาย เดียว”^{๑๒๓} เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อ บรรลุญาณธรรม^{๑๒๔} เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน^{๑๒๕} ๔ ประการ^{๑๒๖}

การเจริญสติปัฏฐานเป็นวิธีการเฉพาะในพระพุทธศาสนา และเป็นทางเดียวที่จะ ก้าวสู่ปัญญาขั้นสูงสุดได้ เพราะการฝึกนี้ต้องใช้ทั้งความเพียร ต้องมีทั้งสติและสัมปชัญญะ แม้ จะต้องใช้เวลาถึง ๗ ปี ๗ เดือน หรือ ๗ วัน ก็สามารถบรรลุอรหัตผล หรืออนาคามีผลได้ เพราะทางนี้ต้องไปคนเดียวการฝึกเพื่อพัฒนาตนนั้น ต้องเริ่มมาจากภายในตน พระพุทธองค์ เป็นเพียงผู้ชี้ทางให้เท่านั้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เธอทั้งหลายทำความเพียรเองเถิด ตถาคตเป็น

^{๑๒๒} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕.

^{๑๒๓} **ทางสายเดียว** ในที่นี้มีความหมาย ๔ นัย คือ (๑) ทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะ ไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว (๒) ทางสายเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางของบุคคลผู้เดียว คือ พระผู้มีพระภาค (๓) ข้อปฏิบัติในศาสนาเดียวคือพระพุทธศาสนา (๔) ทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียว คือ พระ นิพพาน (ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๗๓/๓๕๙, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๐๖/๒๕๑)

^{๑๒๔} **ญาณธรรม** หมายถึงอริยมรรค (ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๑๔/๑๙๗, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๐๖/๒๕๑)

^{๑๒๕} **สติปัฏฐาน** แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือการปฏิบัติมีสติเป็นประธาน (ที.ม.อ. (ไทย) ๒/ ๓๗๓/๓๖๘, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๐๖/๒๕๓, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๕๕-๓๘๙/๓๐๖-๓๒๗)

^{๑๒๖} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑.

เพียงผู้ซึ่งบอกเท่านั้น ผู้บำเพ็ญภาวนา ดำเนินตามทางนี้แล้ว พง์พินิจอยู่จักพ้นจากเครื่องผูก
มารได้^{๑๒๗}

พระพุทธองค์ได้ถ่ายทอด หลักในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ มีขั้นตอนในการฝึกปฏิบัติ
ดังนี้

๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ ด้วยการมีสติพิจารณาลมหายใจเข้าออก มีสติรู้
อิริยาบถใหญ่ คือ เดิน ยืน นั่ง นอน มีสัมปชัญญะในการเคลื่อนไหว การก้าวไป การ
ถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิ บาตร
จีวร การฉัน การเคี้ยว การดื่ม การลิ้ม การถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ ทำความรู้สึกตัว
ในการ เดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง

๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า “เราเสวยสุขเวทนา” เมื่อ
เสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า “เราเสวยทุกขเวทนา” เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า
“เรา เสวยเสวยอทุกขมสุขเวทนา”

๓) พิจารณาเห็นจิตในจิต จิตมีราคะ ก็รู้ชัดว่า “จิตมีราคะ” จิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า
“จิตปราศจากราคะ” จิตมีโทสะ ก็รู้ชัดว่า “จิตมีโทสะ” จิตปราศจากโทสะ ก็รู้ชัดว่า
“จิตปราศจากโทสะ” จิตมีโมหะ ก็รู้ชัดว่า “จิตมีโมหะ” จิตปราศจากโมหะ ก็รู้ชัดว่า
“จิต ปราศจากโมหะ”

๔) พิจารณาเห็นธรรมทั้งหลายในธรรม คือ นินวณ ๕ อยู่ เมื่อกามฉันทะ (ความพอใจใน
กาม) เมื่อพยาบาท (ความคิดร้าย) เมื่อถีนมิทธะ (ความหดหู่เซื่องซึม) เมื่ออุทธัจจกุกกัจะ
(ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) เมื่อวิกิจจา (ความลังเลสงสัย) นินวณ ๕ นี้ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัด
ว่า “นินวณ ๕ ภายในของเรามีอยู่” เมื่อนินวณ ๕ ไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “ นินวณ ๕ ไม่มีอยู่
เห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ เห็นความเกิดและดับของอุปาทานขันธ์ ๕ อยู่ เห็นธรรมใน
ธรรมทั้งหลาย คือ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ อยู่ เห็นธรรมในธรรม
ทั้งหลาย คือ โพชฌงค์ ๗ อยู่ เห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อริยสัจ ๔ อยู่^{๑๒๘}

วิธีการที่พระพุทธองค์ทรงใช้เพื่อการเจริญสติปัฏฐาน ๔ โดยการเดินจงกรมและนั่ง
สมาธิอย่างต่อเนื่อง

เราทั้งหลายจักเป็นผู้ประกอบความเพียรในธรรมเป็นเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง จักชำระ

^{๑๒๗} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๖/๑๑๗.

^{๑๒๘} รายละเอียด ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔-๔๐๓/๓๐๒-๓๓๘.

จิตให้บริสุทธิ์จากกรรมอันเป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวัน จักชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมเป็นเครื่องขัดขวางด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรีสำเร็จการนอนดูจรัสสีห์โดยตะแคงข้างเบื้องขวา ช้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ^{๑๒๙}

การเจริญสติ โดยใช้หลักสติปัฏฐาน ๔ นี้ เป็นชำระใจให้บริสุทธิ์^{๑๓๐} โดยการทำความเพียรอย่างต่อเนื่อง แม้จะใช้เวลาถึง ๗ วัน ๗ เดือน ๗ ปี หรือ ๗ ชาติ เมื่อมีสติปัฏฐาน ๔ เป็นพื้นฐานแล้ว ย่อมส่งผลให้ปัญญาได้รับพัฒนาไปสู่องค์ธรรมอื่นต่อไป วิธีการพัฒนาปัญญาเพื่อการขัดเกลากิเลสนี้จะทำให้ผู้ฝึกตนมีจิตใจที่บริสุทธิ์ ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า มีดวงตาเห็นธรรม หรือบรรลุมรรค ผล นิพพาน ความบริสุทธิ์ของจิตในขั้นแรก เรียกว่า โสดาปัตติผล ขั้นที่สอง เรียกว่า สกทาคามิผล ขั้นที่สามเรียกว่า อนาคามิผล และขั้นสุดท้ายเรียกว่า อรหัตตผล ซึ่งเป็นขั้นที่จิตบริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง แต่เพียงได้ชำระใจให้บริสุทธิ์ได้ขั้นต่ำที่สุด ผู้ปฏิบัติก็มีจิตใจเหนือปุถุชนธรรมดาแล้ว นับได้ว่าเป็นคนใจพระ เป็นอริยบุคคล^{๑๓๑}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การพัฒนาปัญญาดังกล่าวทั้งโลกียปัญญาและโลกุตตรปัญญา นั้น หากมีการลงมือปฏิบัติผลย่อมไม่เกิดขึ้น “พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันทิวญฺชนพึงรู้เฉพาะตน”^{๑๓๒}

๒.๓ สรุปวิธีการพัฒนาปัญญา

๑) ความหมายของปัญญาในพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาเถรวาท ไม่ได้แยกให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเป็นปัญญาในระดับโลกียะหรือโลกุตระ แต่ใช้วิธีการบรรยายสภาวะธรรม เช่น กล่าวถึงผลหรือวิบากแห่งการปฏิบัติคือสรวรรค นั้นหมายความว่าปัญญา หรือมีผลเป็นวิมุตตินั้นคือโลกุตตรปัญญา แม้ในอาการอย่างเดียวกันแต่แตกต่างกันด้วยกิเลสในจิตหรือความบริสุทธิ์ของจิต หรือแตกต่างด้วยความบริสุทธิ์ของศีลซึ่งเป็นปัจจัยในการพัฒนาปัญญานั้น ก็

^{๑๒๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๒๒/๔๕๖.

^{๑๓๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ. ๙), **มรรค ผล นิพพาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔.

^{๑๓๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕.

^{๑๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๖/๒๒๙.

ไม่ใช่ปัญญาระดับเดียวกัน เป็นต้น การอธิบายความหมายอย่างชัดเจนจึงเป็นคัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์โน้มนำลงมา

บ่อเกิดของปัญญาต้องอาศัยอินทรีย์หรือขันธ์ ๕ ในการรับรู้ คุณภาพของการรับรู้ที่ต่างกัน ย่อมมีผลต่อการพัฒนาปัญญาเช่นกัน โดยเฉพาะภาวนามยปัญญาเป็นปัญญาที่เกิดจากการต้องลงมือปฏิบัติทดลอง ความเพียรที่ต่างกันก็มีผลต่อความช้าและเร็ว ในการพัฒนาปัญญาซึ่งจะไปสัมพันธ์กับระยะเวลาในการรู้ธรรมด้วยเช่นกัน

๒) การพัฒนาขั้นแรกในระดับโลกียปัญญา ด้วยการสร้างสัมมาทิฏฐิเพราะ สัมมาทิฏฐิเป็นปัญญาอันดับแรกที่ต้องพัฒนาให้เกิดขึ้น โดยอาศัยปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ได้แก่ ปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ สัมมาทิฏฐิแบ่งออกเป็น ๒ ระดับ ได้แก่ โลกียสัมมาทิฏฐิ คือ มีความเลื่อมใสพระรัตนตรัย เชื่อว่าทานมีผล กรรมมีผล เชื่อในคุณมารดาบิดา เป็นต้น และผ่อนคลายจากความยึดมั่นในรูปนามในที่สุด โดยมีกัลยาณมิตรเป็นผู้แนะนำชี้แนะและสั่งสอนเพื่อยังศรัทธาให้ตั้งมั่นประกอบกับปัญญาที่ติดตัวมา ทำให้เกิดธรรม ๔ ประการ ได้แก่ ความพร้อมแห่งศรัทธา ศีล ทาน และโลกียปัญญาในที่สุด ทำให้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและทัศนคติ ทำให้การดำเนินชีวิตในส่วนที่ยังสัมพันธ์ต่อโลกมีความสุขขึ้น หรือกล่าวได้ว่ามีความทุกข์น้อยลง และยังไม่สามารถละกิเลสได้

๓) การพัฒนาในระดับโลกุตตรปัญญา เป็นการเตรียมพร้อมของโลกียปัญญา ต้องมีความมุ่งมั่นในการฝึกตนเพื่อพัฒนาไปสู่เป้าหมายสูงสุด โดยพัฒนาตามแนวของ อริยมรรคและไตรสิกขา วิธีการเช่นเดียวกับการพัฒนาโลกียปัญญา แต่แตกต่างกันตรงความเข้มงวด สำรวมระวังมากกว่า โดยเฉพาะเรื่องของศีลที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาปัญญา ทำให้บุคคลนั้นเกิดความระมัดระวังในพฤติกรรมทั้งทางกาย วาจา ใจ ไม่ล่วงละเมิดทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นไม่คิดเบียดเบียนทำร้าย ทำลายทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ผู้มีศีลย่อมเป็นผู้ไม่ร้อนใจ เป็นผู้มีความบันเทิงใจ จิตมีความสงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ การทำสมาธิมีทั้งการทำ สมถภาวนา เพื่อให้จิตมีความสงบตั้งมั่น และวิปัสสนา เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้ง ในขณะที่ดำเนินชีวิตอยู่นี้บุคคลหมั่นประพฤติปฏิบัติตน ทั้งในหลักของอริยมรรคมีองค์ ๘ และไตรสิกขาประกอบกัน เพื่อเป็นปัจจัยเกื้อหนุนซึ่งกันและกันทั้งภายนอกและภายใน เพื่อทำความเจริญไปสู่โลกุตตรปัญญา

๔) การพัฒนาปัญญาไปสู่โลกุตตรปัญญาที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแนวทางไว้ ได้แก่ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ โดยการเจริญสติทำความรู้ตัวตลอดเวลา หมั่นเดินจงกรม นั่งสมาธิให้

ต่อเนื่อง ปัญญาของบุคคลทั่วไปที่พัฒนาอยู่ในหลักของไตรสิกขาและอริยมรรคมีองค์ ๘ ยังต้องอาศัยปัญญาในทางโลกหรือโลกียะปัญญาฝึกฝนขึ้นมา ซึ่งต้องใช้ความเพียรและความเสียสละอย่างมากเพื่อไปให้ถึงโลกุตระปัญญา ทั้งนี้พระพุทธองค์ได้เปิดทางไว้แล้วทั้งสิ้น ได้แสดงให้เห็นว่าด้วยศักยภาพของมนุษย์ย่อมพัฒนาได้ไม่จำกัดกาลและเวลา

๕) ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ตามคำสอนในพระไตรปิฎกเน้นที่จะให้เกิดปัญญาขึ้นก่อน เพราะพระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกทั้งหลาย เริ่มต้นการสละความสุขทางโลกบวชเป็นพระภิกษุ นั้นหมายความว่าชีวิตต้องเริ่มด้วยปัญญาก่อน ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงแบ่งปัญญาออกเป็น ๒ ระดับ เพื่อให้ผู้ที่ยังไม่มีปัญญาหรือผู้ที่มีปัญญาน้อยมีจุดเริ่มต้น โดยเฉพาะอริยมรรคมีองค์ ๘ ฝ่ายปัญญา อันได้แก่สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ มรรคทั้ง ๒ องค์นี้ถูกแยกไว้ชัดเจน นั่นก็คือบุคคลทั้งหลายต้องมีความเห็นและความคิดที่ถูกต้องเสียก่อน ต้องเพียรสร้างปัญญาในทางโลกให้เกิดขึ้นก่อนแล้วจึงพัฒนาต่อไปได้ เพราะกระบวนการแห่งความคิดเริ่มจากใจหรือ “จิต” ทั้งสิ้น ดังที่อ้างแล้วว่า ใจเป็นใหญ่ใจเป็นประธานทุกอย่างสำเร็จได้ด้วยใจ จึงเป็นสิ่งยืนยันถึงขั้นตอนการพัฒนาปัญญาดังกล่าว

บทที่ ๓

วิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)

ในบทที่ ๓ นี้ เป็นการศึกษวิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ทั้งความหมายของการพัฒนาปัญญา บ่อเกิดของปัญญา และวิธีการพัฒนาปัญญาว่ามีวิธีการพัฒนาอย่างไร

๓.๑ ความหมายของการพัฒนาปัญญา

ในหลักการของการพัฒนา แม้ว่าปัญญาจะเป็นสิ่งที่ต้องการที่แท้ เพราะเป็นดวงนำชีวิตสู่อิสรภาพ แต่ปัญญาก็เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของชีวิต หมายความว่าเราต้องมองชีวิตของมนุษย์ว่าเป็นระบบแห่งองค์รวมของส่วนประกอบมากมาย ส่วนประกอบเหล่านี้ มีความสัมพันธ์เกี่ยวพันกันและกัน เช่น ทางพระแยกชีวิตเป็นองค์ประกอบที่เรียกว่า ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ชีวิตเป็นองค์รวมของระบบความสัมพันธ์แห่งองค์ประกอบเหล่านี้

พร้อมกันนั้นในเชิงปฏิบัติในแง่ของการดำเนินชีวิตก็เช่นเดียวกัน ชีวิตของคนแยกออกเป็นด้านต่างๆ ของความเป็นอยู่หรือประกอบด้วยความเป็นอยู่ด้านต่างๆรวม ๓ ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ซึ่งแสดงออกทางกาย และวาจา ที่ติดต่อกับสิ่งแวดล้อม แล้วก็มีด้านจิตใจ และด้านปัญญา สามด้านหรือสามส่วนนี้มีความสัมพันธ์และอิงอาศัยซึ่งกันและกัน

ในการที่จะพัฒนาปัญญานั้น เราจะพัฒนาปัญญาอย่างเดียวไม่ได้ เพราะปัญญาเป็นด้านหนึ่งของระบบองค์รวมของชีวิตที่มีส่วนประกอบสามด้านอิงอาศัยกันอยู่

พระพุทธศาสนาไม่มองจริยธรรมแยกส่วนออกไปว่าเป็นความประพฤติอย่างนั้น อย่างนี้เหมือนในวัฒนธรรมตะวันตก แต่มองว่า จริยธรรมคือการดำเนินชีวิตของคน หรือระบบการดำเนินชีวิตที่ดีงามซึ่งมีความสัมพันธ์ทั้งสามด้านมาเกี่ยวพันกัน คือ ด้านพฤติกรรมที่เรียกว่า ศีล ด้านจิตใจ ซึ่งมักเรียกตามองค์ประกอบที่เป็นแกนกลางในการฝึกว่า สมาธิ และด้านปัญญา คือความรู้ สามด้านนี้สัมพันธ์เกี่ยวพันซึ่งกันและกัน จึงต้องพัฒนาไปด้วยกัน เพราะฉะนั้นถ้าจะพัฒนาปัญญาก็ต้องให้ ศีล สมาธิ พัฒนาไปด้วย เป็นระบบแห่งศีล สมาธิ

ปัญญา เป็นการศึกษาศึกษาหรือศึกษา ๓ ด้าน จึงเรียกว่าไตรสิกขา(จะเรียกว่า ตรีศึกษา หรือไตรศึกษาก็ได้)^๑

๓.๑.๑ ความหมายของปัญญา

๑) โลกียปัญญา พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของปัญญาไว้ว่า ปัญญา เป็นตัวชี้ นำ บอกทาง ให้แสงสว่าง ขยายขอบเขต ปรับแก้จิตใจและพฤติกรรม และปลดปล่อยให้หลุดพ้น^๒

๒) โลกุตตรปัญญา คือความรอบรู้ รู้ทั่วถึงความจริงหรือรู้ตรงตามความเป็นจริง รู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย เข้าใจถ่องแท้ รู้คิด รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย รู้ที่จะจัดแจงหรือดำเนินการอย่างไร เป็นการมองทะลุสภาวะหรือมองทะลุปัญหา

แปลกันอย่างง่าย ๆ ง่ายๆ ปัญญา คือความเข้าใจ (หมายถึงเข้าใจถูก เข้าใจชัด หรือเข้าใจถ่องแท้) เป็นการมองทะลุสภาวะหรือมองทะลุปัญหา ปัญญาช่วยเสริมสัญญาและวิญญูณ ช่วยขยายขอบเขตของวิญญูณให้กว้างออกไปและลึกซึ้งยิ่งขึ้น ส่งทางให้สัญญาที่มีสิ่งกำหนดหมายรวมเก็บได้มากขึ้นเพราะเมื่อเข้าใจเพียงใด ก็รับรู้และกำหนดหมายในวิสัยแห่งความเข้าใจเพียงนั้น เหมือนคิดโจทย์เลขคณิตข้อหนึ่ง เมื่อยังคิดไม่ออก ก็ไม่มีอะไรให้รับรู้และกำหนดหมายต่อไปได้ ต่อเมื่อเข้าใจ คิดแก้ปัญหาได้แล้ว ก็มีเรื่องให้รับรู้และกำหนดหมายต่อไปอีก^๓

ความหมายของโลกุตตรปัญญาที่พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)กล่าวไว้ ก็คือ การไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลส ตัณหาและอคติ^๔

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การสร้างสรรค์ปัญญา เพื่ออนาคตของมนุษยชาติ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐ – ๒๑.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ชีวิตที่สร้างสรรค์ สดใสและสุขสันต์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐๗.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๖), หน้า ๒๒/๒๓.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การสร้างสรรค์ปัญญา เพื่ออนาคตของมนุษยชาติ, หน้า ๑๙.

๓.๑.๒ บ่อเกิดของปัญญา

แม้ว่าชีวิตจะประกอบด้วยชั้น ๕ ซึ่งแบ่งซอยออกเป็นหน่วยย่อยต่างๆมากมาย แต่ในทางปฏิบัติ คือ ในการดำเนินชีวิตทั่วไป มนุษย์ไม่ได้เกี่ยวข้องกับส่วนประกอบเหล่านั้นโดยทั่วถึงแต่อย่างใด ส่วนประกอบหลายอย่างมีอยู่และทำหน้าที่ของมันไปโดยมนุษย์ไม่รู้จักร หรือแม้รู้จักก็แทบไม่ได้นึกถึงเลย เช่น ในด้านรูปธรรม อวัยวะภายในร่างกายหลายอย่าง ทำหน้าที่ของมันอยู่โดยมนุษย์ผู้เป็นเจ้าของไม่รู้และไม่ใส่ใจที่จะรู้ จนบางครั้งเกิดวิปริตหรือทำหน้าที่บกพร่องขึ้น มนุษย์จึงจะหันมาสนใจ แม้องค์ประกอบต่างๆในกระบวนการฝ่ายจิตก็เป็นเช่นเดียวกัน การศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบต่างๆและกระบวนการทำงานทางร่างกายเราปล่อยให้มันเป็นภาระของนักศึกษาทางการแพทย์ศาสตร์และชีววิทยา ส่วนการศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการทำงานด้านจิตใจ เราปล่อยให้มันเป็นภาระของนักอภิธรรมและนักจิตวิทยา^๕ กล่าวคือมนุษย์ส่วนมากละเลยปัจจัยจากภายในเหล่านี้ คือสนใจแต่ในลักษณะที่เป็นรูปธรรม เพราะความไม่เข้าใจในองค์ประกอบภายในอย่างแท้จริงนั่นเอง จึงทำให้การพัฒนาปัญญาของมนุษย์ไม่ก้าวหน้า

การคิด การเล่าเรียนสดับฟัง และการปฏิบัติฝึกปรือ ย่อมเป็นเครื่องช่วยให้สัญญา ทัภฐิและและญาณนั้น เกิดมีใหม่ขึ้นบ้าง ก้าวหน้าเพิ่มพูนขึ้นบ้าง ได้รับการแก้ไขปรับปรุงให้ถูกต้องขึ้นบ้าง ว่าที่จริงสุด ๆ คือความรู้ที่ได้เล่าเรียนสดับมา ก็ดี การคิดอะไรได้ต่างก็ดี และปัญญาที่รู้เข้าใจอย่างนั้นอย่างนี้ ก็ดี ย่อมเป็นความรู้แบบต่างๆ ที่มีอยู่ในตัวบุคคลด้วยเหมือนกัน แต่ความรู้ที่จะออกผลเป็นขึ้นเป็นอัน เป็นรูปสำเร็จขึ้นในตัวบุคคล ก็คือ ความรู้ ๓ อย่างข้างต้น คือ สัญญา ทัภฐิ และญาณนั้น อาจพูดได้ว่า สัญญา ทัภฐิ และญาณ ก็คือผลข้างปลายของสุตะ จินตาและภาวนานั้นเอง เมื่อความรู้ออกรูปเป็น สัญญา ทัภฐิ และญาณแล้ว ย่อมมีผลต่อชีวิตของบุคคลมาก สัญญามีอิทธิพลยิ่งต่อการรับรู้ การมองเห็น การเข้าใจโลกรอบตัว และการที่จะสร้างความรู้่ออย่างอื่นต่อไป ทัภฐิตั้งแต่ความยึดถือลัทธิศาสนาและอุดมการณ์ต่างๆ ตลอดจนมาจนถึงค่านิยมต่างๆ เป็นตัวชี้แนะแนวทางแห่งพฤติกรรมและวิถีชีวิตของบุคคลได้ทั้งหมด ส่วนความรู้ประเภทญาณเป็นความรู้กระจ่างชัดและลึกซึ้งที่สุด เป็นผลสำเร็จทางปัญญาสูงสุดที่มนุษย์จะทำได้ สามารถชำระล้างลงไปถึงจิตสันดานของบุคคล สร้างหรือเปลี่ยนแปลงท่าทีแห่งการมองโลกและชีวิต ที่เรียกว่าโลกทัศน์และชีวทัศน์^๖ ได้ใหม่ มีผลต่อพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของบุคคลอย่างเด็ดขาดและแน่นอนยิ่งยั้งยิ่งกว่าทัภฐิ^๖

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๒.

^๖ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๒.

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้ให้ความสำคัญต่อภาวนามยปัญญา เพราะความรู้ทั้งหลายที่ได้รับหรือเกิดจากการการคิดและการฟังนั้น ยังไม่ก่อประโยชน์ขึ้นเป็นรูปธรรม หรือยังนำมาใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตไม่ได้ จนกระทั่งได้นำปัญญาที่เกิดความรู้และความคิดนั้นมาลงมือปฏิบัติจริง จึงจะเป็นปัญญาที่สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้

๓.๒ วิธีการพัฒนาปัญญา

หลักการของพระพุทธศาสนาสอนตามธรรมชาติว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและฝึกได้ ฝึกไปทำไม ก็ฝึกให้ดำเนินชีวิตดียิ่งขึ้นไป จะได้มีชีวิตที่ดีงาม มีความสุข เป็นอิสระ และอยู่ร่วมกันได้อย่างมีสันติสุขในสังคมและในโลก ทำไมจึงต้องฝึก เพราะชีวิตของเราที่เกิดมา ตั้งแต่เริ่มต้น เราได้เรียนรู้มา ได้ฝึกได้หัดมา เราจึงอยู่ได้ดี อย่างที่เห็นกันอยู่ว่า มนุษย์เกิดมา อาศัยสัญชาตญาณแทบไม่ได้เลย เราต้องเรียนรู้และต้องฝึกหัดเอาทั้งนั้น พอเกิดมาก็ต้องมีคนอื่นอุ้มชูก่อน ต้องเลี้ยงดูเป็นเวลาหลายปี

ในระหว่างที่เขาเลี้ยงดูนั้น ตัวเองทำอะไร ตัวเองก็เรียนรู้และฝึกหัดไป ต้องเรียน ต้องฝึกทั้งนั้น ทั้งการนั่ง การนอน การยืน การกิน การขับถ่าย จนกระทั่งมาเดิน มาพูด ต้องฝึกหัดทั้งหมด จึงบอกว่าการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น แทบไม่มีอะไรได้มาเปล่าๆ มนุษย์ต้องลงทุนทั้งสิ้น ด้วยการหัด ด้วยการฝึก ด้วยการเรียนรู้ เราจึงได้ดำเนินชีวิตที่ดีมา เป็นอันว่าการดำเนินชีวิตที่ดีที่เรียกว่าจริยสัมพันธ์กับการเรียนรู้ คือการศึกษา^๗

ชีวิตตามความหมายของมนุษย์ คือชีวิตโดยความสัมพันธ์กับโลก ชีวิตในทางปฏิบัติ หรือชีวิตโดยความสัมพันธ์กับโลกนี้ แบ่งออกได้เป็น ๒ ภาค แต่ละภาคมีระบบการทำงานซึ่งอาศัยช่องทางชีวิตที่จะติดต่อกับโลก ซึ่งเรียกว่า “ทวาร” (ประตู, ช่องทาง) ดังนี้

๑) ภาคการรับรู้และเสพเสวยโลก อาศัยทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สำหรับรับรู้และเสพเสวยโลกซึ่งปรากฏแก่มนุษย์โดยอาศัยลักษณะและอาการต่างๆ ที่เรียกว่า อารมณ์ ๖ คือ รูป รส กลิ่น โสภณูปพะ และธรรมารมณ์

๒) ภาคแสดงออกหรือกระทำต่อโลก อาศัยทวาร ๓ คือ กาย วาจา ใจ (กายทวาร วจิตทวาร มโนทวาร) สำหรับกระตอบต่อโลก โดยแสดงออกเป็นการทำ การพูด และการคิด (กายกรรม วจกรรม มโนกรรม)^๘

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การสร้างสรรค์ปัญญา เพื่ออนาคตของมนุษยชาติ, หน้า ๑๔.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๓๓.

๓.๒.๑ วิธีการพัฒนาโลกิยปัญญา

ทำอย่างไรจะพัฒนาปุถุชนให้เป็นอริยชนหรืออารชน คือจะทำอย่างไรให้ชีวิตมนุษย์เป็นอยู่ดีงาม หรือให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง

เพราะฉะนั้นจึงมีการศึกษา ๒ ชั้น เช่น ในการศึกษาการรับรู้ว่า

๑) เราใช้ตา หู จมูก ลิ้นรับรู้อย่างไร ในเวลารับรู้ที่มีการกำหนดหมายได้ข้อมูล ความรู้มา และพร้อมกันนั้นเรามีความรู้สึก แล้วมีปฏิกิริยาเกิดขึ้น โดยมีการ ชอบ ชัง และมีการปรุงแต่งอย่างไร

๒) เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว คือรู้ว่าคนมีปฏิกิริยาในการรับรู้ เช่น มีความรู้สึกสุขสบายก็ชอบใจ แล้วเกิดการปรุงแต่งคิดอย่างนั้นทำอย่างนี้ หรือว่ารู้สึกไม่สบายเป็นทุกข์ แล้วไม่ชอบใจ เกิดการปรุงแต่งเชิงปฏิกิริยาจะทำอย่างนี้จะแสดงออกอย่างไร เรามองเห็นว่าอย่างไรเป็นคุณ อย่างไม่เป็นโทษ จะแก้ไขโทษและทำให้เป็นคุณได้อย่างไร

ในขั้นตอนปฏิบัตินี้ ถ้าใช้ศัพท์สมัยใหม่ ก็เรียกว่าเป็น**จริยธรรม** ซึ่งจะมีการสอนว่าให้รู้จักใช้อินทรีย์ให้เกิดประโยชน์อย่าให้เกิดโทษ ตอนนี้มีหลักธรรมที่เป็นภาคปฏิบัติ เป็น**อินทรีย์สังวร** ให้รู้จักสำรวมอินทรีย์ ซึ่งไม่ใช่ศัพท์ในอภิธรรม แต่เป็นศัพท์ในพระสูตร

พระสูตรนั้นเป็นเรื่องของความรู้ด้วย แต่เน้นการนำมาใช้ประโยชน์ พระสูตรจึงมีคำสอนเชิงปฏิบัติในการใช้ประโยชน์อย่างมากมาย เช่น ในเรื่องอินทรีย์ จะไม่อธิบายมากนักว่าอินทรีย์มีอะไรบ้าง เป็นอย่างไร แต่ให้เรามีอินทรีย์สังวร อย่างพระที่บวชเข้ามาใหม่ก็ต้องฝึกอินทรีย์ รู้จักสำรวมอินทรีย์ใช้อินทรีย์ให้เป็น คือ ใช้อินทรีย์ให้เกิดประโยชน์ ไม่เกิดโทษ คือไม่ให้ถูกอกุศลธรรมครอบงำ ไม่ใช่รับรู้แล้วเกิดความชอบชังปรุงแต่ง เกิดโลภะ โทสะ โมหะ แต่ให้ใช้อินทรีย์อย่างมีสติในการที่จะได้ข้อมูล และได้ปัญญาเกิดความรู้เข้าใจสิ่งนั้นตามความเป็นจริง^๙

เมื่อเรามีชีวิตอยู่ก็จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับปัจจัย ๔ ซึ่งเป็นเรื่องพื้นฐาน จะเห็นได้จากข้อปฏิบัติของพระ ที่เริ่มตั้งแต่การรู้จักบริโภคปัจจัย ๔ ซึ่งท่านถือเป็นศีลด้วย การฉันอาหารที่ว่าเป็นศีล หมายถึงการฉันหรือบริโภคโดยพิจารณาว่าบริโภคเพื่ออะไรเป็นต้น เรียกว่าง่าย ๆ ว่าบริโภคด้วยปัญญา ซึ่งจะทำให้เป็นการบริโภคที่พอดี เรียกว่า โภชนมัตตัญญูตา (ความรู้จักประมาณในการบริโภค) พระพุทธเจ้าทรงเน้นมากคือ เรื่องอินทรีย์สังวร และ โภชนมัตตัญญูตา จัดเป็นการศึกษาเบื้องต้น อยู่ในขั้นศีล ๕ และเป็นศีลเบื้องต้นยิ่งกว่าศีล ๕ ที่

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **การพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๓๑ - ๓๒.

พระพุทธเจ้าทรงเน้นมากการฝึกฝนพัฒนาตนเกี่ยวกับปัจจัยสี่นั้น มีสาระที่พึงปฏิบัติตามหลัก อินทรีย์สังวร โภชนะมัตตัญญูตา และสันโดษ^{๑๐}

๓.๒.๑.๑ วิธีการพัฒนาตามแนวอินทรีย์สังวร

อินทรีย์สังวร คือ การสำรวมอินทรีย์ เพราะชีวิตที่เป็นอยู่ได้ต้องมีการสื่อสารกับโลก ภายนอก สิ่งที่จะช่วยสื่อสารหรือเครื่องมือสื่อสาร ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรา ถ้าเรา ใช้เครื่องมือเหล่านี้ไม่เป็น ก็กลับเป็นทางมาของโทษความเสียหาย ทำให้เกิดความเดือดร้อนทั้ง แก่ตนเองและผู้อื่น

ที่ว่าใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่เป็น ก็คือใช้ด้วยโมหะ ดูไม่เป็น ฟังไม่เป็น ดู แล้ว ฟังแล้ว เกิดโทษ เกิดปัญหาแก่ชีวิต ทำให้เกิดความลุ่มหลงมัวเมา

เรื่องอินทรีย์สังวรนี้ เพื่อเป็นการฝึก โบราณได้จัดออกมาเป็นกิริยาอาการในการ สำรวมตา หู จมูกลิ้น ประการแรก ตา คือให้พระฝึกเวลาเดินตาไม่สอดส่าย ให้ดูพอประมาณ การปฏิบัติเช่นนี้ เป็นการเอารูปแบบมาช่วย คือ เอาอาการกิริยามาช่วยในการฝึก แต่ต้องรู้ว่า สาระที่แท้จริงนั้นคือท่านต้องการให้เราฝึกสติ ต้องเอาสติมาคุมไม่ให้กุศลเข้าครอบงำ ให้รับรู้ ด้วยสติและเกิดปัญญา แล้วได้สิ่งที่เป็นประโยชน์ คือดูแล้ว ฟังแล้ว ให้ได้ความรู้และความดี โดยการถามตนเองว่า

(๑) ดูแล้วได้ความรู้ไหม? ได้ความรู้คือได้ปัญญา หรือเดินหน้าไปในการที่จะเข้าถึงความจริง เราต้องมีความรู้จึงจะดำเนินชีวิตและทำกิจการต่างๆได้สำเร็จ และจึง จะแก้ปัญหาได้

(๒) ดูแล้วได้ประโยชน์ไหม? ได้ประโยชน์คือสามารถเอามาพัฒนาชีวิต และทำการสร้างสรรค์ต่างๆ คือดูแล้วได้ตัวอย่างที่ดี ได้แง่มุมความคิด ได้คติ ที่จะเอามาใช้ ประโยชน์

ถ้าได้ทั้ง ๒ อย่างนี้ ก็แสดงว่าได้ปัญญา คือปัญญาที่เอาความรู้ และปัญญาที่เอา ประโยชน์ได้^{๑๑}

ในส่วนของฟังก็เช่นเดียวกัน คือ ต้องฟังอย่างเป็นผู้ศึกษา ไม่ใช่การเสพ การเห็นทำ ให้เกิดกุศลหรืออกุศลได้ง่ายกว่าทวารอื่นทั้งหมด จึงต้องใช้สติเข้าควบคุม การสำรวมสายตาก็

^{๑๐} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกินอยู่เป็น, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๗), หน้า ๑ - ๒.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๖ - ๒๗.

เป็นป้องกันโดยเฉพาะบุคคลที่จะเกิดขึ้น ทั้งการดูและการฟังให้ได้ปัญญานั้น พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)กล่าวว่า ต้องได้ปัญญาที่เกิดความรู้ และเอาประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้นได้

๓.๒.๑.๒ วิธีการพัฒนาตามแนวโภชนมัตตัญญูตา

โภชนมัตตัญญูตา ได้แก่ การพิจารณาปัจจัย ๔ ถือเป็นเรื่องสำคัญ เพราะชีวิตความเป็นอยู่ของทุกคนต้องเกี่ยวเนื่องด้วยปัจจัย ๔ ท่านจึงสอนให้บริโภค ใช้สอยปัจจัย ๔ ด้วยพิจารณา คือบริโภคด้วยปัญญา ไม่บริโภคด้วยตัณหา

บริโภคด้วยตัณหา ก็คือ บริโภคเพื่อเสพสข เมื่อมุ่งเอร็ดอร่อย คือสนองความรู้สึกชอบใจไม่ชอบใจ เอาแค่ความสุขจากการเสพ ที่ว่าสุขในเรื่องของอาหารก็คืออร่อย เป็นการสนองตัณหาซึ่งอยากบำรุงบำเรอตา หู จมูก ลิ้น กาย

ถ้าเป็นเครื่องนุ่งห่มก็มุ่งความสวยงาม ตลอดจนแข่งขันฐานะกัน เอาอาหารเครื่องนุ่งห่ม เอาที่อยู่อาศัยเป็นเครื่องอวดแสดงฐานะ การทำอย่างนี้ ไม่เป็นการสนองความต้องการที่แท้จริงของชีวิต หรือเรียกว่าไม่ได้เป็นเครื่องแสดงการมีคุณภาพชีวิต^{๑๒}

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ยกตัวอย่างเรื่องชีวิตของพระสงฆ์ว่า มีหลักโภชนมัตตัญญูตาอย่างไร คือเบื้องต้นของพระที่ท่านให้ฝึกนั้น โดยให้ท่องบทพิจารณาไว้ แล้วเวลาฉันให้พิจารณาว่า ถ้าเรากินด้วยปัญญาแล้ว ความรู้เข้าใจจุดมุ่งหมายในการกินจะตามมา

(๑) จำกัด ปริมาณอาหาร ให้ **พอดี** กับความต้องการของร่างกาย

(๒) จำกัด ประเภทอาหาร ให้ **พอดี** ที่จะได้สิ่งที่มีคุณค่า เป็นประโยชน์

และได้สัดส่วน

การกินพอดีก็จะเกิดขึ้น เพราะฉะนั้นการกินด้วยปัญญาจึงมีชื่อว่า การกินพอดี เรียกเป็น ภาษาพระว่า ความรู้จักประมาณในการบริโภค ภาษาบาลีว่า "โภชนมัตตัญญูตา"^{๑๓}

สำหรับบุคคลทั่วไปท่านสอนให้พิจารณาอย่างนี้

(๑) ต้องให้ได้คุณค่าที่แท้จริงเป็นฐานไว้ก่อน ถ้าเสียก็คือดำเนินชีวิตผิด

ไม่มีการศึกษา

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๐.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **เพื่อชีวิตที่ดี**, (ธรรมสภา : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๗), หน้า

(๒) ส่วนที่ต้องมาประกอบเสริมในด้านคุณค่าเทียม เช่น ความอร่อย สดขงามนั้น อย่าให้เลยไปจนถึงการเบียดเบียนตนเบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญมาก

ก) อย่าให้เบียดเบียนตน เช่น รับประทานอาหารแล้วทำให้สุขภาพ ร่างกายเสียไป เพราะเห็นแก่คุณค่าเทียม เช่น เห็นแก่เอิร์ตอร่อยกินจนแน่นเฟ้อ หรือกินอาหาร ที่เป็นพิษ

ข) อย่าให้เบียดเบียนผู้อื่น เช่น ทำให้สังคมเดือดร้อนเพราะแย่งชิงเอาเปรียบกัน หรือเอาจากผู้อื่นมากโดยใช้เหตุ

ค) อย่าทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาก ไม่ใช่กินมาก ขยะมาก^{๑๔}

นอกจากนี้พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้กล่าวต่อไปอีกว่า ศีลไม่ได้หมายถึง เฉพาะศีล ๕ ที่ว่าไม่เบียดเบียนละเมิดกันอย่างที่เห็นกัน ศีลเบื้องต้นที่อธิบายมานี้สำคัญมาก โดยเฉพาะเรื่องการปฏิบัติต่อบุคคล ๔ เมื่อเกิดอินทรีย์สังวร คือการใช้อินทรีย์เป็นแล้ว มีโภชนเนตัตถัญญตา คือรู้จักกินพอดี กินด้วยปัญญาแล้ว จึงเป็นฐานที่พร้อมจะเชื่อมต่อการปฏิบัติต่อไป ที่เรียกว่า ฆาคริยานุโยค แปลว่า การหมั่นประกอบกรรมดี หรือการประกอบ ความเพียรเครื่องดีนั้นอยู่ หมายความว่า ไม่เห็นแก่หลับนอน ใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ในการทำ กิจหน้าที่ของตน ระวังว่าควรจะทำอะไรเป็นกิจในไตรสิกขา เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ โดยการ บำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา พัฒนาตนด้วยชีวิตแห่งการเรี่ยไรผู้ฝึกหัดให้เจริญก้าวหน้า ทำ ประโยชน์สุขให้สำเร็จ ทั้งแก่ตนเองและสังคม

ตัวความดีเองก็เป็นสติอยู่ในตัวแล้ว สตินั้นเป็นเรื่องของจิต เป็นองค์ประกอบ สำคัญในการฝึกจิต จัดอยู่ในฝ่ายสมาธิ เมื่อมีสติแล้วใช้ปัญญาพิจารณาความจริงในสิ่งใน เรื่อง ต่างๆ จึงต่อเข้ากับปัญญา เพราะทั้งอินทรีย์สังวรและโภชนเนตัตถัญญตาเป็นศีล มาต่อกับ สมาธิและปัญญาตรงฆาคริยานุโยค คือเมื่อเราจะกิน จะพอดีก็ต้องมีปัญญา ที่ฝึกโดย พิจารณาให้รู้เข้าใจความมุ่งหมายของการกิน จากนั้นก็ต้องควบคุมจิตของตนได้ ให้จิตของเรา ดำเนินไปในทางที่ถูกต้องตามที่ปัญญาบอกให้ นั้น เพื่อให้เกิดความพอดี ตอนนี้เป็นฝึกด้าน จิต ซึ่งอยู่ในฝ่ายสมาธิ แล้วยังเกิดความพอใจที่เรากินแล้วได้คุณภาพชีวิต ทำให้เกิดความสุข ความอิ่มใจ ซึ่งเป็นการพัฒนาด้านจิตอีก^{๑๕}

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕.

^{๑๕} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกินอยู่เป็น, หน้า ๓๐.

ตามหลักของพระพุทธศาสนา เมื่อเรากินโดยได้สนองความต้องการในการทำให้เกิดคุณภาพชีวิต เราก็จะมีความสุขขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความสุขทางปัญญา ก็เปลี่ยนจากตัณหามาเป็นฉันทะ อยากรกินเพื่อเสพเรียกตัณหา อยากรกินเพื่อคุณภาพชีวิต เรียกว่าฉันทะ ซึ่งเป็นหน้าที่ของทุกคนที่ต้องฝึก ไม่ใช่หน้าที่ของพระเพียงอย่างเดียว

มัชฌิมาปฏิปทา ต้องใช้ในกิจกรรมทุกอย่าง แต่ไม่เห็นว่าจะอย่างไรเป็นมัชฌิมาปฏิปทา ต่อเมื่อได้เข้าใจและปฏิบัติตามอย่างทีกล่าวนมาแล้ว จะเข้าใจได้ว่า เมื่อกินด้วยปัญญา ความพอดีในการกินเกิดขึ้นแล้ว นี่เองเป็นมัชฌิมาปฏิปทาไปในตัว

ทางสายกลาง คือทางแห่งความพอดี หรือทางแห่งดุลยภาพ เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นบูรณาการ ที่ศีล สมาธิ ปัญญา มาพร้อมกัน มีทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาที่ถูกต้อง ถ้าขาดอย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่เรียกว่าบูรณาการ เมื่อบูรณาการกันก็เป็นองค์รวม ซึ่งสัมพันธ์กันเป็นระบบ ก็คือระบบแห่งการดำเนินชีวิตของเราที่เป็นอยู่อย่างถูกต้องดีงาม ทั้งได้ประโยชน์และมีความสุขนั่นเอง^{๑๖}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การพัฒนาปัญญาในระดับโลกียปัญญา โดยใช้แนวทางการพัฒนาของอินทรียสังวรและโภชนเนมัตตัญญุตานี้ เป็นการขัดเกลากิเลสในขั้นพื้นฐานที่สุดของมนุษย์ทั้งหลาย เพราะมนุษย์ทุกคนต้องเกี่ยวข้องกับกับปัจจัย ๔ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่เว้นแม้แต่พระภิกษุ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้นำหลักการดำเนินชีวิตของพระภิกษุ มาเป็นแบบอย่างแก่คนทั่วไป เพราะวินัยของพระภิกษุมีความสละสลวยระวางมากกว่า อีกทั้งยังเป็นแบบอย่างที่ดีที่ควรกระทำตาม การสำรวมอินทรียก็ดีการประมาณในการบริโภคก็ดี ท่านจัดเป็นศีลเบื้องต้นที่ยิ่งไปกว่าศีล ๕ ทั่วไป ศีลเบื้องต้นนี้จะนำไปสู่ศีลในเบื้องสูงที่จะไม่ทำการใดที่เป็นการเบียดเบียน อีกทั้งยังก่อให้เกิดความเพียรด้วยความเป็นผู้ตื่นอยู่เสมอ อีกทั้งเป็นการพัฒนาบุคลิกภาพอีกด้วย เมื่อมีความเป็นผู้ตื่นจึงยังจิตให้ผ่องใส ทำให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิเกิดความสุขทางปัญญา เกิดปัญญาในทางโลกชีวิตมีความพอดีดำเนินอยู่บนทางสายกลาง ชีวิตจึงพัฒนาเข้าสู่หลักไตรสิกขาเพื่อการพัฒนาสู่โลกุตตรปัญญาต่อไป

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๒ - ๓๓.

๓.๒.๑.๓ วิธีการพัฒนาตามแนวปัจจัยภายนอก

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่าปัจจัยภายนอกที่จะช่วยให้เกิดการ พัฒนาทางด้านปัญญา ก็คือ **ปรโตโมสะ**หรือเสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจาก ภายนอก เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงเอาเฉพาะส่วนที่ดั่งามถูกต้อง เฉพาะอย่าง ยิ่งการรับฟังธรรม ความรู้หรือคำแนะนำจากบุคคลอื่นที่เป็นกัลยาณมิตร ข้อนี้เป็นองค์ประกอบ ภายนอก อาจเรียกง่าย ๆ ว่า วิธีการแห่งศรัทธา^{๑๗}

ปรโตโมสะ หรือเสียงจากผู้อื่น ก็คือ เสียงที่ดั่งาม เสียงที่ถูกต้อง เสียงที่บอกกล่าว ชี้แจงความจริง มีเหตุผล เป็นประโยชน์ เฉพาะอย่างยิ่งที่เกิดจากความรักความปรารถนาดี เสียงดั่งามถูกต้องเช่นนี้ เกิดจากแหล่งที่ดี คือคนดี คนมีปัญญา คนมีคุณธรรม คนเช่นนี้ทาง ธรรมเรียก สัตบุรุษบ้าง บัณฑิตบ้าง ถ้าคนดีคือสัตบุรุษ หรือบัณฑิตนี้ ไปทำหน้าที่ช่วยเหลือ แนะนำสั่งสอนชักนำสัมมาทิฐิให้แก่ผู้อื่น ก็เรียกว่าเขาทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร แต่บุคคลผู้ แสวงสัมมาทิฐิไม่จำเป็นต้องรอสัตบุรุษหรือบัณฑิตมาหาตน ตรงข้าม เขาย่อมกระตือรือร้นที่จะไปหา ไปศึกษา ไปสดับฟัง ไปขอคำแนะนำชี้แจงสั่งสอน เข้าร่วมหมู่อยู่ใกล้ ตลอดจนศึกษา แบบอย่างแนวทางจากสัตบุรุษหรือบัณฑิตนั่นเอง การกระทำของเขาอย่างนี้เรียกว่า การเสวนา สัตบุรุษ หรือคบหาคนดี แต่ไม่ว่าสัตบุรุษจะมาทำหน้าที่ให้ หรือบุคคลนั้นจะไปคบหาสัตบุรุษ เองก็ตาม ในเมื่อมีการยอมรับหรืออิทธิพลต่อกันเกิดขึ้นแล้ว ก็เรียกว่าเขามีกัลยาณมิตร และ เรียกภาวะนี้ว่า กัลยาณมิตรตตา แปลว่า ความมีกัลยาณมิตร ในกระบวนการพัฒนาปัญญา ความมีกัลยาณมิตรนี้ จัดว่าเป็นระดับความเจริญปัญญาในขั้นศรัทธา^{๑๘}

คุณค่าหรือประโยชน์ที่สำคัญด้านหนึ่งของความมีกัลยาณมิตร ก็คือ การมีตัวอย่าง ที่ช่วยให้เกิดความมั่นใจว่า สิ่งที่กำลังปฏิบัติและมุ่งหมายนั้น เป็นสิ่งที่ทำได้จริง บรรลุได้จริง และถ้าทำได้สำเร็จแล้วจะได้รับผลดีจริงๆ อีกประการหนึ่ง กัลยาณมิตรมีความรู้ความเข้าใจมี ประสบการณ์ในสิ่งที่ปฏิบัติที่ดีกว่า จึงสามารถช่วยชี้แนะบอกแนวหรือวิธีการที่จะทำให้ปฏิบัติ ง่ายขึ้น หรือมีทางลัดมากขึ้น กัลยาณมิตรที่ได้บรรลุผลการปฏิบัติด้วยตนเองมาแล้ว ย่อม อำนวยคุณค่าหรือประโยชน์ที่กล่าวมานี้ได้เต็มที่^{๑๙}

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๒๐.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๒๒.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๓๙.

ในกระบวนการฝึกฝนพัฒนาคนคือการศึกษา การที่จะดำเนินชีวิตให้ถูกต้องหรือมีชีวิตที่ดีงามได้นั้น การฝึกฝนความรู้จักคิด หรือคิดเป็นซึ่งเป็นตัวนำ จะเป็นปัจจัยชักพาไปสู่ความรู้ ความเข้าใจ ความคิดเห็น ตลอดจนความเชื่อที่ถูกต้องที่เรียกว่า สัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นแก่นนำชีวิตที่ดีงามทั้งหมด และการพัฒนาสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นแก่นนำในกระบวนการของการศึกษาก็คือสาระสำคัญของการพัฒนาปัญญา ที่เป็นแกนกลางของกระบวนการพัฒนาคนที่เรียกว่าการศึกษานั้นเอง^{๒๐} สัมมาทิฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ ถ้าให้ความหมายแนวโลกียะก็ว่าเห็นถูกต้องตามคลองธรรม ถ้าให้ความหมายแนวโลกุตตระ ก็ว่า เห็นถูกต้องตามความเป็นจริง คือเห็นตรงตามสภาวะหรือตามเหตุปัจจัย ความเห็นหรือแม้แต่ความเชื่อถูกต้องตามคลองธรรม เช่น เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น เพราะเมื่อเชื่อหรือเห็นเช่นนั้นแล้ว ก็ย่อมพร้อมที่จะประพฤติปฏิบัติ^{๒๑}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า สัมมาทิฐิมีความสำคัญเพราะเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการแห่งความคิดและความเห็น จากความหมายข้างต้นพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้แบ่งสัมมาทิฐิออกเป็น ๒ ระดับ คือ

โลกียสัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่า เป็นไปตามคลองธรรม คือสอดคล้องกับศีลธรรม สัมมาทิฐิประเภทนี้เกิดจาก ปรัตติยสังขาร คือปัจจัยฝ่ายนอก หรือ องค์ประกอบทางสังคม ด้วยอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องเชื่อมโยงหรือชักนำ ทิฐิระดับนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่า เช่นว่า ดี ชั่ว ถูก ผิด อะไรดีกว่า อะไรเลวกว่า ควรจะเป็น ไม่ควรจะเป็น หรือว่าน่าเป็น ไม่น่าเป็นอย่างไร เป็นต้น ตลอดจนหลักความเชื่อ หลักความเห็นต่างๆที่จะรักษาคุณค่าที่ดีงามถูกต้องไว้ เพราะเหตุที่เกิดจากการหลอหลอมของสังคม ทิฐิประเภทนี้จึงมีลักษณะเป็นหลักการ กฎเกณฑ์ มาตรฐาน ความเชื่อถือ ชนิดที่มนุษย์ปรุงแต่ง สร้างสรรค์ หรือบัญญัติวางกันขึ้น เป็นของซ้อนเข้ามา หรือต่างหากจากกฎธรรมชาติอีกทีหนึ่ง และดังนั้นจึงมีลักษณะของความ เป็นโลกียะ คือมีรายละเอียดปลีกย่อยผิดแปลกแตกต่างกันไปตามกาลเทศะ เปลี่ยนแปลงได้ตามอิทธิพลของสภาพแวดล้อมและความเป็นไปของสังคม ทิฐิจำพวกข้อถูกใจ ความใฝ่นิยม หรือค่านิยมทั้งหลายล้วนรวมอยู่ในทิฐิประเภทโลกียะนี้ทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่ารายละเอียดของปลีกย่อยของทิฐินี้จะเปลี่ยนแปลงแตกต่างกันไปตามถิ่นฐานและกาลสมัย แต่ก็มีหลักกลางสำหรับวัดความเป็นสัมมาทิฐิ คือความสอดคล้องของหลักกรรมหรือกฎแห่งกรรม

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *วิถีคิดตามหลักพุทธธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๙), หน้า ๗.

^{๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, หน้า ๖๑๓.

เพราะหลักกรรมเป็นกฎธรรมดาหรือหลักความจริงที่รองรับความเป็นไปแห่งพฤติกรรมทั้งหมดของมนุษย์ โดยนัยนี้โลกียสัมมาทิฐิจึงมีกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่รองรับอยู่หรือสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ และด้วยเหตุนี้ บางครั้งท่านจึงจำกัดความหมายของโลกียสัมมาทิฐิโดยระบุลงไปว่า *กัมมัฏกตาญาณ* คือความรู้ว่าคนมีกรรมเป็นของตน หรือรู้ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรม หรือพูดอีกอย่างหนึ่งคือรู้หรือเชื่อว่า พฤติกรรมและผลสืบเนื่องจากพฤติกรรมทั้งหลายของมนุษย์เป็นไปตามกฎธรรมดา ของความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โลกียสัมมาทิฐินี้ จึงส่งถึงค่านิยมพื้นฐาน เช่น ความรับผิดชอบการกระทำของตน ความไม่ผลสำเร็จที่เกิดจากการกระทำหรือความเพียรพยายามความสามารถและสติปัญญาของตนเอง ความรู้จักพึ่งตนเอง และการช่วยเหลือกันด้วยเรี่ยวแรงกำลังของมนุษย์เอง เป็นต้น

นอกจากนี้อาจวัดความเป็นโลกียสัมมาทิฐิด้วยวิธีพูดอย่างอื่นอีก เช่นว่า ได้แก่ ทิฐิชนิดที่เกื้อกูล เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคม หรือว่าได้แก่ทิฐิชนิดที่ทำให้ก้าวหน้าไปในมรรคได้คือ ส่งผลแก่มรรคข้ออื่นๆ ได้ตั้งแต่ช่วยให้เกิดสัมมาสังกัปปะเป็นต้น และในเมื่อความรู้ความเข้าใจที่สอดคล้องกับความเป็นจริงตามธรรมดาของธรรมชาติ โลกียสัมมาทิฐิจึงอาจเชื่อมต่อไปยังโลกุตตรสัมมาทิฐิได้ด้วย^{๒๒}

โลกุตตรสัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่า เห็นตรงตามเหตุปัจจัย คือ ปัญญาที่ไม่ถูกครอบงำด้วย กิเลส ตัณหาและอคติ

สัมมาทิฐิ เป็นองค์ประกอบสำคัญของมรรค ในฐานะเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติธรรม หรือเป็นขั้นเริ่มแรกในระบบการศึกษาตามหลักการของพระพุทธศาสนา และเป็นธรรมที่ต้องพัฒนาให้บริสุทธิ์ ชัดเจน เป็นอิสระมากขึ้นตามลำดับ จนกลายเป็นการตรัสรู้ในที่สุด ดังนั้นการสร้างเสริมสัมมาทิฐิจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง

จากทรรศนะของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ท่านได้ให้ความสำคัญต่อศรัทธาเป็นอันดับแรก และการที่จะเข้าธรรมชาติของมนุษย์นี้ การศึกษาแต่ทฤษฎีหรือศรัทธาที่เกิดจากการรับฟังเพียงอย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอ เพราะความรู้ที่แท้จริงจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยพิสูจน์ด้วยประสบการณ์ตรงในการปฏิบัติหรือภาวนา ทฤษฎีก็หมายถึงบันทึกประสบการณ์ของผู้ที่ผ่านการปฏิบัติมาแล้วนั่นเอง ซึ่งเป็นประสบการณ์จริงโดยเฉพาะของพระองค์ในฐานะผู้บรรลุผลทางปฏิบัติมาแล้ว และนำมาตรวจสอบกับผลปฏิบัติของตนเอง ดังนั้นจึงต้องมีความรู้ความเข้าใจทั้งสองด้าน หรือที่เรียกว่าเป็นการพิสูจน์ความจริงของปริยัติด้วยการปฏิบัติ อย่างไร

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า๗๓๗.

ก็ตีหน้าทีของศรัทธาในฐานะที่เป็นความเชื่อความเลื่อมใสมีผลทำให้เกิดโลกียปัญญาเท่านั้น แม้ว่าท้ายที่สุดศรัทธาจะเป็นเพียงส่วนประกอบที่ต้องทิ้งไป ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่า ปัญญาที่ละศรัทธาได้คือโลกุตตรปัญญาเท่านั้น ดังนั้นในกระบวนการฝึกตน ศรัทธาและกัลยาณมิตรยังคงมีความสำคัญอย่างมาก ที่จะช่วยส่งเสริมให้การพัฒนาปัญญาได้ผล โดยเฉพาะบุคคลธรรมดาทั่วไป ที่มีความมุ่งมั่นต่อการพัฒนาตนเอง ปัจจัยที่สำคัญอันดับต่อมา เพื่อการพัฒนาให้เข้าถึงปัญญาอย่างแท้จริงก็คือ

๓.๒.๒ วิธีการพัฒนาโลกุตตรปัญญา

การที่จะพัฒนาให้จิตนี้มุ่งสู่โลกุตตรปัญญาได้มีปัจจัย ๒ อย่างที่ช่วยให้เกิดสัมมาทิฐิ คือ ศรัทธา ซึ่งหมายถึงการไว้วางใจในปัญญาของผู้อื่น หรืออาศัยปัญญาของผู้อื่น โดยผ่านทางคำแนะนำสั่งสอนเป็นต้นของเขา เป็นการเริ่มต้นจากปัจจัยภายนอก และโยนิโสมนสิการ ซึ่งหมายถึงความรู้จักคิด หรือคิดเป็น คิดถูกวิธีของตัวบุคคลนั่นเอง เป็นการเริ่มต้นจากปัจจัยภายใน คำว่า ศรัทธา ยังไม่ถึงถึงตัวแหล่งที่มาของความรู้แท้จริง ก็คือคนอื่นชักจูงให้เชื่อถือ หรือคำแนะนำสั่งสอนของคนอื่น เรียกเป็นคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาว่า ปรโตโฆสะ ปรโตโฆสะ นี้ นอกจากช่วยให้เกิดศรัทธา เป็นวิธีสร้างสัมมาทิฐิโดยอ้อมแล้ว ยังอาจกระตุ้นให้บุคคลใช้โยนิโสมนสิการโดยตรงทีเดียว ด้วยเหตุนี้ท่านจึงแสดงแหล่งหรือปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิไว้ ๒ อย่าง คือ เสี่ยงจากผู้อื่นที่เรียกว่า ปรโตโฆสะ เป็นปัจจัยภายนอก และการรู้จักคิดที่เรียกว่า โดยโยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยภายใน^{๒๓}

๓.๒.๒.๑ วิธีการพัฒนาตามแนวปัจจัยภายใน

โดยการมีโยนิโสมนสิการ ความหมายของโยนิโสมนสิการว่าโดยรูปศัพท์ โยนิโสมนสิการ ประกอบด้วย โยนิโส กับ มนสิการ โยนิโส มาจาก โยนิ ซึ่งแปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญา อุบาย วิธี ทาง ส่วนมนสิการแปลว่า การทำในใจ การคิด คำนี้ นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมเข้าเป็นโยนิโสมนสิการ ท่านแปลสืบทอดกันมาว่า การทำในใจโดยแยบคาย การทำในใจโดยแยบคายนี้มีความหมายแค่นั้นเพียงใด คัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกาได้ไขความไว้โดยวิธีแสดงโวพจน์ให้เห็นความหมายแยกเป็นแง่ๆ ดังต่อไปนี้

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๑๕ - ๖๑๖.

๑) อุบายมนสิการ แปลว่าคิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือคิดอย่างมีวิธี หรือคิดถูกวิธี หมายถึงคิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริง สอดคล้องเข้ากับแนวสัจจะ ทำให้ยังรู้สภาวะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย

๒) ปถมนสิการ แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือคิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ จัดลำดับได้หรือมีลำดับ มีขั้นตอน เล่นไปเป็นแถวเป็นแนว หมายถึง ความคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผลเป็นต้น ไม่ยุ่งเหยิงสับสน ไม่ใช่ประเดี๋ยววกเวียนติดพันเรื่องนี้ ที่นี้ เดี่ยวเตลิดออกไปเรื่องนั้นที่โน้น หรือกระโดดไปกระโดดมา ต่อเป็นขั้นเป็นอันไม่ได้ ทั้งนี้รวมทั้งความสามารถที่จะชักชวนนึกคิดเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้อง

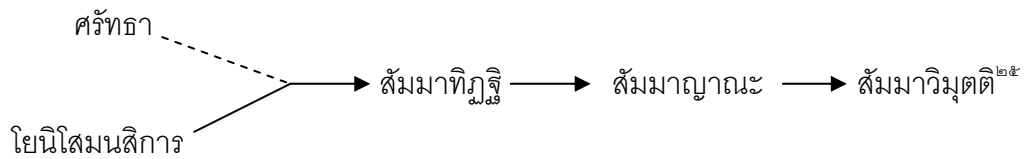
๓) การณมนสิการ แปลว่า คิดตามเหตุ คิดต้นเหตุ คิดตามเหตุผล หรือคิดอย่างมีเหตุผล หมายถึงการคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุ ให้เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

๔) อุปปทาทกมนสิการ แปลว่า คิดให้เกิดผล คือใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ เล็งถึงการคิดอย่างมีเป้าหมาย ท่านหมายถึง การคิดพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลุกเร้าให้เกิดความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหวาดกลัว ให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติ หรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคงเป็นต้น^{๒๔}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าในโลกิยปัญญานั้น ก็มีโยนิโสมนสิการอยู่เช่นกัน เพียงแต่ยังต้องอาศัยกัลยาณมิตรอยู่ โยนิโสมนสิการจึงยังไม่เด่นชัด และในกระบวนการพัฒนาปัญญาเองนั้นจะทำให้โยนิโสมนสิการพัฒนาขึ้นเป็นลำดับ เพราะผู้มีศรัทธาได้ลงมือปฏิบัติตามคำชี้แนะของกัลยาณมิตร แล้วผลย่อมเกิดขึ้นกับตนเอง

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) เห็นว่าศรัทธาเพียงอย่างเดียวยังไม่เพียงพอต่อกระบวนการพัฒนาปัญญา เพราะในระดับบุคคลทั่วไปยังต้องอาศัยปัจจัยอื่นๆอีกเพื่อให้ถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ซึ่งได้อธิบายต่อไปว่า คนสามัญที่เริ่มต้นด้วยศรัทธาปัญญาของเขาจะเจริญงอกงามต่อไปได้ ก็ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการของเขาเองด้วย ถ้าพึ่งศรัทธาอย่างเดียวจะทำให้ปัญญาเจริญขึ้นจนถึงที่สุดไม่ได้ โดยเฉพาะปัญญาชั้นโลกุตระที่ยังรู้สัจธรรมกำจัดกิเลสสิ้นเชิง จะเกิดขึ้นไม่ได้หากขาดโยนิโสมนสิการ แม้ศรัทธาที่ถูกต้องพึงปรารถนา ก็คือศรัทธาที่เชื่อมโยงหรือกระตุ้นให้เกิดโยนิโสมนสิการ กระบวนการที่ครบถ้วนจึงเป็นดังนี้

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๖๙ - ๖๗๑.

โยนิโสมนสิการ เป็นการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี เมื่อเทียบในกระบวนการพัฒนาปัญญา โยนิโสมนสิการ อยู่ในระดับที่เหนือศรัทธา เพราะเป็นขั้นที่เริ่มใช้ความคิดของตนเองเป็นอิสระ ส่วนในระบบการศึกษาอบรม โยนิโสมนสิการเป็นการฝึกใช้ความคิด ให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างตื้นๆ ผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์เป็นอิสระ ทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้ และนำไปสู่จุดหมายของพุทธธรรมอย่างแท้จริง^{๒๖}

นอกจากนี้พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการว่า ความมีกัลยาณมิตร แสดงถึงการยอมรับความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในฐานะสภาพแวดล้อมทางสังคม ว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งที่จะชักนำและส่งเสริมให้เกิดการประพฤติปฏิบัติหลักธรรมในพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่าระบบการดำเนินชีวิต ระบบจริยธรรม หรือระบบการประพฤติปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา เนื่องด้วยสังคม ไม่แยกต่างหากจากสังคม ด้านโยนิโสมนสิการ ได้กล่าวว่า แม้ว่าปัจจัยทางสังคมจะมีความสำคัญมาก แต่ต้องไม่มองข้ามความสำคัญของปัจจัยภายในตัวบุคคล ปัจจัยที่ดึงามทั้งทางสังคมและตัวบุคคล ต่างก็สามารถเป็นจุดเริ่มซึ่งทำให้เกิดความประพฤติปฏิบัติและการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องได้ ความจริง ทั้งสองอย่าง นั้นแหละช่วยหนุนและเสริมซึ่งกันและกัน หลักการนี้แสดงว่าการปฏิบัติชอบหรือชีวิตที่ดีงามเกิดจากการปรุงผสมผสานปัจจัยทางสังคมและปัจจัยภายในตัวบุคคลเข้าด้วยกัน และการก้าวหน้าไปในมรรคาแห่งความดีงามสู่จุดหมายแห่งชีวิต จะเป็นไปอย่างสัมฤทธิ์ผลมากที่สุด หากได้อาศัยปัจจัยทั้งสองอย่างนี้คอยอุดหนุนค้ำชูกันอยู่เรื่อยๆ ไป

แต่พึงสังเกตว่า มีข้อเน้นพิเศษสำหรับปัจจัยทางสังคม คือความมีกัลยาณมิตร ซึ่งพิเศษกว่าปัจจัยภายในตัวบุคคล กล่าวคือ ท่านยกให้ปัจจัยทางสังคมมีค่าเท่ากับพรหมจรรย์ทั้งหมด ทั้งนี้เพราะชีวิตที่ดีงามแห่งอารยชนต้องอาศัยปัจจัยทางสังคม เป็นทั้งเครื่องจุดชนวน

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๑๕.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๖๗.

เริ่มต้นและเป็นเครื่องประดับประคองกระตุ่นโยนิโสมนสิการ เว้นแต่อริยบุคคลที่อาศัยปัจจัยภายในเพียงอย่างเดียว ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐินี้จึงตรัสไว้เพื่อมุ่งประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่^{๒๗}

ดังนั้นโดยอาศัยปัจจัยทั้งสองนี้ ทำให้ชีวิตดำเนินไปถูกต้องเป็นชีวิตที่งดงาม ก่อให้เกิดปัญญาที่มุ่งไปสู่โลกิยปัญญาและสามารถพัฒนาขึ้นเป็นลำดับ เมื่อมีสัมมาทิฐิเป็นแกนนำและเป็นฐานแล้ว กระบวนการศึกษาภายในตัวบุคคลก็ดำเนินไปได้ กระบวนการนี้แบ่งเป็น ๓ ขั้นตอนใหญ่ๆ เรียกว่า ไตรสิกขา(สิกขา หรือหลักการศึกษา ๓ ประการ)^{๒๘}

๓.๒.๒.๒ วิธีการพัฒนาตามแนวไตรสิกขา

๑) การฝึกฝนอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีวะ เรียกว่า อธิศีลสิกขา เรียกกันง่ายๆว่า ศีล^{๒๙} ซึ่งหมายถึงการประพฤติที่ดี ประพฤติถูกต้องตามหลักทั่วไป ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนและไม่ทำให้ตนเองเดือดร้อน มีจำแนกไว้เป็นศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ หรืออื่นๆอีก เป็นการปฏิบัติเพื่อความสงบเรียบร้อยปราศจากโทษขั้นต้นๆ ทางกายทางวาจาของตน ที่เกี่ยวกับสังคมและส่วนรวม หรือเกี่ยวกับสิ่งต่างๆที่จำเป็นแก่การเป็นอยู่^{๓๐}

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ยังได้เน้นถึงเรื่องของ วินัย ว่ามีความสำคัญต่อการเกิดของศีลอย่างไร โดยทั่วไป ในการฝึกให้เกิดศีลเราจะใช้ “วินัย” เพราะว่าเป็นตัวกำหนดรูปแบบ วินัยก็คือการจัดตั้ง วางระบบ กำหนดระเบียบแบบแผนในสังคมมนุษย์ ถ้าเราไม่มีระเบียบแบบแผน พฤติกรรมของมนุษย์จะวุ่นวายมาก เราจึงใช้วินัยเป็นตัวกำหนดหรือจัดระบบพฤติกรรม เมื่อพฤติกรรมของคนเป็นไปตามวินัยที่จัดตั้งวางกำหนดไว้ ก็เรียกว่า ศีล^{๓๑}

นอกจากนี้พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายถึงความแตกต่างระหว่างคำว่า “วินัย” และคำว่า “ศีล” กล่าวคือ วินัยคือการจัดตั้งวางระบบระเบียบแบบแผน รวมทั้งตัว

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๘๖ - ๕๘๗.

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, หน้า ๑๐.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑.

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *คู่มือมนุษย์และธรรมนุญชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๖), หน้า ๕๖.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา แก่นธรรมเพื่อชีวิต*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สื่อตะวัน ๒๕๔๗), หน้า ๖๗.

ลายลักษณ์อักษรที่เป็นข้อกำหนดว่า เราจัดวางระเบียบแบบแผนกำหนดพฤติกรรมกันไว้อย่างไร ส่วนคุณสมบัติของคนที่ตั้งอยู่ในวินัย เรียกว่า ศีล

วินัยอยู่ข้างนอก วินัยเป็นเครื่องมือฝึกคนให้มีพฤติกรรมที่ถูกต้องเหมาะสม เป็นตัวหนังสือบ้าง เป็นภาวะแห่งความเป็นระเบียบบ้าง เป็นระบบแบบแผนที่กำหนดการฝึกบ้าง ตลอดจนจนเป็นการปกครองคือจัดการดูแลควบคุมให้ปฏิบัติหรือฝึกตน ตามระบบระเบียบที่จัดตั้งไว้ นั่น เมื่อคนปฏิบัติตาม จนกลายเป็นระเบียบกลายเป็นคุณสมบัติในตัวเขาแล้ว การที่เขาปฏิบัติตามวินัยนั้น เราเรียกว่า ศีล เพราะคำว่า "มีวินัย" ที่ใช้กันในสมัยนี้ ก็คือศีลนั่นเอง^{๓๒}

ในกระบวนการปฏิบัติธรรมหรือการฝึกอบรมตนนั้น เมื่อมองในแง่ลำดับสิ่งที่จะต้องทำให้ประณีตยิ่งขึ้นไปตามขั้น ก็จะต้องเริ่มด้วย ละเว้นหรือกำจัดความชั่วก่อนแล้วจึงเสริมสร้างความดีให้บริบูรณ์ จนถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้นในที่สุด ศีลเป็นข้อปฏิบัติขั้นเริ่มแรกมุ่งไปที่ความประพฤติเป็นฐาน จึงเน้นไปที่การละเว้นความชั่วต่างๆซึ่งเป็นจุดเริ่มต้น พุดย่าให้เห็นสิ่งที่ต้องการเสียก่อน แล้วจึงขยายขอบเขตยกระดับความประพฤติให้สูงขึ้นในด้านความดี ด้วยอาศัยการปฏิบัติในขั้นสมาธิและปัญญาเข้ามาช่วยมากขึ้นๆตามลำดับ

ในระบบการฝึกอบรมของไตรสิกขา ศีลยังมีข้อปฏิบัติให้ถึงจุดหมายสูงสุดโดยตัวของมันเอง แต่เป็นวิธีการเพื่อก้าวหน้าไปสู่ความเจริญขั้นต่อไป คือ สมาธิ สมาธิจึงเป็นจุดหมายจำเพาะของศีล โดยนัยนี้คุณค่าในด้านจิตใจของศีล จึงมีความสำคัญมาก คุณค่าทางจิตใจในขั้นศีล ก็คือ เจตนาที่จะงดเว้นหรือการไม่มีความดำริในการที่จะทำความชั่วใดๆอยู่ในใจ ซึ่งทำให้จิตใจบริสุทธิ์ปลอดโปร่ง ไม่มีความคิดวุ่นวายขุ่นมัวหรือกังวลใดๆมารบกวน จิตใจจึงสงบทำให้เกิดสมาธิได้ง่าย เมื่อจิตใจสงบเป็นสมาธิแล้ว ก็เกิดความคล่องตัวในการที่จะใช้ปัญญา คิดหาเหตุผล และหาทางดำเนินการสร้างสรรค์ความดีต่างๆให้ได้ผลในขั้นต่อไป^{๓๓}

๒) การฝึกฝนอบรมทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพของจิต เรียกว่า อธิจิตสิกขา^{๓๔} แต่บางทีเรียกให้สั้นและง่ายเข้า โดยคุณสมบัติแกนสำคัญมาเป็นตัวแทน จึงเรียกการพัฒนาด้านจิตทั้งหมดว่า สมาธิ

ทำไมจึงว่า "สมาธิ" เป็นคุณสมบัติแกน ถึงกับเป็นตัวแทนที่ใช้เรียกชื่อการพัฒนาด้านจิตทั้งหมด ตอบว่า ในการพัฒนาจิตของคนนี้ มีคุณสมบัติที่สุดอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งถ้าขาดไปเสีย คุณสมบัติอย่างอื่นก็จะตั้งอยู่ไม่ได้ และการพัฒนาด้านจิตใจก็จะดำเนินไปไม่ได้

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๗ - ๖๘.

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๗๖๒.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, หน้า ๑๑.

เหมือนกับว่าเรามีของอยู่มากมาย เราจะจัดเก็บตั้งมันไว้ หรือเราจะทำงานกับมัน หรือจะให้ของเหล่านั้นเจริญงอกงามขึ้นไป หรืออะไรก็แล้วแต่ มีสิ่งของจำเป็นอย่างหนึ่งคือฐานที่ตั้งหรือที่รองรับที่มั่นคง เช่นจะวางของบนโต๊ะ โต๊ะก็ต้องมีขาโต๊ะสั้นไหวของอาจจะล้มหรือหล่นหายไปเลย หรือจะทำงานกับของเหล่านั้นก็ไม่สะดวกหรือไม่สำเร็จ แต่ถ้าโต๊ะที่วางหรือที่รองรับนั้นมั่นคงไม่วุ่นไหวของนั้นก็ตั้งอยู่ จะจัดจะทำอะไรกับมัน หรือจะให้เกิดการเคลื่อนไหวงอกงามเจริญขึ้นก็ทำได้

ในทางจิตใจก็เหมือนกัน คุณสมบัติที่เป็นแก่นในการพัฒนาจิตใจ ก็คือภาวะที่จิตอยู่ตัวได้ที่ ซึ่งช่วยให้คุณสมบัติอื่นๆ ตั้งอยู่ได้เจริญงอกงามได้ ตลอดจนช่วยให้ปัญญาทำงานได้ดี คุณสมบัตินี้เรียกว่าสมาธิ แปลว่าจิตตั้งมั่น คือจิตอยู่กับสิ่งที่ต้องการได้ตามต้องการ ถ้าจิตไม่เป็นสมาธิ มันก็ไม่อยู่กับสิ่งที่ต้องการ หรืออยู่กับสิ่งที่ต้องการไม่ได้ตามต้องการ เช่นอยู่กับหนังสือ อยู่กับงานไม่ได้เลย^{๓๕}

ดังนั้นการฝึกอบรมจิตนี้ จึงได้แก่การบังคับจิตใจของตัวเองไว้ให้อยู่ในสภาพที่จะทำประโยชน์ให้มากที่สุดตามที่ตนต้องการ ขอให้ตั้งข้อสังเกตความหมายของคำว่า “สมาธิ” ไว้ให้ถูกต้อง โดยมากท่านทั้งหลายย่อมจะได้ฟังมาว่า สมาธินั้นคือจิตที่ตั้งมั่นแน่วแน่เหมือนอย่างท่อนไม้หรือมักกว่าเป็นจิตที่สงบ เป็นจิตที่บริสุทธิ์แต่ลักษณะเพียง ๒ อย่างนั้น ไม่ใช่ความหมายอันแท้จริงของสมาธิ การกล่าวเช่นนั้นนี้มีหลักในพุทธวจนะนั่นเอง; พระองค์ทรงแสดงลักษณะของจิตด้วยคำอีกหนึ่งซึ่งสำคัญที่สุดคือคำว่า “กัมมณีโย” แปลว่า สมควรแก่การทำงาน และคำนี้เป็นคำสุดท้ายที่ทรงแสดงลักษณะจิตที่เป็นสมาธิ^{๓๖}

เมื่อจิตสงบมีสมาธิ จิตจึงมีความคล่องตัวหรือที่เรียกว่า สมควรแก่การงาน ต่อสิ่งกระทำอยู่ในขณะนั้น จิตจึงได้รับการพัฒนาให้ว่องไวควรแก่การใช้ปัญญาในระดับต่อไป

๓) การฝึกฝนอบรมทางปัญญา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ทำให้แก้ไขปัญหาไปตามแนวทางเหตุผล รู้เท่าทันโลกและชีวิต จนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์ หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นในสิ่งต่างๆ ดับกิเลสดับทุกข์ได้ เป็นอยู่ด้วยจิตใจอิสระผ่องใสเบิกบาน เรียกว่า อธิปัญญา เรียกกันง่ายๆว่า ปัญญา^{๓๗}

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), แก่นแท้ของพระพุทธศาสนาแก่นธรรมเพื่อชีวิต, หน้า ๖๘ – ๖๙.

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), คู่มือมนุษย์และธรรมบุญชีวิต, หน้า ๕๖.

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, หน้า ๑๑.

การฝึกฝนอบรมทางปัญญานี้ ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจอันถูกต้องและสมบูรณ์ ถึงที่สุดทั้งปวงตามที่มันเป็นจริง คนเราตามปกติไม่สามารถรู้อะไร ให้ถูกต้องตามที่เป็นจริงได้ คือมันถูกแต่เพียงตามที่เราเข้าใจเอาเองหรือตามโลกสมมุติ มันจึงไม่ใช่ตามความจริง ด้วยเหตุนี้ พุทธศาสนาจึงมีระเบียบปฏิบัติเรียกว่าปัญญาสิกขาขึ้นอีกส่วนหนึ่ง เป็นส่วนสุดท้ายสำหรับจะ ได้ฝึกฝนอบรมให้เกิดความเข้าใจ ให้เห็นแจ้งในสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริงโดยสมบูรณ์

คำว่า “ความเข้าใจ” กับ “ความเห็นแจ้ง” นั้นในทางธรรมะแล้วไม่เป็นอันเดียวกัน “ความเข้าใจ” นั้นอาศัยการคิดคำนึงด้วยการใช้เหตุผลบ้าง หรือการคาดคะเนเอาตามเหตุผล ต่างๆบ้าง ส่วน “ความเห็นแจ้ง” ไปไกลกว่านั้น คือต้องเป็นสิ่งที่เราได้สัมผัสมาแล้ว ด้วยการผ่านผลของสิ่งนั้นๆมาด้วยอาศัยการเฝ้าฟังดูอย่างพินิจพิจารณา จนเกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายไม่ หลงใหลในสิ่งนั้นๆ ด้วยน้ำใสใจจริง ไม่ใช่ด้วยการคิดเอาตามเหตุผล เพราะฉะนั้นปัญญา สิกขาตามหลักของพุทธศาสนาจึงไม่ได้หมายถึงปัญญาที่ได้มาจากหลักของเหตุผล เหมือนที่ใช้ กันอยู่ในวงการศึกษาวិชาการสมัยปัจจุบัน แต่เป็นคนละอย่างทีเดียว

ปัญญาในทางพุทธศาสนา ต้องเป็นการรู้เห็นแจ้งด้วยน้ำใสใจจริง ด้วยการผ่าน ผลของสิ่งนั้นๆมาแล้ว โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง (Spiritual Experience) จนฝังใจแน่นแนบ ไม่อาจลืมเลือน ได้เพราะฉะนั้น การพิจารณาในทางปัญญาตามสิกขาข้อนี้ จึงต้องใช้สิ่งต่างๆที่ผ่านมาแล้วใน ชีวิตตนเองเป็นเครื่องพิจารณา หรืออย่างน้อยก็ต้องเป็นเรื่องที่มีน้ำหนักมาก พอที่จะทำให้ใจของ เราเกิดความรู้สึกสลดสังเวช เบื่อหน่ายในสิ่งทั้งหลายที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนเหล่านั้นได้ จริง^{๓๔}

หากกล่าวโดยสรุป อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ครอบคลุมถึง การทำให้เกิด พัฒนาการทางสังคม พัฒนาการทางอารมณ์ และพัฒนาการทางปัญญา ตามลำดับ เป็นแต่จะแตกต่างกันโดยขอบเขตของความหมาย และสิกขา ๓ มีจุดหมายที่ ชัดเจนจำเพาะตามแนวของพุทธธรรม อย่างไรก็ตาม อย่างน้อยในขั้นเบื้องต้น จะเห็นได้ชัดว่า ความหมายไปกันได้ดี คือพูดได้ตรงกันในขั้นพื้นฐานว่า จะต้องฝึกฝนอบรมบุคคลให้มีวินัย (รวมถึงความรับผิดชอบและความสัมพันธ์ที่ดีทางสังคม) ให้งอกงามทางอารมณ์ (ทางพระว่า ให้จิตใจเข้มแข็งประณีต มีคุณภาพและสมรรถภาพดี) และให้งอกงามทางพุทธิปัญญา (เริ่ม ด้วยความคิดเหตุผล) สิกขา ๓ นี้เนื่องกันและช่วยเสริมกัน ซึ่งตามหลักพัฒนาการอย่าง สมัยใหม่ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ เช่น ความรู้ เหตุผล ย่อมช่วยความเจริญทางอารมณ์ และช่วย

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *คู่มือมนุษย์และธรรมบุญชีวิต*, หน้า ๕๗-๕๘.

เสริมการปฏิบัติตามวินัย ตลอดถึงความรับผิดชอบและความสัมพันธ์ในทางสังคม ดังนั้น การฝึกฝนอบรมในสิกขา ๓ หรือการให้เกิดการพัฒนาการทั้งสามอย่างจึงต้องดำเนินคู่เคียงกันไป

ไตรสิกขาเป็นระบบการฝึกฝนอบรมจากภายนอกเข้าไปหาภายใน จากส่วนที่หยาบเข้าไปหาส่วนที่ละเอียด และจากส่วนที่ง่ายเข้าไปหาส่วนที่ยากและลึกซึ้งกว่า เมื่อแรกเริ่ม การฝึกอาศัยความเห็นชอบหรือความรู้ความเข้าใจถูกต้องที่เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ เป็นเชื้อหรือเป็นค้ำให้เพียงเล็กน้อย พอให้รู้ว่าตนจะไปไหน ทางอยู่ไหน จะตั้งต้นที่ไหนเท่านั้น การเข้าใจปัญหาและการมองโลกและชีวิตตามความเป็นจริงนั้นแหละ คือจุดเริ่มต้นที่ถูกต้องและคือความหมายพื้นฐานของสัมมาทิฏฐิ ส่วนในระหว่างการฝึก การฝึกส่วนหยาบภายนอกในขั้นศีล ช่วยเป็นฐานให้แก่ฝึกส่วนละเอียดภายใน ทำให้พร้อมและสะดวกที่จะฝึกในขั้นจิตและปัญญาให้ได้ผลดียิ่งขึ้น เมื่อฝึกขั้นละเอียดภายในคือขั้นจิตและปัญญา ผลก็ส่งกลับออกมาช่วยการดำเนินชีวิตด้านนอก เช่น มีความประพฤติสุจริตมั่นคง มีศีลที่เป็นไปโดยปกติธรรมดาของตนเอง ไม่ต้องฝืนใจหรือตั้งใจคอยควบคุมรักษา คิดแก้ปัญหาและทำกิจต่างๆด้วยปัญญาบริสุทธิ์ เป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้วเมื่อฝึกตลอดของระบบสิกขาแล้ว ระบบการดำเนินชีวิตทั้งหมดก็กลายเป็นระบบของมรรค สอดคล้องกันหมดทั้งภายนอกและภายใน^{๓๙}

๓.๒.๒.๓ การพัฒนาตามแนวอริยมรรคมีองค์ ๘

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ได้จัดอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ไว้ในหมวดของปัญญาว่าในการดำเนินชีวิตนั้นควรเป็นอยู่อย่างไร เพราะพระพุทธศาสนาองจริยธรรมในแง่ถือประโยชน์จากกฎของธรรมชาติ หรือการนำเอา(ความรู้ใน)กฎธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ ดังนั้น จึงได้ให้ความหมายของจริยะอันประเสริฐคือจริยธรรมที่ถูกต้องแท้จริงไว้ว่า เป็นการดำเนินชีวิตโดยวิถีทางที่ทำให้ความเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติบังเกิดเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ให้มากที่สุด หรือการดำเนินชีวิตด้วยความรู้เท่าทันธรรมดาของธรรมชาติโดยประพฤติปฏิบัติในทางที่จะผลักดันและสร้างสรรค์เหตุปัจจัยต่างๆให้เป็นไปอย่างก่อผลดีบังเกิดคุณประโยชน์แก่มนุษย์ เมื่อพูดอย่างสั้นจึงเรียกจริยธรรมนี้ว่า การเป็นอยู่ด้วยปัญญา และเรียกบุคคลที่มีจริยธรรมนี้ว่า บัณฑิต แปลว่า ผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา ด้วยเหตุที่ต้องใช้ปัญญาตั้งแต่เริ่มต้น จึงมีสัมมาทิฏฐิ ได้แก่ความเห็นชอบหรือเข้าใจถูกต้อง เป็นองค์ประกอบแรก^{๔๐}

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๙๑๖.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๓๓.

๑) สัมมาทิฐิ

ทิฐิ คือ ความเห็นความเข้าใจ ความใฝ่ใฝ่ยึดถือต่าง ๆ นั้น มีอิทธิพลครอบงำ และมีบทบาทในการกำหนดวิถีชีวิตและสังคมของมนุษย์เป็นอย่างมาก ในกรรมบท ท่านจัดทิฐิเข้าเป็นมโนกรรม ซึ่งเป็นกรรมที่สำคัญมีผลมากกว่ากายกรรมและวจีกรรม เพราะเป็นตัวบันดาลกายกรรมและวจีกรรมอยู่เบื้องหลังอีกชั้นหนึ่ง สามารถนำชีวิตสังคม หรือมนุษยชาติทั้งหมดไปสู่ความเจริญองกามรุ่งเรืองหลุดพ้น หรือนำไปสู่ความเสื่อมความพินาศก็ได้ ดังจะมองเห็นในชีวิตบุคคล ทิฐิเป็นเป็นตัวชักจูงและกำหนดวิถีชีวิต ทั้งในด้านรับเข้าและด้านแสดงออก

ความเห็นที่ผิดเรียกว่ามิจฉาทิฐิ ความเห็นที่ถูกต้องเรียกว่า สัมมาทิฐิ ปัจจัยให้เกิดมิจฉาทิฐิ ได้แก่ ปรโตฆะที่ไม่ดีงาม สภาพแวดล้อมทางสังคมที่ชั่วร้าย เฉพาะอย่างบาปมิตร และโยนิโสมนสิการคือการทำในใจไม่แยบคาย ส่วนปัจจัยของสัมมาทิฐิ ได้แก่ ปรโตฆะที่ดีงาม สภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดี เฉพาะอย่างยิ่งกัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการคือการทำในใจโดยแยบคาย รู้จักคิด หรือคิดถูกวิธี^{๔๑}

ผู้วิจัยได้กล่าวถึงโลกียสัมมาทิฐิไปแล้ว ในส่วนนี้จึงขอกล่าวแต่โลกุตตรสัมมาทิฐิ

โลกุตตรสัมมาทิฐิ ความเห็นขอบระดับโลกุตระ คือเห็นโลก ไม่ขึ้นต่อโลก ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง หรือรู้เข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติ พึงง่ายกว่ารู้เข้าใจธรรมชาตินั่นเอง สัมมาทิฐิประเภทนี้เกิดจากโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายใน หรือปัจจัยภายในตัวบุคคล ปรโตฆะที่ดีหรือกัลยาณมิตรอาจช่วยให้เพียงการกระตุ้นให้บุคคลนั้นใช้โยนิโสมนสิการแล้วรู้เห็นเข้าใจเอง หมายความว่าสัมมาทิฐิประเภทนี้ไม่อาจเกิดขึ้นได้เพียงด้วยการรับฟังแล้วเชื่อตามคนอื่นด้วยศรัทธา เพราะต้องเป็นการรู้จักที่ตัวสภาวะเอง ต้องเอาธรรมชาตินั้นเองเป็นข้อพิจารณาโดยตรง เป็นการเกี่ยวข้องของธรรมชาติแท้ๆ ซึ่งมีสภาวะธรรมดาเสมอเหมือนกันทุกถิ่นฐานทุกกาลสมัย โดยนัยนี้สัมมาทิฐิประเภทนี้จึงมีลักษณะเป็นโลกุตระ คือไม่ขึ้นต่อกาล ไม่จำกัดสมัย เป็นความรู้ความเข้าใจอย่างเดียวกัน

สัมมาทิฐิตามความหมายอย่างที่สองนี้ ที่ท่านจัดเป็นโลกุตระนั้น หมายถึงเฉพาะที่เป็นความรู้ความเข้าใจที่ชัดเจนแจ่มแจ้ง ถึงขั้นเป็นมรรคเป็นผลทำให้เกิดอรหันต์เท่านั้น แต่กระนั้นก็ตาม สัมมาทิฐิที่เป็นมรรคเป็นผลนั้น ก็สืบเนื่องไปจากสัมมาทิฐิแบบ

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน หน้า ๗๓๗.

เดียวกันที่เป็นของปุถุชนนั่นเอง ดังนั้นจึงขอเรียกสัมมาทิฐิตามความหมายอย่างที่สองนี้ขึ้นที่เป็นของปุถุชนว่า สัมมาทิฐิแนวโลกุตตระ ความสำคัญของโลกุตระสัมมาทิฐินี้ สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพอย่างที่เราเรียกว่าถอนรากถอนโคน สัมมาทิฐิในระดับนี้เท่านั้นจึงกำจัดกิเลสได้ มิใช่เพียงกด ช่ม หรือทับไว้ และทำให้เกิดความมั่นคงภายในคุณธรรมอย่างแท้จริง ช่วยให้หลุดพ้นได้ทั้งจากอิทธิพลของค่านิยมทางสังคม และจากความเป็นทาสแห่งตัณหาหรืออารมณ์กิเลสของตนเอง เมื่อใดมีโลกุตระสัมมาทิฐิ เมื่อนั้นเขาจะหลุดพ้นจากอำนาจปรุงแต่งของสังคมได้อย่างแท้จริง^{๔๒}

เมื่อใดที่สัมมาทิฐิเกิดขึ้นแล้วย่อมมีผลคือ การเจริญเข้าสู่จุดหมายด้วยการอุดหนุนขององค์ประกอบต่างๆ ๕ อย่าง

๑) ศील (ความประพฤติดีงาม)

๒) สุตะ (ความรู้จักการสดับ เล่าเรียน อ่านตำรา การแนะนำสั่งสอนเพิ่มเติม)

๓) สกัจฉา (การสนทนา ถกเถียง อภิปราย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น สอบค้นความรู้

๔) สมถะ (ความสงบ การทำใจให้สงบ การไม่มีความฟุ้งซ่านวุ่นวายใจ

๕) วิปัสสนา (การใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งต่างๆตามสภาวะของมัน คือตามที่มันเป็นจริง

โดยสรุปสัมมาทิฐิเพื่อการพัฒนาปัญญา มีผลส่งผลให้บุคคลมีความเห็นตรงตามสภาวะ คือ เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงการที่สัมมาทิฐิจะเจริญขึ้น ย่อมต้องอาศัยโยนิโสมนสิการเรื่อยไป เพราะโยนิโสมนสิการช่วยให้ไม่มองสิ่งต่างๆอย่างผิวเผิน หรือมองเห็นเฉพาะผลรวมที่ปรากฏ แต่ช่วยให้มองแบบสืบค้นแยกแยะ ทั้งในแง่การวิเคราะห์ส่วนประกอบที่มาประชุมกันเข้าและในแง่การสืบทอดแห่งเหตุปัจจัย ทำให้ไม่ถูกลวง ไม่กลายเป็นหุ่นที่ถูกยั่วยุ ปลุกปั่นและเชิด ด้วยปรากฏการณ์ทาง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และคตินิยมต่างๆจนเกิดเป็นปัญญาทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น แต่ทำให้มีสติสัมปชัญญะ เป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง คิดตัดสินใจและกระทำการต่างๆด้วยปัญญา^{๔๓}

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๓๙.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๔๘.

๒) สัมผัสกับปะ

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้ให้ความหมายของสัมผัสกับปะไว้ว่า คือ ความดำริชอบ หรือความนึกคิดในทางที่ถูกต้อง ความคิดของปุถุชนโดยปรกติเป็นความคิดที่ เอนเอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง มีความพอใจและไม่พอใจของตนเข้าไปเคลือบแฝงชักจูง ทำให้ไม่เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น ความนึกคิดที่ดำเนินไปจากความถูกใจ ชอบใจ เกิดความติดข้อง พัวพัน เอียงเข้าหา ก็กลายเป็นกามวิตก ส่วนที่ดำเนินไปจากความไม่ถูกใจ ไม่ชอบใจ เกิด ความขัดเคือง ชิงชัง เป็นปฏิปักษ์ มองในแง่ร้าย ก็กลายเป็นพยาบาทวิตก ที่ถึงขนาดพุ่ง ออกมาเป็นความคิดรุกราน คิดเบียดเบียน ทำลาย ก็กลายเป็นวิหิงสาวิตก ทำให้เกิดทัศนคติ (หรือเจตนาคติ) ต่อสิ่งต่างๆอย่างไม่ถูกต้อง ความคิดเช่นนี้เกิดขึ้นเพราะการขาดโยนิโสมนสิการ แต่ต้น^{๔๔}

โดยนัยนี้ ด้วยการมีโยนิโสมนสิการ ผู้นั้นก็สัมผัสมาทิวฐิ คือ มองเห็นและเข้าใจสิ่ง ต่างๆตามความเป็นจริง เมื่อมองเห็นสิ่งต่างๆตามความเป็นจริง จึงมีสัมผัสกับปะ คือ ดำริ นึกคิด และตั้งทัศนคติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้อง ไม่เอนเอียง ยึดติด หรือผลักแย้ง เป็น ปฏิปักษ์ เมื่อมีความดำรินึกคิดที่เป็นอิสระจากความชอบ ไม่ชอบใจ เป็นกลางเช่นนี้ จึงทำให้ มองเห็นสิ่งต่างๆตามความเป็นจริง คือเสริมสัมผัสมาทิวฐิให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้น จากนั้นองค์ประกอบทั้ง สองก็สนับสนุนกันและกันหมุนเวียนต่อไป สัมผัสกับปะที่เป็นองค์แห่งปัญญา^{๔๕} ส่งผลต่อ ภาวะจิตที่มีโยนิโสมนสิการ ดังนี้

(๑) เนกขัมมสังกัปปี หรือ เนกขัมมวิตก คือ ความดำริที่ปลอดจากโลภะ ความนึก คิดที่ปลอดโปร่งจากกาม ไม่หมกมุ่นพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความอยากต่างๆ ความคิดที่ ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความคิดเสียสละ และความคิดที่เป็นคุณเป็นกุศลทุกอย่าง จัดเป็น ความนึกคิดปราศจากราคะ หรือโลภะ

(๒) อพยาบาทสังกัปปี หรือ อพยาบาทวิตก คือ ความดำริที่ไม่มีความเคียดแค้น ชิงชัง ขัดเคือง หรือเพ่งมองในแง่ร้ายต่างๆ โดยเฉพาะมุ่งเอาธรรมที่เรียกว่าเมตตา ซึ่ง หมายความว่าปรารถนาดี ความมีไมตรี ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข จัดเป็นความนึกคิดที่ ปราศจากโทสะ

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๔๙.

(๓) อวิหิงสาสังกัปปี หรือ อวิหิงสาวิตก คือ ความดำริที่ไม่มี การเบียดเบียน การคิดทำร้าย หรือทำลาย โดยเฉพาะมุ่งเอาธรรมที่เรียกว่ากรุณา ซึ่งหมายถึงความคิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทษเช่นเดียวกัน^{๔๕}

มรรคเป็นหลักปฏิบัติที่มุ่งคุณค่าทางปัญญาเป็นสำคัญ จุดหมายของมรรคคือการรู้แจ้งสัจธรรมมิใช่มุ่งเพียงคุณค่าทางจริยธรรมขั้นศีล หรือที่เรียกว่าศีลธรรมเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพึงระลึกไว้ว่า สัมมาสังกัปปะ เป็นองค์มรรคฝ่ายปัญญา มิใช่ฝ่ายศีล ดังนั้นการที่สัมมาสังกัปปะสอนไม่ให้เกิดพยาบาท ให้มีเมตตารักใคร่กัน ก็มีใช้มุ่งเพียงเพื่อให้คนมีศีลคือละเว้นการฆ่าฟันเบียดเบียนกัน ช่วยเหลือกันอย่างเดียว แต่มุ่งให้มีความคิดที่ไม่เอนเอียงด้วยความเกลียดชังเป็นต้น เพื่อให้ความคิดนั้นปลอดโปร่งเป็นอิสระ เดินตามแนวความจริงอย่างคล่องตัว จะได้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องตามสภาพความเป็นจริงไม่บิดเบือน^{๔๖}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เพราะคุณลักษณะสัมมาสังกัปปะเป็นองค์มรรคฝ่ายปัญญา ความระลึกรู้ผลต่อความรู้สึกของบุคคล ซึ่งจะไม่มีผลต่อศีลโดยตรงเพราะเมื่อระลึกชอบด้วยปัญญา พฤติกรรมที่แสดงออกในเรื่องของศีลก็ประกอบด้วยปัญญาเช่นเดียวกัน

๓) สัมมาวาจา ๔) สัมมากัมมันตะ ๕) สัมมาอาชีวะ องค์มรรค ๓ ข้อนี้ เป็นขั้นศีลด้วยกัน จึงรวมมากล่าวไว้พร้อมกัน

สัมมาวาจา วาจาชอบ คือ การพูดหรือแสดงออกทางวาจา ที่สุจริตไม่ทำร้ายผู้อื่น ตรงความจริง ไม่โกหกหลอกลวง ไม่ส่อเสียด ไม่เพ้อเจ้อเลื่อนลอย แต่สุภาพนิมนวลชวนให้เกิดไมตรีสามัคคีกัน ถ้อยคำที่มีเหตุผล เป็นไปในทางที่สร้างสรรค์ก่อประโยชน์

สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ คือ การกระทำที่ดั่งามสุจริต เป็นไปในทางที่สร้างสรรค์ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายกัน สร้างความสัมพันธ์ที่ดั่งาม ทำให้อยู่ร่วมกันด้วยดี ทำให้สังคมสงบสุข คือ การกระทำหรือทำการต่างๆที่ไม่เกี่ยวข้องหรือไม่เป็นไปเพื่อการทำลายชีวิต ร่างกาย หรือทำลายทรัพย์สินผู้อื่น การล่วงละเมิดสิทธิในคุ้มครองหรือของรักของหวงแหนของผู้อื่น^{๔๗}

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๕๐.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๕๑.

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๙), หน้า๑๒.

สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ ละมิจฉาชีพ เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ รวมถึงความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพที่สุจริต เช่นทำงานไม่ให้คั่งค้างอาภูล (ไม่หมักหมม ไม่ผัดเพี้ยน ไม่จับจด ไม่ยุ่งเหยิงสับสน) เป็นต้น การเลี้ยงชีพด้วยชอบของผู้มีปัญญายังส่งผลให้เกิดคุณค่าทางจิตและปัญญา กล่าวคือ จะเป็นผู้ไม่หลงหมกมุ่นมัวเมา กินใช้ทรัพย์สมบัติอย่างรู้เท่าทัน เห็นคุณโทษ มีจิตใจอิสระด้วยนิสสรณปัญญา และอาศัยทรัพย์ได้ในโอกาสที่จะพัฒนาจิตปัญญาอื่นๆขึ้นไป^{๔๘}

ส่วนโลกุตตระมีความหมายดังนี้

(๑) สัมมาวาจาที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่ “ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนางดเว้นจากกายทุจริต ทั้ง ๔ ของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ มีอริยมรรคเป็นสมังคี กำลังเจริญมรรคอยู่”

(๒) สัมมาสัมมัสนะที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่ “ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนางดเว้นจากกายทุจริตทั้ง ๓ ของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ...”

(๓) สัมมาอาชีวะที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่ “ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนางดเว้นจากมิจฉาอาชีวะของท่านผู้มีจิตเป็นอิสระ...”^{๔๙}

องค์มรรคในขั้นศีลสอนว่า ความรับผิดชอบขั้นพื้นฐานที่สุดของบุคคลแต่ละคนคือ ความรับผิดชอบต่อตนเอง ในการที่จะไม่ให้เกิดความคิดที่จะทำความชั่วด้วยการเบียดเบียนหรือล่วงละเมิดต่อผู้อื่น อยู่ในจิตใจของตนเลย เมื่อมีความบริสุทธิ์นี้รองรับอยู่เป็นเบื้องต้นแล้ว ความรับผิดชอบจึงขยายกว้างออกไปถึงขั้นเป็นการดำรงรักษาและเสริมสร้างความสำเร็จก้าวหน้าแห่งคุณธรรมของตน ด้วยการชวนชวายทำความดี บำเพ็ญประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น พูดสั้นๆว่า มีความรับผิดชอบต่อตนเองในการที่จะละเว้นความชั่ว และรับผิดชอบต่อผู้อื่น ในการที่จะทำความดีแก่เขา^{๕๐}

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในเรื่องของศีลสำหรับประชาชน ว่า จากความหมายของสัมมาวาจา สัมมาสัมมัสนะ สัมมาอาชีวะ ทำให้เห็นว่า สาระของศีลคืออะไร ศีลที่องค์มรรคหรือศีลที่จำเป็นจริงๆสำหรับชีวิตที่ดั่งงาม มีขอบเขตแค่นี้เพียงไร นอกจากนั้นทำให้เห็นว่า มรรคมิใช่มรรคาที่มุ่งสำหรับภิกษุสงฆ์เท่านั้น มิฉะนั้นแล้ว คำจำกัดความของศีลก็จะต้องหมายถึงศีล ๒๒๗ หรือปาฏิโมกขสังวรศีลเป็นต้น และทำให้เห็นได้ว่า

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๘๒.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๕๗.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๖๓.

พระพุทธเจ้าทรงแสดงสาระของศีลในแบบที่ยืดหยุ่นเกินความกว้างคลุมศีลปลีกย่อย ที่แยกกระจายออกไปต่างๆ ได้มากมายหลายแบบ ทำให้ไม่จำเป็นต้องทรงแจ้งหรือระบุชื่อศีลหมวดปลีกย่อยเหล่านั้น^{๕๑}

สิ่งที่พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้เน้นในเรื่องของศีลอีกประการหนึ่ง ว่า ศีลมิใช่เพียงหมายประพาศิตีถึงามสุจริตทางกายและวาจาเท่านั้น แต่หมายถึงอาชีวะสุจริตด้วย หลักการทั่วไปเกี่ยวกับอาชีวะนั้น เป้าหมายของพุทธศาสนามุ่งเน้นด้านเกณท์อย่างต่ำที่วัดด้วยความต้องการแห่งชีวิตของคน คือมุ่งให้ทุกคนมีปัจจัย ๔ พอเพียงที่จะเป็นอยู่ เป็นการถือเอาคนเป็นหลัก มิใช่ตั้งเป้าหมายไว้ที่ความมั่งคั่งพร้อมบริบูรณ์ ซึ่งถือเอาวัตถุเป็นหลัก ความมีปัจจัย ๔ พอแก่ความต้องการของชีวิต มิใช่เป็นจุดหมายในตัวของมันเอง เพราะเป็นเพียงขั้นศีล เป็นเพียงขั้นตอนหนึ่งที่ช่วยให้ก้าวต่อไปสู่จุดหมายที่สูงกว่า คือเป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและพัฒนาคุณภาพปัญญา เพื่อความมีชีวิตดีงามและการประสพสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไป^{๕๒}

๖) สัมมาวาายามะ หมายถึงความเพียร การเพียรพยายามในทางที่ตั้งงามชอบธรรม คือ^{๕๓}

- (๑) สังวรปธาน เพียรป้องกัน หรือเพียรระวัง (อกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น)
- (๒) ปหานปธาน เพียรละ หรือเพียรกำจัด (อกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว)
- (๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ หรือเพียรสร้าง (กุศลที่ยังไม่เกิด)
- (๔) อนุรักขณปธาน เพียรอนุรักษ์ หรือเพียรรักษาและส่งเสริม (กุศลที่เกิดขึ้นแล้ว)^{๕๔}

เพราะความเพียรเป็นคุณธรรมสำคัญยิ่งข้อหนึ่งในพระพุทธศาสนา ซึ่งต้องคอยเกื้อหนุนองค์มรรคข้ออื่นๆ ทุกข้อเสมอไป และในหมวดธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติแทบทุกหมวด จะพบความเพียรนั้นแทรกอยู่ด้วย การที่ต้องเน้นความสำคัญของความเพียรนั้น นอกจากเหตุผลอื่นแล้ว ย่อมสืบเนื่องมาจากพื้นฐานของพระพุทธศาสนาที่ว่า สัจธรรมเป็นกฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา พระพุทธเจ้าหรือศาสนาดามีฐานะเป็นผู้ค้นพบหลักความจริง

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๖๗.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๗๘.

^{๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, หน้า ๑๒.

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๗๙๙.

นั้น แล้วนำมาเปิดเผยแก่ผู้อื่น การได้รับผลจากการปฏิบัติ เป็นเรื่องของความเป็นไปอันเที่ยงธรรมตามเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ศาสดามีใช้ผู้บันดาลเมื่อเป็นเช่นนี้ ทุกคนจึงจำเป็นต้องเพียรพยายามสร้างผลสำเร็จด้วยเรี่ยวแรงของตน ไม่ควรคิดหวังอันนอนผลที่ต้องการโดยไม่กระทำ

การทำความเพียรก็เช่นเดียวกับการปฏิบัติธรรมข้ออื่นๆ จะต้องเริ่มก่อตัวขึ้นในใจให้พร้อมและถูกต้องก่อน แล้วจึงขยายออกไปเป็นการกระทำในภายนอกให้ประสานกลมกลืนมิใช่คิดอยากทำความเพียร ก็สักแต่ว่าระดมใช้กำลังกายเอาแรงเข้าทุ่ม ซึ่งอาจเป็นการทรมานตนเองทำให้เกิดผลเสียได้มาก โดยนัยนี้ความเพียรจึงต้องสอดคล้องกลมกลืนไปกับธรรมข้ออื่นๆ ด้วย โดยเฉพาะสติสัมปชัญญะ มีความรู้ความเข้าใจ ใช้ปัญญาดำเนินความเพียรให้เหมาะสมอย่างที่เรียกว่าไม่ตั้งและไม่หย่อนเกินไป ความเพียรดังกล่าวคือความเพียรที่ประกอบด้วยปัญญาและมีผลต่อการพัฒนาจิต คือองค์ธรรมที่เรียกว่าสัมมัปปธาน ๔ ที่ผู้มีปัญญาพึงระวังและรักษา

สัมมาวายามะเองแท้ๆ ที่เป็นองค์มรรคนั้น เป็นคุณธรรมที่อยู่ภายในจิตใจของบุคคลก็จริง แต่กระนั้นก็ตาม สัมมาวายามะจะทำหน้าที่ของมันได้ และจะเจริญงอกงามขึ้นได้ย่อมต้องอาศัยความสัมพันธ์กับโลกภายนอก กล่าวคือ การวางท่าที ตอบสนอง และจัดการกับอารมณ์ต่างๆ ที่รับรู้เข้ามา ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย บ้าง การแผ่ขยายความเพียรนั้นจากภายในจิตใจออกไปเป็นการกระทำ ความประพฤติ การดำเนินชีวิต และการประกอบกิจการต่างๆบ้าง สภาพแวดล้อมภายนอกที่เอื้อ หรือไม่เอื้อมีอิทธิพลต่อการประกอบความเพียรและความเจริญงอกงามของคุณธรรมภายใน ทั้งในทางเกื้อกูลและในทางขัดขวางบั่นรอนบ้าง เฉพาะอย่างยิ่ง ความเพียรพยายามในการประพฤติปฏิบัติธรรม ชนิดที่ขยายออกเป็นการกระทำภายนอกและซึ่งกระทำกันอย่างเป็นงานเป็นการ ที่เรียกว่า “ปธาน” นั้นต้องเกี่ยวข้องกับอสังขยปัจจัยแวดล้อมภายนอกเป็นอันมาก ทั้งปัจจัยแวดล้อมทางร่างกาย ทางธรรมชาติ และทางสังคม ณ จุดหรือขั้นตอนนี้เองที่พุทธธรรม กล่าวถึงบทบาทและความสำคัญของปัจจัยแวดล้อมภายนอกเหล่านั้น ต่อการสร้างสรรค์ชีวิตที่ดีงาม และการเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา^{๕๕}

ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นแบบอย่างในเรื่องของความเพียร เพราะบุคคลย่อมล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร หน้าที่ของผู้ฝึกตนก็คือการทำความเพียรและความ

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๐๒.

เพียรในองค์แห่งมรรคสัมมาวายามะนี้ จึงเป็นความเพียรที่ประกอบด้วยปัญญา ซึ่งมีความกลมกลืนไปกับสติสัมปชัญญะ

๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ คือ การมีสติกำกับตัว คุมใจไว้ให้อยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องทำในเวลานั้นๆ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน ระลึกถึงสิ่งที่ตั้งงาม สิ่งที่เกิดอุปสรรคเป็นประโยชน์ หรือธรรมที่ต้องใช้ในเรื่อนั้นๆ เวลานั้นๆ ไม่หลงไหลเลื่อนลอย ไม่ละเลยหรือปล่อยตัวเผอเรอ โดยเฉพาะสติที่กำกับทันต่อพฤติกรรมของร่างกาย ความรู้สึก สภาพจิตใจและความนึกคิดของตน ไม่ปล่อยให้อารมณ์ที่เข้ายวนหรือยั่วมาชูดกระชากให้หลุดหลงเลื่อนลอยไปเสีย^{๕๖}

ตามคำจำกัดความแบบพระสูตรนั้น ก็คือหลักธรรมที่เรียกว่า สติปัฏฐานนั่นเอง หัวข้อทั้ง ๔ ของหลักธรรมหมวดนี้ มีชื่อเรียกสั้นๆคือ

- ๑) กายานุปัสสนา การพิจารณากาย, การตามดูรู้ทันกาย
- ๒) เวทนานุปัสสนา การพิจารณาเวทนา, การตามดูรู้ทันเวทนา
- ๓) จิตตานุปัสสนา การพิจารณาจิต, การตามดูรู้ทันจิต
- ๔) ธัมมานุปัสสนา การพิจารณาธรรมต่างๆ, การตามดูรู้ทันธรรม

สติ แปลว่าระลึกได้ นอกจากหมายถึงความไม่ลืม ยังหมายถึง ความไม่เผอเรอ ไม่เลินเล่อ ไม่พินเพื่อนเลื่อนลอยด้วย เพราะสติเปรียบเหมือนกับนายประตูที่คอยเฝ้าระวังเฝ้าดูคนเข้าออกอย่างเสมอ และคอยกำกับการโดยปล่อยให้คนที่ควรเข้าออกให้เข้าออกได้ และคอยกันคนห้ามคนที่ไม่ควรเข้าไม่ให้เข้าไป คนที่ไม่ควรออกไม่ให้ออกไป สติจึงเป็นธรรมสำคัญในทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นตัวควบคุมปฏิบัติหน้าที่ และเป็นตัวคอยป้องกันยับยั้งตนเอง ทั้งที่จะไม่ให้หลงเพลินไปตามความชั่วและที่จะไม่ให้ความชั่วเล็ดลอดเข้าไปในจิตใจได้ พึงง่ายกว่าที่จะเตือนตนในการทำดีและไม่เปิดโอกาสแห่งความชั่ว

พุทธธรรมเน้นความสำคัญของสติเป็นอย่างมากในการปฏิบัติจริยธรรมทุกชั้น การดำเนินชีวิตหรือการประพฤติปฏิบัติโดยมีสติกำกับอยู่เสมอ นั้น มีชื่อเรียกเฉพาะว่าอัปมาท หรือความไม่ประมาท อัปมาทนี้เป็นหลักธรรมสำคัญยิ่งสำหรับความก้าวหน้าในระบบจริยธรรม มักให้ความหมายว่า การเป็นอยู่โดยไม่ขาดสติ ซึ่งขยายความได้ว่า การระมัดระวังอยู่เสมอ ไม่ยอมถลำลงไปทางเสื่อม และไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความเจริญก้าวหน้า ตระหนักดีถึงสิ่งที่จะต้องทำ และต้องไม่ทำ ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่ ไม่ปล่อยปละละเลย

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), *วิถีคิดตามหลักพุทธธรรม*, หน้า ๑๒.

กระทำการด้วยความจริงจัง และพยายามเดินรุดหน้าอยู่ตลอดเวลา กล่าวได้ว่า อัปมาทธรรมนี้ เป็นหลักความรู้สู้กับผิดชอบตามแนวของพระพุทธศาสนา^{๕๗}

บทบาทของสติในกระบวนการพัฒนาปัญญา หรือการกำจัดอัสวกิเลส การปฏิบัติหน้าที่ของสติเป็นทั้งในแง่ปฏิเสธ (Negative) และในแง่อนุเมติ (positive) ในแง่ปฏิเสธ สติเป็นตัวป้องกัน ยับยั้งจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน ไม่ให้ก้าวพลาด ไม่ให้ถลาลงในธรรมที่ไม่พึงประสงค์ ไม่ยอมให้ความชั่วได้โอกาสเกิดขึ้นในจิต และไม่ยอมให้ใช้ความคิดผิดทาง ในทางอนุเมติ สติเป็นตัวควบคุมตรวจตรากระแสการรับรู้ ความนึกคิด และประพฤติกรรมทุกอย่างให้อยู่ในแนวทางที่ต้องการ คอยกำกับจิตไว้กับอารมณ์ที่ต้องการ และจึงเป็นเครื่องมือสำหรับยึดเกาะกุมอารมณ์อย่างใด ๆ ใดๆ ใดๆ ว่างไว้ข้างหน้าจิต^{๕๘}

เมื่อนำลักษณะการทำหน้าที่ของสติมาพิจารณาประกอบ จะมองเห็นประโยชน์ของที่มุ่งหมายของการปฏิบัติฝึกฝนสติ ดังนี้

(๑) ควบคุมรักษาสภาพจิตใจให้อยู่ในภาวะที่ต้องการ โดยตรวจตรากระบวนการรับรู้และกระแสความคิด เลือกรับสิ่งที่ต้องการ กันออกไปซึ่งสิ่งที่ไม่ต้องการ ตีรังกระแสความคิดให้นิ่งเข้าที่ และทำจิตให้เป็นสมาธิได้ง่าย

(๒) ทำให้ร่างกายและจิตใจอยู่ในสภาพที่เรียกได้ว่าเป็นตัวของตัวเอง เพราะมีความโปร่งเบา ผ่อนคลาย เป็นสุขโดยสภาพของมันเอง พร้อมทั้งจะเผชิญความเป็นไปต่างๆ และจัดการกับสิ่งทั้งหลายในโลกอย่างได้ผลดี

(๓) ในภาวะที่จิตเป็นสมาธิ อาจใช้สติเหนี่ยวนำกระบวนการรับรู้ และกระแสความคิด ทำขอบเขตการรับรู้และความคิดให้ขยายออกไปโดยมิติต่างๆ หรือให้เป็นไปต่างๆ ได้

(๔) โดยการยึดจับเอาอารมณ์ที่เป็นวัตถุแห่งการพิจารณาวางไว้ต่อหน้า จึงทำให้การพิจารณาสืบค้นด้วยปัญญาดำเนินไปได้ชัดเจนเต็มที่ เท่ากับเป็นพื้นฐานในการสร้างเสริมปัญญาให้เจริญบริบูรณ์

(๕) ชำระพฤติกรรมต่างๆ ทุกอย่าง (ทั้ง กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม) ให้บริสุทธิ์ อิศระ ไม่เกตุอกกลัว หรือ เป็นไปด้วยอำนาจตัดหาอุปาทาน และร่วมกับสัมปชัญญะ ทำให้พฤติกรรมเหล่านั้นเป็นไปด้วยปัญญา หรือเหตุผลบริสุทธิ์ล้วนๆ^{๕๙}

^{๕๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๘๐๔.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๐๙.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๑๐.

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การฝึกฝนสติมีความสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพของบุคคล เพราะในขณะที่มีการระลึกได้หรือระลึกภู่นั้น บุคคลจะมีอารมณ์อยู่ในปัจจุบันขณะนั้นคือในขณะที่มีชีวิตดำเนินไปนั้น จะมีอารมณ์ต่างเข้ามาอยู่ตลอดเวลาหากมีสติคอยกำกับอยู่ บุคคลนั้นเองจะเป็นผู้เลือกที่จะเสพอารมณ์ที่เข้ามานั้นหรือไม่ ด้วยการผ่านกระบวนการพัฒนามาจนถึงขั้นนี้แล้วนั้นสติจะกลั่นกรองอารมณ์ที่เป็นอกุศลออกไป ซึ่งจะมีผลต่อพฤติกรรมบุคคลคือการไม่ล่วงละเมิดนั่นเอง อีกทั้งยังมีผลช่วยให้สมาธิตั้งมั่นได้เร็วอีกด้วย

๘) สัมมาสมาธิ เป็นองค์มรรคสำคัญ เพราะเป็นการฝึกอบรมจิตในขั้นลึกซึ้ง เป็นเรื่องละเอียดประณีต ทั้งในแง่ที่เป็นเรื่องของจิตอันเป็นของละเอียดและในแง่การปฏิบัติที่มีรายละเอียดกว้างขวางซับซ้อน ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้อธิบายไว้ดังนี้

“สมาธิ” แปลกันว่าความตั้งมั่นของจิต หรือภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด คำจำกัดความของสมาธิที่พบเสมอ คือ “จิตตัสเสกัคคตา” หรือเรียกสั้นๆว่า “เอกัคคตา” ซึ่งแปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือ การที่จิตกำหนดแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป หรืออีกความหมายหนึ่ง การดำรงจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์หนึ่งเดียว อย่างเรียบสม่ำเสมอ และด้วยดี

ว่าโดยสาระสำคัญ สมาธิที่ใช้ถูกทาง เพื่อจุดหมายในทางหลุดพ้น เป็นไปเพื่อปัญญาที่รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง มิใช่เพื่อผลสนองความอยากของตัวตน เช่นจะอวดฤทธิ์ อวดความสามารถ เป็นต้น ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถเจริญวิปัสสนาโดยใช้สมาธิเพียงขั้นต้นๆที่เรียกว่า วิปัสสนาสมาธิ คือสมาธิที่ประกอบกับวิปัสสนา หรือเพื่อสร้างปัญญาที่รู้แจ้งอันเป็นสมาธิในระดับระหว่างขณิกสมาธิกับอุปจารสมาธิ เท่านั้น^{๖๐}

ในการเจริญกรรมฐาน ก่อให้เกิดสมาธิ ๓ ระดับได้แก่

๑) ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ (Momentary concentration) เป็นสมาธิขั้นต้น ซึ่งคนทั่วไปอาจใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติหน้าที่การงานในชีวิตประจำวันให้ได้ผลดี และจะใช้เป็นจุดตั้งต้นในการเจริญวิปัสสนาก็ได้

๒) อุปจารสมาธิ สมาธิเฉียดๆ หรือสมาธิจวนจะแน่วแน่ (Access concentration) เป็นสมาธิขั้นระงับนิวรณ์ ก่อนที่จะเข้าสู่ภาวะแห่งฌาน หรือสมาธิในบุพภาคแห่งอัปนาสมาธิ

๓) อัปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ หรือสมาธิที่แนบสนิท (Attainment concentration) เป็นสมาธิระดับสูงสุด ซึ่งมีในฌานทั้งหลาย ถือว่าเป็นผลสำเร็จของการเจริญสมาธิ

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๒๔.

เมื่อจิตเป็นสมาธิจึงทำให้จิตเกิดการเปลี่ยนแปลง โดยจะทำให้สภาพของจิตนั้นเป็นสภาวะจิตที่มีคุณภาพและสมรรถภาพที่ดีที่สุด จิตที่เป็นสมาธิ หรือมีคุณภาพดีมีสมรรถภาพสูงมีลักษณะดังนี้

๑) แข็งแรงมีพลังมาก ท่านเปรียบไว้ว่าเหมือนกระแสน้ำที่ถูกควบคุมให้ไหลพุ่งไปในทิศทางเดียว ย่อมมีกำลังแรงกว่าน้ำที่ถูกละเลยให้ไหลพวักกระจายออกไป

๒) ราบเรียบ สงบซึ่ง เหมือนสระหรือบึงน้ำใหญ่ ที่มีน้ำนิ่ง ไม่มีลมพัดต้อง ไม่มีสิ่งรบกวนให้กระเพื่อมไหว

๓) ใส กระจ่าง มองเห็นอะไรได้ชัด เหมือนน้ำสงบนิ่งไม่เป็นริ้วคลื่น และฝุ่นละอองที่มีก็ตกตะกอนนอนก้นหมด

๔) นุ่มนวล ควรแก่การงาน หรือเหมาะแก่การใช้งาน เพราะไม่เครียด ไม่กระด้าง ไม่ขุ่น ไม่ขุ่นมัว ไม่สับสน ไม่เร่าร้อน ไม่กระวนกระวาย^{๖๑}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าสติกับสมาธิมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน เพราะในขณะที่มีสติก็มีสมาธิเกิดร่วมด้วย เพราะลักษณะของสติมีการระลึกรู้ สมาธิคือความตั้งมั่น แต่ในขณะที่มีสมาธิอาจไม่มีสติร่วมอยู่ด้วย เพราะถ้าสมาธิแน่วแน่ต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปเรื่อยๆ จะทำขาดสติคือจะไม่รับรู้อารมณ์ภายนอกที่มากกระทบเลย การทำแต่สมาธิจึงเป็นสมถภาวนา มีผลคือ ทำให้จิตสงบเป็นสมาธิเท่านั้น แต่ถ้าหากมีสติเกิดขึ้นด้วยก็เป็นวิปัสสนา มีผลคือความเห็นแจ้ง ดังนั้นในการฝึกฝนจึงต้องเป็นการฝึกในรูปแบบของวิปัสสนาจึงจะทำให้เกิดปัญญาที่แท้จริง

การทำงานในอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ เป็นปัจจัยที่สนับสนุนซึ่งกันและกัน ด้วยการพัฒนามาเป็นลำดับ ทั้งในระบบของไตรสิกขาเองก็เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาในอริยมรรค ศีลจะไปหนุนให้เกิดสมาธิ สมาธิก็เอื้อหนุนให้เกิดปัญญา และปัญญาก็กลับมาเอื้อหนุนศีลอีก โดยจะทำให้ศีลบริสุทธิ์ขึ้นไปเรื่อยๆ ในลักษณะการทำงานส่งต่อกันอย่างนี้ แต่เมื่อปัญญาพัฒนามาจนถึงที่สุดก่อนที่จะเข้าสู่มรรคผล องค์ธรรมทั้งหมดจะเข้าร่วมกันในคราวเดียวแล้วจึงทำลายกิเลสลงทั้งหมด ท่านยกตัวอย่างว่า เหมือนกับกีฬายิงธนูหรือยิงปืน เมื่อลูกดอกหรือกระสุนเข้าเป้าหมาย ผลเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะเดียว แต่ถ้าหากพิจารณาให้ดีจะเห็นว่า กว่าจะมาเป็นผู้แม่นธนูหรือแม่นปืนต้องใช้ระยะเวลาในการฝึกฝนพากเพียรนานเท่าใด ในขณะที่ถึงนั้นต้องอาศัยกำลังขา แขน ไหล่ สติ สมาธิ ทั้งหมดนี้เพื่อผลเพียงขณะเดียว ผู้ที่ฝึกฝนมากพากเพียรมากจึงทำ

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๓๔.

ให้การยิงนั้นแม่นยำ ซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะบุคคลอย่างแท้จริง การฝึกซ้อมอยู่เสมอก็ทำให้หนทางไปสู่เป้าหมายง่ายขึ้นและใช้เวลาน้อยลง เมื่อถึงเป้าหมายแล้วก็ลยถนอมมิตรจึงหมดหน้าที่

๓.๓ วิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญา

ชีวิตที่มีการศึกษา คือการเรียนรู้ฝึกหัด พัฒนาอยู่เรื่อย จะเป็นชีวิตที่ประเสริฐ เรียกว่า ชีวิตประเสริฐเกิดจากการศึกษา ดังพุทธพจน์ที่ตรัสย้าว่า ทนุโต เสฏฐิโน มนุสฺเสสุ แปลว่า ในหมู่มนุษย์นั้น คนที่ฝึกแล้วเป็นผู้ประเสริฐ หรืออีกตัวอย่างหนึ่งว่า “มนุสฺสญฺหิตํ สมุพฺพทํ อุตฺตทนฺตํ สมหิตํ” แปลว่า พระสัมมาพุทธเจ้านี้ ทั้งที่เป็นมนุษย์ แต่ฝึกองค์แล้วมีพระทัยอบรมถึงที่แล้ว แม้เทพทั้งหลายก็น้อมนมัสการ กลายเป็นพลิกกลับ แต่ก่อนมนุษย์ต้องกราบไหว้เคารพเทวดา แต่พอมนุษย์ฝึกดีแล้ว เทวดากลับมาไหว้มนุษย์^{๖๒}

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความสำคัญกับการฝึกและพัฒนามนุษย์ โดยเฉพาะในสังคมปัจจุบัน เพราะคนส่วนมากไม่เข้าใจและรู้ไม่เท่าทันกิเลสในใจของตน จึงก่อให้เกิดความทุกข์และปัญหาสังคมดังในเช่นปัจจุบันนี้ การพัฒนาเพื่อให้รู้เท่าทันจึงมีความสำคัญมาก โดยให้เข้าใจธรรมชาติรอบตัวและธรรมชาติของตนเอง ในส่วนที่มีความสัมพันธ์ต่อโลก

โดยธรรมชาติของปัญญาที่สัมพันธ์กับมนุษย์อย่างแท้จริง เบื้องต้นเราจะเห็นได้ชัดว่า ปัญญาเป็นปัจจัยตัวเอกที่จะทำให้มนุษย์อยู่รอดปลอดภัยได้ หลุดพ้นเป็นอิสระ หรือพูดง่าย ๆ ว่า นำมนุษย์ไปสู่อิสรภาพ ถ้ามนุษย์ไม่มีปัญญา ก็ไม่มีอิสรภาพ แม้แต่จะมีชีวิตอยู่รอดก็ไม่ได้^{๖๓} ความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาปัญญาของมนุษย์ ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้แสดงไว้ในแง่มุมต่างๆดังนี้

๑) ในแง่ศักยภาพ มนุษย์สามารถพัฒนาตนในระบบเหตุปัจจัยของธรรมชาติให้ประโยชน์ของทั้งสองฝ่ายประสานกลมกลืนกันได้ นี่เป็นศักยภาพของมนุษย์ คือความสามารถพัฒนาตนเองได้ ให้สามารถอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้ดีขึ้น และสามารถจัดความสัมพันธ์ได้ดียิ่งขึ้นด้วย ศักยภาพนี้แสดงออกเป็นอัตราสัมพัทธ์ที่ว่า ยิ่งมนุษย์พัฒนาเท่าใด เขาก็ยิ่งมีความสามารถที่จะประสานกลมกลืนมากเท่านั้น และการจัดความสัมพันธ์ก็ได้ผลดียิ่งขึ้น^{๖๔}

^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การสร้างสรรค์ปัญญา เพื่ออนาคตของมนุษยชาติ, หน้า ๑๕.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๘.

^{๖๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๑๕๙.

๒) ในแง่อิสรภาพ คือการมีความสามารถอยู่ดีมีสุขด้วยตนเองโดยขึ้นกับธรรมชาติ แวดล้อมน้อยลงตามลำดับ คือ พอมนุษย์มีอิสรภาพมากขึ้น มนุษย์ก็อยู่ดีมีสุขได้โดยขึ้นกับธรรมชาติน้อยลง^{๖๕}

ท่านกล่าวว่า การพัฒนามนุษย์นั้นไม่มีขีดจำกัด เพราะมนุษย์ต้องอาศัยสภาพแวดล้อมในการอยู่อาศัย แต่เพราะขาดปัญญา มนุษย์จึงทำลายสภาพแวดล้อมเสียเอง เหมือนกับจุดไฟเผาบ้านตัวเอง การพัฒนาจึงเป็นเรื่องเร่งด่วนที่พึงกระทำ ดังที่ท่านกล่าว ถ้ามนุษย์ได้รับการพัฒนามากขึ้นเท่าใด มนุษย์จะอิงอาศัยสิ่งนอกกายน้อยลง ทำให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติด้วยการเบียดเบียนน้อยที่สุด ท่านจึงสอนให้เรารู้จักพอเพียงตั้งแต่เรื่องพื้นฐานที่สุดในชีวิต นั่นก็คือเรื่องของปัจจัย ๔ แต่มนุษย์ในยุคปัจจุบัน กลับจัดการเรื่องที่เป็นพื้นฐานที่สุดไม่ได้ เพราะความไม่เข้าใจในสาระแห่งการบริโภค ทำให้การบริโภคกลายเป็นการเสพ เมื่อไม่ได้ดังประสงค์จึงก่อให้เกิดการเบียดเบียนขึ้นทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ทำให้ชีวิตขาดความสุขตามที่ควรจะมีไป

๓) ในแง่ความสุข เมื่อมนุษย์พัฒนามากขึ้น มนุษย์ก็สามารถมีความสุขได้ด้วยตนเองมากขึ้น โดยขึ้นต่อธรรมชาติหรือสิ่งภายนอกน้อยลง วิธีการฝึกของพระพุทธศาสนา จะเห็นได้เป็นขั้นตอน คือให้ชีวิตและความสุขของมนุษย์ขึ้นต่อสิ่งภายนอกน้อยลงไป และทำให้มนุษย์มีความสุขสูงขึ้นเป็นระดับขึ้นไป ถ้าเป็นความสุขในระดับต้น ก็เป็นสามีสสุข ต้องพึ่งอาศัยอามิส และมนุษย์ที่อยู่กับความสุขในระดับนี้ ก็จะต้องมีกรอบความประพฤติ จากฐานของความสุขแบบนี้ เมื่อพัฒนาขึ้นไปอีกก็จะมีความสุขภายในที่ประณีตขึ้นไปอีก การขึ้นต่อวัตถุก็จะน้อยลงไป โดยมีวิธีการฝึก เช่นมีศีล ๘ เพิ่มจากศีล ๕

ความสุขมีหลายระดับ ตั้งแต่สามีสสุขที่อ้างอิงอาศัยวัตถุบำรุงบำเรอภายนอกจนกระทั่งนิรามิสสุข คือความสุขที่ไม่ต้องขึ้นต่ออามิส ซึ่งเป็นความสุขที่ทำให้เกิดขึ้นได้ภายในด้วยวิธีการอย่างอื่น และนิรามิสสุขนั้น ก็ยังแบ่งเป็นนิรามิสสุขชั่วคราว กับนิรามิสสุขถาวร ยิ่งพัฒนามากมนุษย์ก็ยิ่งสามารถมีความสุขเป็นอิสระในตนมากขึ้น โดยเป็นความสุขที่ไม่ต้องหาไม่ขึ้นต่อวัตถุและไม่ต้องอาศัยการเสพ เพราะความสุขกลายเป็นคุณสมบัติประจำอยู่ในตัวตลอดเวลา^{๖๖}

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๕๙.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๖๑.

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)พยายามชี้ให้เห็นว่า ประโยชน์ของการพัฒนา ปัญญาเพื่อความสุขในทางโลกนี้ เป็นไปเพื่อให้เข้าใจความทุกข์แบบโลกๆ เพราะในความเป็นจริงแล้วมนุษย์ส่วนมาก เมื่ออยู่ดีมีสุขแล้วเกิดความทุกข์ก็จัดการปฏิบัติต่อความทุกข์นั้น หรือทำกิจอันใดอันหนึ่งเสร็จสิ้นแล้ว ก็นอนกายนอนใจแล้วแสวงหาความสุขอันใหม่ หลงใหลมัวเมา และปรนเปรอความสุขนั้น หรือไม่ก็เพลิดเพลिनอยู่ในความสุขนั้นไปวันๆ โดยไม่คำนึงถึงความทุกข์ที่จะมาเยือนในวันข้างหน้าอีก ถ้าไม่จงวนเจียนจริงๆก็ผัดผ่อนเวลาเอาไว้ก่อน พอความทุกข์ใหม่มาบีบคั้นจึงฉุนฉุนแก้ไขพอให้ผ่านไป แล้วตั้งหน้าเส้พความสุขใหม่ ปฏิบัติอย่างนั้นวนเวียน อยู่ในวงจร จนวันหนึ่งไม่อาจแก้ไขได้ทันการ ดังนั้นสภาพแบบนี้จึงเรียกว่าความประมาท

ท่านจึงพยายามแนะนำเสนอหนทางต่างๆ ที่จะให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้นทำตรงกันข้ามกับที่กล่าวมา เรียกว่า ความไม่ประมาท หรืออัมปมาท หมายถึงมีความเป็นอยู่อย่างพากเพียร โดยมีสติเป็นตัวควบคุมย้าเตือนถึงสิ่งที่ควรกระทำและควรเว้น โดยให้มองเห็นถึงความสำคัญของเวลาที่ล่วงเลยไป แม้เพียงเรื่องเล็กน้อยก็ไม่ปล่อยยให้เสื่อมเสีย และไม่ทอดทิ้งโอกาสในการทำคุณงามความดี และดำเนินไปสู่จุดหมายโดยไม่หยุดยั้ง

๔) ภาวะของมนุษย์ คนแตกต่างกันได้หลากหลาย ทั้งแนวตั้งและแนวนอน แนวตั้งคืออยู่ในระดับการพัฒนาไม่เท่ากัน และแนวนอนคือมีความถนัดอัธยาศัยไม่เหมือนกัน พระพุทธศาสนา มองมนุษย์สัตว์ทั้งหลายแตกต่างกันหมด และยอมรับความแตกต่างหลากหลายนั้น

สำหรับความแตกต่างในแนวนอนโดยทั่วไป พระพุทธศาสนาจะยอมรับเขาตามที่เขาเป็น แต่สำหรับความแตกต่างในแนวตั้งซึ่งเป็นความแตกต่างในระดับการพัฒนา จะยอมรับเพียงในแง่ที่จะรู้เข้าใจตามที่เขาเป็น แต่ไม่ยอมปล่อยให้เขาเป็นอยู่อย่างนั้น คือไม่ยอมรับแบบหยุดนิ่ง แต่ให้ก้าวหน้าต่อไป เพราะถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ จะต้องมี การฝึกฝนพัฒนาเป็นแกนอยู่ท่ามกลางสภาพของความแตกต่างหลากหลายนั้น และการฝึกฝนพัฒนา นี้แหละที่เป็นตัวโยงให้ความแตกต่างเป็นเพียงความหลากหลายในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และทำให้สามารถประสานให้ความแตกต่างแทนที่จะเป็นความขัดแย้ง ก็กลายเป็นความเกื้อกูลกลมกลืนและเติมเต็มแก่กัน

เรามีวิธีที่จะโยงคนเข้าด้วยกันตามหลักแห่งการพัฒนา ไม่ว่าใครจะอยู่ในระดับไหน ก็ต้องพัฒนาตนทั้งสิ้น แต่เราไม่มองว่าคนจะต้องมีชีวิตแบบเดียวกัน เรายอมรับมนุษย์ตามที่เขาเป็น แต่ต้องให้เขาพัฒนาตน นี่คือการโยง เพราะฉะนั้นเราไม่ได้บอกว่ายทุกคนในสังคมจะต้องเป็นอยู่หรือมีชีวิตตลอดจนหาความสุขแบบเดียวกันทั้งหมด แนวความคิดนี้มีแกนสำคัญ

คือหลักแห่งการพัฒนาคนมนุษย์ ถือว่าการพัฒนาคนมนุษย์เป็นหลักแกนกลางที่สำคัญ และถือความสุขอิสระเป็นตัวตัดสินในขั้นสุดท้ายของการพัฒนาคนมนุษย์และการมีอิสรภาพนั้น เพราะฉะนั้น การพัฒนาคนมนุษย์จึงเริ่มต้นด้วยการยอมรับว่า มนุษย์สามารถมีความสุขที่เป็นอิสระได้

๕) ความสัมพันธ์หรือฐานะเชิงปฏิบัติการ มนุษย์มีฐานะอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะต้องใช้สติปัญญาความสามารถที่ตนพัฒนาขึ้นมาด้วยศักยภาพที่ตนมีอยู่เป็นพิเศษนั้น มาใช้เป็นเครื่องดำรงรักษาส่งเสริมความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมให้เกิดกุศลส่งผลดียิ่งขึ้น ทั้งต่อตนเองและสิ่งแวดล้อมอย่างประสานกลมกลืน ถึงจุดพอดีอยู่เสมอ คือแทนที่จะตั้งตัวเป็นใหญ่ แล้วจัดการกับธรรมชาติตามใจของตน ก็เปลี่ยนเป็นมาจัดความสัมพันธ์ที่ดีงาม เกื้อกูลกับธรรมชาติ

หลักความสัมพันธ์ที่ว่ามานี้ หมายความว่า ไม่ใช่ทั้งการเข้าพิชิตครอบงำจัดการอย่างรุกรานต่อธรรมชาติ และไม่ใช่ปล่อยให้ตัวเองให้ตกอยู่ใต้ครอบงำของกระแสความเป็นไปของธรรมชาติอย่างไร้สติปัญญา แต่ใช้ศักยภาพที่ตนมีในฐานะเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้นั้น มาใช้แก้ไขปรับปรุงให้ความสัมพันธ์ระหว่างตนกับธรรมชาติแวดล้อมเป็นไปได้อย่างดี โดยเกื้อกูลทั้งแก่ตนและแก่ธรรมชาติแวดล้อม คือแก่ระบบความสัมพันธ์ในธรรมชาติทั้งหมด ให้ก้าวหน้าไปในภาวะพอดีอยู่ตลอดเวลา พุดง่าย ๆ ว่า แทนที่จะจัดการธรรมชาติเพื่อตัวก็เปลี่ยนเป็นจัดความสัมพันธ์กับธรรมชาติเพื่อผลดีด้วยกันทั้งระบบ หรือพูดอีกสำนวนหนึ่งว่า พัฒนาให้ระบบความสัมพันธ์ของชาตินั้นมีคุณภาพที่เกื้อกูลอยู่เสมอ^{๖๗}

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)เน้นย้ำอยู่เสมอในเรื่อง การพัฒนาปัญญาที่มีผลต่อตนเองโดยตรงแล้วยังมีผลต่อสังคม ต่อประเทศ และต่อโลก โดยเฉพาะธรรมชาติ หากธรรมชาติไม่มีหรืออยู่ไม่ได้ มนุษย์ก็ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้เช่นกัน ในการพัฒนาปัญญานั้น ท่านไม่ได้หมายถึงว่าทุกคนต้องไปให้ถึงโลกุตระปัญญา แต่การมีเป้าหมายที่แน่นอนคือรู้ว่าผลมีอยู่จริง จะทำให้มนุษย์มีกำลังใจและพากเพียร จริงอยู่เป็นการยากที่มนุษย์ทั้งหลายจะละทิ้งภาระทางโลกแล้วหันมามุ่งมั่นฝึกฝนตนเองแต่เพียงอย่างเดียว ในความเห็นของผู้วิจัพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ต้องการให้มนุษย์ทั้งหลายมีความเข้าใจในเรื่องพื้นฐานในการดำเนินชีวิต นั่นก็คือเรื่องปัจเจก ๔ ที่คนส่วนใหญ่ไม่ให้ความสำคัญ แต่กลับกลายเป็นว่าเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดที่ต้องทำความเข้าใจเป็นอันดับแรก เพราะท่านหวังให้มนุษย์ผ่อนคลาจากความ

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๖๒.

ทุกข์ ให้ใช้ชีวิตอย่างมีความสุขและเบียดเบียนให้น้อยที่สุด นั่นก็คือการสร้างปัญญาทางโลกให้เกิดขึ้นให้ได้

เมื่อมีปัญญาในการดำเนินชีวิตแล้ว ก็ไม่ควรปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไปหรือปล่อยโอกาสให้ผ่านไป ใช้เวลาที่เหลืออยู่ให้คุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด ไม่หลงมัวเมาระมัดระวังตนเองอยู่เสมอ ไม่ปล่อยตัวปล่อยใจไปในทางที่เสื่อมเสียหรือกระทำกรรมชั่ว เร่งสร้างสรรค์คุณงามความดี กระตือรือร้นในภารกิจหน้าที่ของตน และไม่ละเลยในความเพียรพัฒนาจิตพัฒนาปัญญายิ่งขึ้นไป ด้วยความร่วมมือและมีประสบการณ์ร่วมของท่าน ทำให้ท่านมีความเข้าใจกิเลสของมนุษย์ในยุคปัจจุบัน และได้เพียรพยายามอธิบายถึงเหตุและผล ด้วยการสื่อสารด้วยภาษาที่เรียบง่ายมีความร่วมมือ และมีความเข้าใจว่ากาลเวลาที่ล่วงเลยมาทำให้คุณภาพของมนุษย์ตกต่ำลงทุกขณะ ท่านจึงเสนอเรื่องราวที่ใกล้ชิดติดกับตัวมนุษย์มากที่สุดก่อน เพื่อให้มนุษย์ในยุคนี้มีความเข้าใจในหลักการและเป้าหมายของพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องเป็นพื้นฐาน และนี่เป็นเหตุผลว่าทำไมท่านจึงส่งเสริมให้มนุษย์ทั้งหลายเร่งพัฒนาปัญญาในทางโลกหรือโลกียปัญญาให้เกิดขึ้นนั่นเอง

๓.๔ สรุปวิธีพัฒนาปัญญา

๑) วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ว่า การที่จะพัฒนาปัญญาได้นั้นต้องอาศัยปัจจัยหลักสองส่วน คือปัจจัยจากภายนอกได้แก่ปรโตโมฆะหรือหมายถึงกัลยาณมิตร ซึ่งเป็นผู้ชี้แนะสร้างเสริมและก่อให้เกิดศรัทธา อีกส่วนหนึ่งคือปัจจัยจากภายในหรือโยนิโสมนสิการ คือต้องมีความแยบคายทางด้านความคิดพิจารณาในสิ่งที่ถูกต้องและสมควร จนเกิดเป็นสัมมาทิฐิ โดยสัมมาทิฐินี้จะเป็นตัวที่คอยอบรมบุคคลนั้นให้คิด พูดและกระทำในสิ่งที่ถูกต้อง โดยเริ่มจากพื้นฐานของปัจจัย ๔ แล้วพัฒนาตนเองให้อยู่ในกรอบของศีล และพัฒนาขึ้นเป็นสมาธิและปัญญาตามลำดับ

๒) ระบบของไตรสิกขาเป็นระบบแห่งการศึกษาหรือการฝึกตน โดยเฉพาะเรื่องของศีลแม้ศีลจะไม่ใช่วิชาปัญญา แต่เป็นสิ่งที่ประกอบกันเมื่อใดมีศีลปัญญาก็เกิดขึ้นเมื่อนั้น ฉะนั้นหากมีความระมัดระวังในเรื่องของศีลมากเท่าใด ปัญญาก็ถูกพัฒนาขึ้นไปมากเท่านั้น และศีลจะเป็นฐานให้เกิดสมาธิและปัญญาขึ้น ด้วยคุณลักษณะของจิตที่ไม่คิดร้ายเบียดเบียนทั้งต่อตนเองและผู้อื่น จิตจึงมีสภาพโปร่งสบายเหมาะแก่การเจริญของสมาธิ เมื่อจิตมีกำลังตั้งมั่นด้วยกำลังของสติและสมาธิ จิตจึงผ่องใสเบิกบาน ควรแก่การใช้ปัญญาในการจัดการสิ่งต่างๆต่อไป

๓) หลักของไตรสิกขาและอริยมรรคมีองค์ ๘ เข้ามามีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตโดยมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ แม้ว่าการจัดเรียงลำดับในองค์ธรรมทั้งสองจะมีความแตกต่างกัน แต่การให้ผลนั้นจะมีความเอื้อกันทั้งระบบ เมื่อเป็นมรรคเริ่มด้วยสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ และลงท้ายด้วยสัมมาสมาธิ แต่ในระบบไตรสิกขาจึงเอาสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ที่เป็นหมวดปัญญา ไปต่อท้ายสัมมาทิฐิ เนื่องจากมรรคเป็นระบบการปฏิบัติที่มุ่งเนื้อหา แจกแจงให้เห็นองค์ประกอบที่เป็นข้อย่อยว่ามีอะไรบ้าง การจัดลำดับความสัมพันธ์ของมรรคเป็นการจัดตามหน้าที่ของมันที่อยู่ในตัวผู้ปฏิบัติธรรม คือถ้าขาดสัมมาทิฐิเสียแล้วองค์ประกอบอื่นจะเกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อเห็นอย่างไร เชื่ออย่างไร เข้าใจอย่างไร มีทัศนคติอย่างไร ก็ดำริหรือคิดการอย่างนั้น คิดสืบหน้าไป ก็เห็นจะแจ่มเข้าใจชัดยิ่งขึ้น คิดได้อย่างไรก็พูดไปอย่างนั้น เป็นความคิดดี พูดดี ทำดี ดำเนินสืบต่อไป เป็นสัมมาทั้งหมด

ส่วนไตรสิกขา เป็นระบบปฏิบัติที่มุ่งในแง่ใช้งาน ไตรสิกขาก้าวจากการเกี่ยวข้องกับบุคคลในฐานะเวทีสัมพันธ์ขององค์ธรรมต่างๆ หรือก้าวจากจุดเน้นที่ภายในจิตใจของบุคคล ออกมาสู่จุดเน้นด้านภายนอก กำหนดการแสดงออกภายนอก ให้สะท้อนกลับเข้าไปมีอิทธิพลต่อความคิดความเห็นภายในจิตใจ ไตรสิกขาจึงก้าวข้ามความสัมพันธ์ที่เป็นไปตามลำดับระหว่างองค์ธรรมด้วยกันเองออกมาสู่การฝึกคนเป็นขั้นเป็นตอน จากส่วนที่หยาบไปหาส่วนที่ละเอียด คือเริ่มด้วยฝึกกาย วาจา เข้าไปหาจิตใจ และปัญญา^{๖๔}

๔) สัมมาทิฐิที่เกิดขึ้นแล้วนั้นจะเป็นเหมือนหัวขบวนที่มีกำลังในการชักลากองค์ธรรมที่เหลือทั้งหมด เมื่อสัมมาทิฐิเจริญขึ้นก็ทำให้องค์ธรรมทั้งหมดเจริญตามกันไปอย่างนี้ ตลอดระยะเวลาแห่งการพัฒนาปัญญา โดยบุคคลจะต้องตรวจทานตนเองอยู่เสมอว่าทิฐิของตนนั้นยังเป็นสัมมาทิฐิอยู่หรือไม่ ด้วยการตรวจสอบผลของการกระทำ ได้แก่ เรื่องของศีล การไม่เบียดเบียน มีความอายชั่วกลัวบาป ความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม การให้ผลของกรรม มีความกตัญญูรู้คุณโดยเฉพาะพระคุณของบิดามารดา เชื่อในพระรัตนตรัย เชื่อในเรื่องชาติภพ และเชื่อว่าผู้บรรลุนิเวศน์มีจริง เหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันว่าบุคคลนั้นเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ

๕) ถึงแม้ว่าปัญญาที่เกิดขึ้นจากการอบรมหรือฝึกตนนี้ ยังไม่ใช่ปัญญาที่เป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา เป็นปัญญามาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เป็นชีวิตที่ไม่เบียดเบียนสร้างความเดือดร้อนแก่ตนเอง อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมี

^{๖๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๐๖.

ความสุข ไม่เบียดเบียนสังคมและโลกที่เราอาศัยอยู่ จะกระทำการสิ่งใดก็ประกอบด้วยปัญญา
จึงนำพาให้ชีวิตมีแต่ความสงบสุข หมั่นพากเพียรฝึกฝนตนเองเพื่อพัฒนาปัญญาของตนนั้น ไปสู่
เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือโลกุตตระปัญญานั้นเอง

บทที่ ๔

แนวทางในการประยุกต์ใช้โลกิยปัญญา ตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต

ในบทที่ ๔ นี้เป็นการศึกษาแนวทางในการประยุกต์ใช้วิธีการพัฒนาปัญญาเพื่อคุณภาพชีวิต ทั้งในแง่การพัฒนากาย พัฒนาพฤติกรรม พัฒนาจิตและเพื่อพัฒนาปัญญา ว่ามีแนวทางในการประยุกต์ใช้อย่างไร

๔.๑ การพัฒนาปัญญาเพื่อการพัฒนากาย

พุทธศาสนามองจริยธรรมในแง่ของการถือเอาประโยชน์จากกฎธรรมชาติ หรือการนำเอา (ความรู้ใน) กฎธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ ดังนั้น จึงได้ให้ความหมายของจริยะอันประเสริฐคือจริยธรรมที่ถูกต้องแท้จริงไว้ว่า เป็นการดำเนินชีวิตโดยวิถีทางที่จะทำให้เป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติบังเกิดประโยชน์แก่มนุษย์ให้มากที่สุด หรือการดำเนินชีวิตให้รู้เท่าทันธรรมดาของธรรมชาติ โดยประพฤติปฏิบัติในทางที่จะผลักดันและสร้างสรรค์เหตุปัจจัยต่างๆให้เป็นไปอย่างก่อผลดีบังเกิดคุณประโยชน์แก่มนุษย์^๑

การดำเนินชีวิตนั้นต้องอาศัยปัจจัยจากธรรมชาติเพื่อความอยู่รอด การดำเนินชีวิตโดยใช้ปัญญาจะทำให้มนุษย์เบียดเบียนธรรมชาติน้อยที่สุดและก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ดังนั้น คนที่มีความมั่นใจในชีวิตของตน และได้ใช้ชีวิตนั้นให้เกิดประโยชน์คุ้มค่ากับการที่ได้เกิดมาแล้วชาติหนึ่ง เรียกว่าเป็นอยู่อย่างผู้มีชัย ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต และดำเนินชีวิตของตนตามหลักการต่อไปนี้

ทิฐฐัมมิกัตถะ จุคหมายขันตาเห็น หรือ ประโยชน์ปัจจุบัน ที่สำคัญคือ

๑. มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค งามสง่า อายุยืนยาว
๒. มีเงินมีงาน มีทรัพย์จากอาชีพสุจริต พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ
๓. มีสถานภาพดี ทรงยศ เกียรติ ไม้ตรี เป็นที่ยอมรับในสังคม
๔. มีครอบครัวผาสุก ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่นับถือ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่๑๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๖) หน้า ๗๓๓.

ทั้งหมดนี้ พึงให้เกิดมีโดยธรรม และใช้หรือปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขโดยชอบ ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น^๒

การพัฒนากายจึงเป็นจุดหมายขั้นตาเห็น เมื่อมนุษย์มีความสำรวมระวังต่อการประพฤติทางกาย ย่อมนำมาซึ่งความสง่างาม แข็งแรงปลอดภัยจากโรคภัย ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้กล่าวไว้ในเรื่องอินทรีย์สังวรว่า การพัฒนากายที่แท้จริงก็คือการพัฒนาอินทรีย์ การใช้อินทรีย์ตั้งแต่ตา หู นี้เป็นเรื่องใหญ่สุด อินทรีย์เป็นเรื่องใหญ่มาก คือเรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถ้าใช้อินทรีย์เป็น ก็ใช้ด้วยสติ และให้เกิดปัญญา^๓

มนุษย์ต้องใช้อินทรีย์เพื่อการดำรงชีวิตสัมพันธ์กับโลกภายนอก เป็นช่องทางที่เราสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางวัตถุ และทางธรรมชาติทั้งหมด การฝึกฝนพัฒนาอินทรีย์มี ๒ แง่ด้วยกันคือ

๑. ฝึกฝนในแง่การใช้งาน คือ ทำให้อินทรีย์เหล่านี้มีความเฉียบคม มีความละเอียดอ่อน มีความไว มีความคล่อง มีความชัดเจน เหล่านี้เป็นการฝึกในแง่การใช้งาน คล้ายกับที่พูดว่าฝึกทักษะ

๒. ฝึกในแง่การทำให้รู้จักเลือกรับเอาสิ่งที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์เข้าให้แก่ชีวิต ป้องกันไม่ให้อรับเอาสิ่งที่ไม่ดีหรือเป็นโทษเข้ามา^๔

ดังนั้นการใช้อินทรีย์เป็นก็คือการบริโภคเป็น คือรู้จักเลือกที่จะบริโภคหรือเรียกว่าการบริโภคด้วยปัญญา การบริโภคด้วยปัญญาจึงจะได้คุณภาพชีวิตที่ดี ซึ่งต้องมาจากความพอดี คือจุดที่คุณภาพชีวิตกับความพึงใจมาบรรจบกันหมายความว่า เป็นการได้รับความพึงพอใจด้วยการตอบสนองของความต้องการคุณภาพชีวิต ถ้าเป็นการบริโภคในทางเศรษฐกิจก็หมายถึงการใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการ แต่ในแบบพุทธ การบริโภคคือการใช้

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **คู่มือมนุษย์และธรรมานุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๖) หน้า ๓๑.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **คู่มือชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด ๒๕๔๗), หน้า ๒๔.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมกับการพัฒนาชีวิต** พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร ธรรมสภา : ๒๕๓๙), หน้า ๑๐.

สินค้าและการบำบัดความต้องการ ซึ่งทำให้ได้รับความพึงพอใจโดยมีคุณภาพชีวิตเกิดขึ้น พอ
 บริโภคก็เกิดมีคุณภาพชีวิตขึ้น นั่นคือการบริโภคที่สำเร็จผล^๕

การได้คุณภาพชีวิต ย่อมเป็นฐานสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ต่อไป
 ทำให้มีชีวิตดียิ่งขึ้น ทำให้สังคมมีสันติสุข^๖ ซึ่งปรากฏในตัวหลักเรียกว่า โภชนะ มตฺตญฺญตา
 หลักนี้มีกล่าวอยู่เสมอ แม้แต่ในโอวาทปฏิโมกข์ที่เราเรียกว่าหัวใจพระพุทธศาสนาก็ระบุไว้ว่า
 มตฺตญฺญตา จ กตฺตสฺมี ความรู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักประมาณคือรู้จักพอดี ความ
 พอประมาณคือความพอดี คำว่ามัตตัญญตาคือความรู้จักพอดี เป็นหลักสำคัญกระจายอยู่
 ทั่วไป^๗ ท่านสอนว่า เวลาจะบริโภคอะไรให้พิจารณา คือพิจารณาว่า เราพิจารณาโดยแยบคาย
 แล้วจึงบริโภคอาหาร เนว ทวายน น มทายน น มนุชฺชนาย มิใช่เพื่อสกุสนาน มิใช่เพื่อลุ่มหลง มัว
 เมา มิใช่เพื่อโก้ หรูหรา ฟุ่มเฟือย ยาวเทว อิมสุส กายสุส แต่บริโภคเพื่อให้ร่างกายมั่นคงดำรง
 อยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตดำเนินไป เพื่อกำจัดทุกข์เวทนาเก่า เพื่อป้องกันมิให้มีทุกข์เวทนาใหม่ เพื่อ
 เกื้อหนุนชีวิตอันประเสริฐ เพื่อเกื้อกูลต่อชีวิตที่ดีงาม เพื่อความอยู่ผาสุก

เวลาจะบริโภคต้องเข้าใจความหมายอย่างนี้ และบริโภคให้ได้ตามความมุ่งหมาย
 แล้วความพอดีก็อยู่ที่นี้ ฉะนั้นจึงบอกว่าคุณภาพชีวิตหรือสายกลาง อยู่ที่คุณภาพชีวิตมาบรรจบ
 กับความพึงพอใจ เพราะผู้ที่เป็นชาวพุทธพิจารณาเข้าใจความหมายของการบริโภคว่าเพื่อความ
 มีสุขภาพดี เกื้อกูลต่อการมีชีวิตที่ดี เพื่ออยู่เป็นสุข ดังนั้นคุณภาพชีวิตคือสิ่งที่ต้องการในการ
 บริโภค และบริโภคแล้วได้รับความพึงพอใจที่ได้คุณภาพชีวิตนั้น นี่คือความหมายของ
 มัตตัญญตา คือความพอดีที่ว่าเป็นสายกลาง^๘

คุณประโยชน์ของการบริโภคด้วยปัญญา ที่มีผลต่อการพัฒนากาย เช่น ในการกิน
 อาหารผู้บริโภคตระหนักรู้ความจริงที่ตน

๑. เป็นบุคคลที่มีส่วนในสังคม ผู้มีความต้องการที่ถูกกระตุ้นเร้าโดยอิทธิพลทาง
 สังคม เช่น ค่านิยม เป็นต้น อาจบริโภคเพื่อแสดงสถานะทางสังคม ความโก้เก๋ ตลอดจน
 สกุสนานบันเทิง

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ตอน ๓*, (กรุงเทพมหานคร :
 บริษัทพิมพ์สวย จำกัด ฉบับที่ ๕/๒๕๔๘), หน้า ๘.

^๖ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙.

^๗ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐.

^๘ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑ - ๑๒.

๒. เป็นชีวิตที่เป็นส่วนในธรรมชาติ ผู้มีความต้องการที่ถูกกำหนดโดยเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ที่จะต้องบริโภคน้ำเพื่อให้ชีวิตเป็นอยู่ได้ ให้ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี ปราศจากโรคภัยเบียดเบียน เป็นอยู่ผาสุก มีร่างกายที่พร้อมจะนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตที่ดีงามและสร้างสรรค์

ถ้าผู้บริโภครู้ว่า ความต้องการที่แท้จริงในการกินอาหาร คือ ความต้องการของชีวิต ในข้อ ๒ เขาจะต้องบริโภคน้ำเพื่อความมุ่งหมายที่จะให้ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพสมบูรณ์และสามารถดำเนินชีวิตที่ดี ที่พูดสั้นๆ ว่า คุณภาพชีวิต^๙

แนวทางในการพัฒนาภพนั้น นอกจากการบริโภคน้ำแล้ว ยังต้องดูเป็น และฟัง เป็นอีกด้วย เพราะชีวิตที่เป็นอยู่จำเป็นต้องมีการสื่อสารกับโลกภายนอก สิ่งที่จะช่วยสื่อสารหรือเครื่องมือสื่อสาร ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรา ถ้าเราใช้ไม่เป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจของเรา ก็กลับเป็นทางมาของโทษความเสียหาย ทำให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่น

ที่ว่าใช้ไม่เป็น ก็คือใช้ด้วยโมหะ ใช้สักแต่ว่าด้วยความรู้สึก คุณก็ไม่เป็น ฟังก็ไม่เป็น ดูแล้วก็เกิดโทษ เกิดปัญหาแก่ชีวิต ทำให้เกิดความลุ่มหลง เพลิดเพลินมัวเมา โลภะ โทสะ โมหะยิ่งเฟื่องฟู เช่น อยากดูทีวีก็ดูไม่เป็นดูแล้วแทนที่จะได้ความรู้ กลับได้แต่ความลุ่มหลง ความเอะอะโวยวาย เสียสุขภาพกาย เสียงาน เสียการศึกษาเล่าเรียน

เพราะฉะนั้นจึงต้องพูดในเรื่องอินทรีสังวร คือการสำรวจรู้จักใช้อินทรี การศึกษา พื้นฐาน คือเรื่องการบริโภคน้ำปัจจัยสี่ การฟังก็เช่นเดียวกัน ปัจจุบันเราได้นักเสพ มากกว่า นักศึกษา อินทรีสังวรนี้สำคัญ เป็นข้อปฏิบัติที่จะทำให้เป็นนักศึกษา คือเป็นนักเรียน นักรู้ หมายความว่าใช้ตาหูฟัง เป็นต้น หรือเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ทุกอย่าง ต้องได้ปัญญาที่เกิด ความรู้ และเอาประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้นได้^{๑๐}

แนวทางในการพัฒนาภพนี้เน้นเรื่องอินทรีสังวร ได้แก่การบริโภคน้ำด้วยความพอดีทำให้เกิดคุณภาพชีวิต เรียกว่าเป็นการกินด้วยปัญญา รู้จักสำรวจมรรค์ในอินทรีคือการใช้อินทรี เป็น นักเสพจะได้ โลภะ โทสะ โมหะ แต่ถ้าเป็นนักศึกษาก็จะได้ปัญญา คนที่รู้จักคุณภาพ

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ตอน ๔**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวຍ จำกัด ฉบับที่ ๖/๒๕๔๘), หน้า ๕.

^{๑๐} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **เพื่อชีวิตที่ดี**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา ๒๕๔๗), หน้า ๒๕

ชีวิตคือผู้มีปัญญา ทำให้เกิดความพอดีหรือมัชฌิมา คือการไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่นจึงเป็นหลักในการตัดสินพฤติกรรมของมนุษย์ของพระพุทธศาสนา เมื่อบริโภคอะไรก็ตามโดยใช้ปัญญาจะเกิดความพอดีมีการสำรวจระวังอินทรีย์ แล้วจึงมีผลต่อการพัฒนาพฤติกรรมในอันดับต่อมา

๔.๒ การพัฒนาปัญญาเพื่อการพัฒนาพฤติกรรม

ความสามารถในการปรับพฤติกรรม หมายถึงการเพิ่มศักยภาพ(potentiality)ให้แก่ตนเองในด้านการรู้จักตน และควบคุมตนเองเพื่อให้แสดงออกในทางที่เหมาะสม ความหมายในที่นี้ก็คือ ความสามารถในการทำความเจริญให้แก่ตน ซึ่งมีความหมายตามความเข้าใจในปัจจุบันว่า การพัฒนาตนเอง ถ้าบุคคลแต่ละคนสามารถปรับพฤติกรรมของตนเองเสียใหม่ ก็เป็นที่เข้าใจได้ว่า บุคคลนั้นมีการพัฒนาตนเองแล้ว กล่าวให้ชัดเจนก็คือ มีศักยภาพในการพัฒนาบุคลิกภาพของตนเองได้สำเร็จตามขีดความสามารถของตน^{๑๑}

พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์ (๒๕๒๕) นักปราชญ์ผู้ทรงความรู้ของไทยทรงอธิบายคำ “บุคลิกภาพ” ว่าแตกต่างกับ “บุคลิกลักษณะ” สรุปได้ว่า “บุคลิกภาพ” เป็นผลรวมลักษณะทางจิตใจ ซึ่งเกิดตามและติดตัวมาและเจริญขึ้นต่าง ๆ กันตามสภาพแวดล้อมและการฝึกหัดอบรม และสมควรที่จะฝึกหัดดัดแปลงต่อไปเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้เป็นไปในแนวทางที่ตามความนิยมแห่งศีลธรรม ถ้าอบรมตนเองได้แล้วจึงจะเป็นผู้มี “บุคลิกลักษณะ” กรมหมื่นนราธิปประพงศ์ประพันธ์ทรงใช้คำว่า “ศีลธรรม” ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันดีในหมู่พุทธศาสนิกชน แปลว่า “เครื่องหมายของคนดี” ชาวพุทธรู้ดีว่าการมีศีลธรรมจะต้องประพฤติให้ดีทางกาย วาจา ใจ อย่างไรดังนั้นคำว่า “บุคลิกภาพ” ในความหมายนี้ จึงครอบคลุมถึงการปรับพฤติกรรมโดยมีแนวของศาสนาเป็นเครื่องนำทาง^{๑๒}

ดังนั้นการพัฒนาพฤติกรรมที่ดี จึงต้องเริ่มจากพฤติกรรมที่ติดตัวมา หรือที่พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)เรียกว่าพฤติกรรมเคยชิน พฤติกรรมจากสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติที่บุคคลต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย และการขัดเกลาพฤติกรรมตนเองต่อไปภายในกรอบของศีลธรรม คือความประพฤติดีงามที่กำหนดไว้แล้วตามหลักของพระพุทธศาสนานั้นเอง

^{๑๑} ก่องแก้ว เจริญอักษร, การพัฒนาบุคลิกภาพตามแนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๔๕), หน้า ๓.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘.

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)กล่าวว่า ในบรรดาพฤติกรรมทั้งหลาย พฤติกรรมเคยชินถือว่าคุณค่าที่สุด และควรเอาใจใส่มากที่สุด พฤติกรรมเคยชินมีความสำคัญในแง่ที่ว่า ทั้งชีวิตส่วนใหญ่ของแต่ละคนดำเนินไปด้วยความเคยชิน เขาจะแสดงออก กระทำหรือมีปฏิกิริยาต่อสิ่งใดๆ ไม่ว่าจะเป็สิ่งแวดลอมทางสังคมหรือทางวัตถุ ก็ทำไปตามความเคยชินของตน ทำให้เปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ยาก สำหรับบางคนอาจแก้ไขไม่ได้เลย เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องสร้างพฤติกรรมเคยชินที่ดี ที่เกื้อหนุนการพัฒนาอย่างยั่งยืนและเกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้น

คือจะต้องช่วยสร้างพฤติกรรมเคยชินที่ดีตั้งแต่วัยเด็ก เริ่มตั้งแต่ครอบครัวและโรงเรียน โดยให้มีพฤติกรรมเคยชินในการดำเนินชีวิตทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็การกิน การอยู่ การเดิน การเล่น การใช้ของ ในลักษณะที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อม แต่ให้เกื้อกูลแก่สภาพแวดล้อม ให้เป็นสุขในการอยู่กับต้นไม้ดอกไม้ในธรรมชาติ ให้มีอากาศเป็นมิตรเอ็นดู กรุณาต่อสัตว์ต่างๆ และรู้จักเรียนรู้จากธรรมชาติ

ถ้าสร้างตัวนี้ขึ้นมาได้ เราจะประสบความสำเร็จมาก วินัยและกฎเกณฑ์ต่างๆ ตลอดจนกฎหมายของบ้านเมือง ที่จะได้ผลดีก็ต้องเน้นจากพฤติกรรมเคยชินเหล่านี้ ต่อมาเป็พฤติกรรมเคยชินระดับสังคม หรือวัฒนธรรมนี้ยิ่งหนักแน่นได้ผลมาก เพราะมีการถ่ายทอดต่อกันมา วัฒนธรรมจัดเป็วินัยอย่างหนึ่ง เพราะเป็แบบแผนของสังคม และเป็เครื่องฝึกพฤติกรรมของคน อีกคำหนึ่งคือ จริยธรรม ตามความหมายของตะวันตก(Ethics) ที่เราเรียกว่า คีลนั้น จะได้ผลดีหรือเป็จริงเป็จริง ถ้าลงตัวไปอยู่ในวัฒนธรรมที่ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้าย พฤติกรรมที่มีเมตตา กรุณา การรักษาทรัพย์หรือสมบัติของส่วนรวม การใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดเป็ต้น^{๑๑}

แนวทางในการแก้ไขพฤติกรรมที่เคยชิน โดยการทำให้การเห็นแก่ตัวกับการเห็นแก่ผู้อื่นกลมกลืนเป็อันเดียวกัน ในทางพระพุทธศาสนาหมายความว่า เราทำให้แก่ผู้อื่นก็เพื่อสนองความอยากของเราที่จะให้เขามีความสุข เช่น พ่อแม่รักลูก อยากให้ลูกของตัวเองมีความสุข การทำให้ลูกมีความสุขก็เป็การเห็นแก่ตัวของพ่อแม่พร้อมกับการเห็นแก่ลูกคือเห็นแก่ผู้อื่นด้วย

การพัฒนาคุณธรรมเช่นเมตตาเป็ต้น ในเบื้องต้นขณะยังไม่หมดกิเลส ก็เป็ไปตามแนวความคิดนี้ด้วย คือปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข เมื่อต้องการให้คนอื่นมีความสุข ความสุขของเรานี้ก็เนื่องด้วยความสุขของผู้อื่น คือต้องอาศัยหรือขึ้นต่อความสุขของผู้อื่น เช่น

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๑๙๔ - ๒๐๐.

ฉันจะเป็นสุขได้ ก็ต่อเมื่อได้เห็นหมู่บ้านนี้อยู่กันอย่างร่มเย็นปลอดภัย หรืออาจขยายออกไปอีกถึงกับว่า ฉันจะเป็นสุข ต่อเมื่อได้เห็นชุมชนนี้ สังคมนี้ ตลอดจนโลกนี้มีสันติสุข วิธีการนี้เรียกได้ว่าเป็นวิธีพัฒนาความต้องการ คือปรับเปลี่ยนความต้องการของคน แล้วพฤติกรรมและสภาพจิตอื่น ๆ ก็เปลี่ยนตามไปเอง แต่ต้องเน้นที่ความต้องการและถือว่าความต้องการของคน เป็นสิ่งที่ปรับเปลี่ยนได้ พัฒนาได้ ซึ่งก็เข้าหลักพระพุทธศาสนาอยู่นั่นเอง^{๑๔}

หากพิจารณาจากองค์แห่งมรรค ในด้านพฤติกรรมแสดงออกของบุคคลนั้น หมายรวมเอาสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะไว้ด้วยกัน หรือเรียกว่าเป็นการพัฒนาพฤติกรรมภายในกรอบแห่งศีล

แนวทางในการใช้สัมมาวาจาหรือที่เรียกว่าการพูดเป็น โดยลักษณะของนักพูดที่ดี นั้น เป็นลักษณะของนักปราชญ์ที่ระบุไว้ในหลักพุทธศาสตร์คือ เป็นผู้ฉลาดรอบรู้อย่างแท้จริง และจะมีความเคยชินที่จะไม่กล่าวถ้อยคำดังต่อไปนี้เลย ๑. คำพูดเท็จ ๒. คำพูดยุงส่อเสียด ๓. คำพูดหยาบไม่สุภาพ ๔. คำพูดเพื่อเจ้อเหลวไหล และกล่าวว่าผลจากการไม่พูดผิดๆ เช่นนั้นย่อมทำให้ผู้นั้นพบแต่ความสุขไม่ว่าอยู่ที่ใดในโลก และในทางตรงกันข้าม ในรายของคน ที่พูดมาก โดยขาดสติหรือพูดพาลาก็อาจพูดผิดๆได้ในลักษณะของถ้อยคำ ๔ แบบที่กล่าวมาแล้วนั้น ซึ่งจะมีผลให้พบแต่ความเดือดร้อน ความล้มจมตกต่ำในชีวิตของตนในอนาคตได้^{๑๕}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการพูดมากนั้นมีผลเสียมากกว่าผลดี และยังมีผลสืบเนื่องไปถึงที่ว่า ขาดการเป็นนักฟังที่ดีไปด้วย เพราะคนดีมีปัญญา คือ ผู้มีความรู้ความสามารถในการที่จะกล่าวถ้อยคำโดยผ่านการไตร่ตรองมาก่อน ล้วนแล้วแต่เป็นความจริงที่จะทำให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใส และเชื่อถือคำพูดนั้นว่าเป็นคำพูดที่น่าเชื่อถือและเป็นประโยชน์ โดยนำคำพูดนั้นไปปฏิบัติตาม การพัฒนาพฤติกรรมภายในกรอบของศีลข้อต่อมาก็คือการ ทำเป็นหรือทำถูก

ความหมายของการ ทำเป็น หรือทำถูก(สัมมากัมมันตะ)ตามหลักพุทธศาสนานั้น มิใช่เพียงคนๆหนึ่งจะต้องควบคุมตนเองให้ได้ชื่อว่ามีคุณสมบัติดีงามตามหลักของศีลธรรมเท่านั้น ยังจะต้องมีความหมายถึงว่า คนๆนั้นจะต้องทำให้เป็นตามบทบาทและสถานภาพของตนในทุกรูปแบบที่ตนได้เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์อยู่ด้วยในระยะเวลานั้น คือ จะต้องประพฤติตนตามหลักการ ไม่เบียดเบียน แต่เกื้อกูลกันเพื่อความเป็นปกติสุขของสังคม^{๑๖}

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๐๐ - ๒๐๒.

^{๑๕} ก่องแก้ว เจริญอักษร, การพัฒนาบุคลิกภาพตามแนวพุทธ, หน้า ๘๖.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๘.

มีคำสอนอีกส่วนหนึ่ง กล่าวตักเตือนชาวพุทธให้ประดับประดาชีวิตตนเองให้ดีด้วยการประพฤติตนให้ถูกต้องในการดำรงชีวิตอยู่ตลอดด้วยอันยาวนานก่อนสิ้นชีวิตไปเพราะความแก่ชรา กล่าวให้สอดคล้องกับการพัฒนาบุคลิกภาพตามแบบพุทธก็คือการควบคุมตนเอง หรือฝึกฝนตนเองให้เจริญขึ้นทั้ง ๓ วัย คือวัยต้น วัยกลาง และวัยปลาย

วัยต้น คือวัยแห่งการศึกษาเล่าเรียน บำรุงสุขภาพให้แข็งแรง การเสาะหาความรู้ และประสบการณ์ทั้งทางโลกและทางธรรม (การบวชเรียน) การฝึกฝนอาชีพและการเลือกคู่ครอง ทั้งนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นวัยแห่งการเรียนรู้ จึงต้องรู้จักสำเหนียกและรับฟังให้มากโดยทำตนให้ว่าง่ายตามคำแนะนำสั่งสอนของผู้ใหญ่ หรือผู้ปกครองและท่านผู้รู้ทั้งหลาย

วัยกลาง คือวัยแห่งการทำมาหาเลี้ยงชีพและการเลี้ยงดูครอบครัว การวางแผนครอบครัวเพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจ เพื่อเป็นที่พึ่งของสมาชิกในครอบครัวการทำตนให้เหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพของการเป็นสามี ภรรยา พ่อ แม่ ญาติ ผู้ใหญ่ในครัวเรือน และหัวหน้างาน ในชุมชนหรือบริษัทรวมทั้งการทำตนให้เหมาะสมกับบทบาทการเป็นสมาชิกที่ดีในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ รวมทั้งสังคมส่วนรวมคือสังคมโลก

วัยปลาย คือวัยแห่งการพักผ่อนหลังจากการทำงานสร้างฐานะมั่นคงแล้ว เป็นวัยที่ควรเป็นที่พึ่งของลูกหลานในด้านการถ่ายทอดประสบการณ์ ความรู้ การให้กำลังใจ กำลังความคิด การเป็นที่พึ่งด้านกำลังทรัพย์ คือแบ่งปันสมบัติเพื่อเป็นทุนในการศึกษาเล่าเรียน ทุนในการประกอบอาชีพ ทุนในการสร้างครอบครัว เป็นต้น ขณะเดียวกันวัยปลายควรเป็นวัยที่จะได้พักผ่อน ทำบุญ ทำทาน ขวนขวายหาความรู้ในทางธรรมเพิ่มเติมรวมทั้งการพัฒนาจิตพัฒนาปัญญาให้สมบูรณ์ ถ้าสำรวจพบว่ายังไม่ได้พัฒนาเพียงพอ^{๑๗}

การกระทำตนให้ถูกต้องทั้ง ๓ วัย เป็นหลักการกระทำชอบหรือกระทำถูกต้องตามวัย เพื่อเป็นการพัฒนาตนเองในด้านพฤติกรรม ทำให้ชีวิตมีความก้าวหน้าตลอดระยะเวลาแห่งการดำรงชีวิต นอกจากนี้การกระทำถูกในแง่ของศีลยังประกอบไปด้วย ๑. การไม่ทำร้ายทำลายผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน แต่จงช่วยเหลือเกื้อกูลเขา ๒. การไม่เบียดเบียนทรัพย์สิน หรือสิทธิของผู้อื่น แต่จงแบ่งปันและบริจาค ๓. การไม่สำส่อนทางเพศ แต่จงพอใจเฉพาะคู่ครองของตน เหล่านี้ ในการพัฒนาพฤติกรรมในแบบของพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นการไม่สร้างอกุศลกรรมใหม่ให้เกิดขึ้น เพราะปราศจากการเบียดเบียนนั่นเอง

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๐ - ๑๐๑.

การเลี้ยงชีพชอบ(สัมมาอาชีพ) ได้แก่การประกอบอาชีพสุจริต อาชีพสุจริตคืออาชีพอะไรก็ได้ที่ไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน และเป็นอาชีพที่ไม่ผิดกฎหมาย หรือกล่าวได้ว่าผู้ประกอบอาชีพจะต้องปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม จึงจะไม่ทำให้การเลี้ยงชีพิตตนเองต้องกระทบกระเทือนน้ำใจหรือทรัพย์สินและความปลอดภัยในชีวิตของผู้อื่น คำสอนในพระพุทธศาสนาได้ระบุอาชีพที่ต้องห้าม ไม่ควรกระทำถือเป็นอาชีพที่ไม่เหมาะสม ได้แก่ ๑. การค้าอาวุธ ๒. การค้ามนุษย์ ๓. การค้าสัตว์มีชีวิต ๔. การค้าสุรายาเมา ๕. การค้ายาพิษ^{๑๘}

การเลี้ยงชีพชอบนั้นต้องเลี้ยงตนเองให้มีความสุขในระดับหนึ่ง พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงความสุขของคฤหัสถ์ ๔ ประการ ในการประกอบสัมมาอาชีพและการบริโภคคามว่า “๑. อติสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์) ๒. โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์) ๓. อนนสุข(สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้) ๔. อนวัชชสุข(สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ)”^{๑๙} ซึ่งแสง จันทรงาม ได้ให้ข้อสรุปในเรื่องการทำมาหาเลี้ยงชีพตามหลักพระพุทธศาสนาว่า เป็นคำสอนที่ให้ชาวพุทธปฏิบัติตนไปตามระดับขั้นรวม ๖ ขั้น คือ รู้จักหา รู้จักเก็บ รู้จักใช้ รู้จักพอ รู้จักให้ รู้จักวาง สามขั้นแรกเป็นการปฏิบัติตนในระดับล่าง ส่วนอีกสามขั้นหลังเป็นระดับสูง มุ่งให้ผู้ปฏิบัติสัมมาอาชีพจะประพฤติตนไปสู่ความดับทุกข์อย่างแท้จริง^{๒๐}

แนวทางในการใช้ปัญญาเพื่อพัฒนาพฤติกรรมนี้ เริ่มจากการปรับเปลี่ยนทัศนคติ มุมมองต่อตนเองและมุมมองที่มีต่อโลก การปรับปรุงพัฒนาพฤติกรรมโดยการถ้อยที่ถ้อยอาศัยต่อสภาพแวดล้อม โดยไม่ทำลายแต่ช่วยกันสร้างสรรพสภาพแวดล้อมที่ดีให้เกิดขึ้น ด้วยการใช้ปัญญามาเป็นเครื่องนำทาง ถ้าสามารถกระทำได้ก็จะทำให้ทั้งบุคคลและสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข หรือจะก้าวไปถึงระดับโลกก็จะเป็นการดี เพราะจะทำให้คนมีจิตสำนึกและความรับผิดชอบต่อการกระทำทั้งต่อตนเองและต่อโลกมากขึ้น

นอกจากการพัฒนาทางพฤติกรรมในระดับบุคคลแล้ว การพัฒนาพฤติกรรมอีกระดับหนึ่งที่มีผลส่งผลให้บุคคลในสังคม เกิดการสงเคราะห์และยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในสังคม ก่อให้เกิดการประสานการหมู่ชนไว้ด้วยความสามัคคี ทำให้สังคมอยู่รวมกันได้ ไม่แตกแยก กระจายตัว ทำให้มีเอกภาพและความมั่นคง เรียกว่าสังคหวัตถุ ๔

^{๑๘} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๙๕.

^{๑๙} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕.

^{๒๐} ก่องแก้ว เจริญอักษร, การพัฒนาบุคลิกภาพตามแนวพุทธ, หน้า ๑๑๙.

๑) ทาน การให้ปัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เกลี้ยเจือจาน แจกจ่าย ช่วยเหลือด้วยสิ่งของ ทรัพย์สินเงินทอง ตลอดจนวิชาความรู้ (ช่วยด้วยทุน สิ่งของ หรือความรู้)

๒) ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน ใช้คำสุภาพ ให้เกียรติกัน พูดด้วยความหวังดีมีน้ำใจ บอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ (ช่วยด้วยถ้อยคำ)

๓) อุตถจริยา ทำประโยชน์แก่เขา สละเรี่ยวแรงกำลังกายช่วยเหลือกัน และบำเพ็ญประโยชน์ (ช่วยด้วยกำลังงาน)

๔) สมนัตตตา เอาตัวเข้าเสมอสมาน ร่วมหมู่ ร่วมมือ ร่วมจุดหมาย ร่วมแก้ไข ปัญหา ร่วมทุกข์ร่วมสุข ปฏิบัติต่อกันโดยเสมอภาค เสมอต้นเสมอปลาย ด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาให้เหมาะกับแต่ละสถานการณ์ (ช่วยด้วยการร่วมสร้างสรรค์และแก้ปัญหา)^{๒๑}

หลักดังกล่าวจึงเป็นผลมาจากพฤติกรรมที่ได้รับการพัฒนาแล้ว ย่อมส่งผลให้สังคมเกิดความสงบร่มเย็น เพราะเจตนาหรือพฤติกรรมที่ดี ย่อมมาจากคุณภาพของจิตที่ดี ดังนั้นผู้มีปัญญาเมื่อพัฒนาพฤติกรรมอย่างต่อเนื่องมากขึ้น จึงส่งผลให้คุณภาพของจิตได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องเช่นกัน

๔.๓ การพัฒนาปัญญาเพื่อการพัฒนาจิต

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของการพัฒนาปัญญากับการพัฒนาจิตว่า ปัญญาที่จิตใจจะต้องเชื่อมโยงเชื่อมกันตลอดเวลาเมื่อปัญญาเจริญขึ้น ก็คือการทำหน้าที่จิตใจที่เป็นอิสระและมีความสุขได้มากขึ้น เมื่อจิตใจเจริญองงามขึ้น ก็คือ การที่คนมีปัญญามากขึ้น เข้าใจชีวิตมากขึ้น และจึงรู้จักที่จะปฏิบัติต่อชีวิตคือ ดำเนินชีวิตได้ถูกต้องยิ่งขึ้น พร้อมทั้งปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายที่แวดล้อมในโลกได้ถูกต้องยิ่งขึ้น^{๒๒}

พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนเรื่องการฝึกตนโดยการใช้ความเพียรชอบ(สัมมาวายามะ) ด้วย “การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตให้ผ่องแผ้ว”^{๒๓} การทำความเพียร

^{๒๑} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา ๒๕๓๙), หน้า ๒๑.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมกับการพัฒนาชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา ๒๕๓๙), หน้า ๔๘- ๔๙.

^{๒๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

เพื่อให้ประสบความสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนา แต่คำสอนของพระพุทธองค์เป็นความเพียรที่มากกว่านั้นหรือเรียกว่าเป็นความเพียรที่สมบูรณ์แบบ ที่เรียกว่าสัมมัปปธาน ๔ ได้แก่ ๑. เพียรระวัง หมายถึงเพียรปิดกั้นอย่าให้ความชั่วเกิดขึ้นแก่ตน ๒. เพียรกำจัด คือ ความเพียรที่จะละทิ้งความชั่วความบกพร่องที่มีอยู่ หรือที่เกิดขึ้นให้หมดไป ๓. เพียรสร้าง หมายถึงการหมั่นทำความดีงามให้ปรากฏขึ้นบ่อยๆ ทั้งปรากฏแก่ผู้อื่นและปรากฏแก่ใจตนเอง ๔.. เพียรรักษา ตามหลักพุทธธรรมกล่าวว่า แม้ความดีที่มีอยู่เดิมก็อาจลดน้อยถอยลงได้ ความเพียรพยายามที่จะรักษาความดีเป็นเรื่องยากลำบากไม่น้อย ซึ่งคนที่มีลักษณะของจิตใจที่อ่อนไหวจะเป็นผู้ที่ขาดคุณสมบัติในการรักษาความเพียร ดังนั้นการรักษาความดีจึงเป็นงานที่ต้องใช้ความเพียรอย่างมาก^{๒๔}

เรื่องการทำความเพียรให้สมบูรณ์จึงแบ่งออกเป็น ๒ แนวทาง ได้แก่ ๑. เพียรระวังและกำจัดความชั่วหรืออกุศลให้หมดไป ๒. เพียรสร้างและรักษาความดีหรือกุศลนั้นไว้ ผู้ที่สามารถกระทำได้ทั้ง ๒ แนวทางนี้ ก็คือผู้ที่ผ่านความสำเร็จในระดับธรรมดาทั่วไปและพร้อมที่จะก้าวไปสู่ความสำเร็จในระดับที่สูงขึ้น

ความระลึกรับชอบ(สัมมาสติ) จะมีแนวทางใดที่จะทำให้จิตได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่าการเจริญสติเป็นกระบวนการที่สำคัญที่จะทำให้จิตได้รับการพัฒนา โดยอาศัยกระบวนการปฏิบัติ ดังนี้

การเจริญสติปัฏฐาน คือการเป็นอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะซึ่งทำให้ภาพตัวตนที่จิตอวิชชาปั้นแต่งไม่มีช่องทางที่จะแทรกตัวเข้ามาในความคิดแล้วก่อปัญหาขึ้นได้เลย การปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐานนี้ นักศึกษาฝ่ายตะวันตกบางท่านนำไปเปรียบเทียบวิธีการแบบจิตวิเคราะห์ของจิตแพทย์ (Psychiatrist) สมัยปัจจุบัน และประเมินคุณค่าว่าสติปัฏฐานได้ผลดีกว่า และใช้ประโยชน์ได้กว้างขวางกว่า เพราะทุกคนสามารถปฏิบัติเองได้ และใช้ในยามปกติเพื่อความมีสุขภาพจิตที่ดีได้ด้วย สาระสำคัญของการเจริญสติปัฏฐานมีดังนี้

๑) องค์ประกอบหรือสิ่งที่ร่วมอยู่ในกระบวนการปฏิบัติมี ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ทำ (ตัวการที่คอยกำหนดหรือคอยสังเกตเพ่งพิจารณา)กับฝ่ายที่ถูกทำ (สิ่งที่ถูกกำหนดหรือถูกสังเกตเพ่งพิจารณา)

^{๒๔} ก่องแก้ว เจริญอักษร, การพัฒนาบุคลิกภาพตามแนวพุทธ, หน้า ๑๓๕ – ๑๓๖.

๒) องค์ประกอบฝ่ายที่ถูกทำหรือถูกกำหนดเพ่งพิจารณา ก็คือสิ่งธรรมดาสามัญที่มีอยู่กับตัวของทุกคนนั่นเอง เช่น ร่างกาย การเคลื่อนไหวของร่างกาย ความรู้สึกนึกคิดต่างๆ เฉพาะที่เป็นปัจจุบัน คือ ที่กำลังเกิดขึ้น เป็นไปอยู่ในขณะนั้นเท่านั้น

๓) องค์ประกอบฝ่ายที่ทำ คือ คอยกำหนดเพ่งพิจารณา เป็นตัวการหลักของสติปัญญา ได้แก่ สติ กับ สัมปชัญญะ สติ เป็นตัวเกาะจับสิ่งที่จะพิจารณาเอาไว้ สัมปชัญญะ เป็นตัวปัญญา ตระหนักรู้สิ่งหรืออาการที่ถูกพิจารณานั้นว่า คืออะไร มีความมุ่งหมายอย่างไร เช่น เมื่อกำหนดพิจารณาการเคลื่อนไหวของร่างกาย เช่น การเดิน ก็รู้ตัวว่าเดินทำไม เพื่อไปไหน เป็นต้น และเข้าใจสิ่งนั้นหรือการกระทำนั้นตามความเป็นจริง โดยไม่เอาความรู้สึกเป็นตนของตนเข้าเคลือบ

๔) อาการที่กำหนดเพ่งพิจารณานั้น มีสาระสำคัญอยู่ที่ ให้รู้เห็นตามที่มันเป็นในขณะนั้น คือ ดู-เห็น-เข้าใจ ว่าอะไร กำลังเป็นไปอย่างไร ปรากฏผลอย่างไร เข้าเผชิญหน้ารับรู้ พิจารณา เข้าใจตามดูมันไปให้ทันทุกอย่างขณะเท่านั้น ไม่สร้างปฏิกริยาใดๆขึ้นในใจ ไม่มีการคิดกำหนดค่า ไม่มีการคิดวิจารณ์ ไม่มีการวินิจฉัยว่า ดีชั่ว ถูกผิด เป็นต้น ไม่ใส่ความรู้สึก ความโน้มเอียงในใจ ความยึดมั่นต่างๆลงไปว่า ถูกใจ ไม่ถูกใจ ชอบ ไม่ชอบ เป็นต้น

อาการที่เป็นอยู่โดยมีสติสัมปชัญญะตลอดเวลา มีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งที่ว่าเรียกว่าเป็นอยู่ในปัจจุบัน หรือมีชีวิตอยู่ในขณะปัจจุบัน กล่าวคือสติกำหนดตามทันสิ่งที่เกิดขึ้น การเป็นอยู่ในขณะปัจจุบันเช่นนี้ก็คือการไม่ตกเป็นทาสของตัณหา ไม่ถูกตัณหาล่อไว้หรือชักจูงไปในนั่นเอง แต่เป็นการอยู่ด้วยปัญญาทำให้พ้นจากอาการต่างๆของความทุกข์ เช่น ความเศร้า ซึมเสียดาย ความร้อนใจลุ่มกังวล เป็นต้น และทำให้เกิดความรู้ พร้อมทั้งความปลอดภัยโปร่ง ผ่องใสเบาสบายของจิต

เมื่อเสร็จสิ้นกระบวนการฝึก จิตของผู้ฝึกจะได้รับผลของการปฏิบัติที่เป็นประโยชน์มากมาย ทั้งในด้านการนำมาพัฒนาตนเองเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในทางโลก ซึ่งเรียกว่าเป็นการพัฒนาจิต ๓ ด้าน ดังนี้

๑) ด้านการพัฒนาจิต จะเป็นจิตที่มีคุณภาพ หมายถึง จิตมีคุณธรรมต่างๆที่ทำให้จิตใจประณีตดีงาม เช่น มีเมตตากรุณา มีศรัทธา มีความกตัญญูกตเวที เป็นต้น

๒) ด้านพัฒนาสมรรถภาพของจิตใจ หมายถึง ความสามารถของจิต ซึ่งมีความเข้มแข็งมีความสามารถที่จะเอาไปใช้งานได้ดี จิตของเราเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องนำไปใช้งาน เราจะทำงานได้เก่ง เราจะต้องมีจิตที่มีสมรรถภาพจิตที่ดีเป็นพื้นฐานก่อน เราจะใช้ปัญญาคิดค้นอะไรต่างๆให้ได้ผล ตลอดจนจะก้าวหน้าไปด้วยดีในการพัฒนาชีวิต จิตของเราก็ต้องมี

สมรรถภาพเช่นกัน สมรรถภาพของจิตนี้เน้นที่ตัวสมาธิ คือจิตจะต้องมีสมาธิจึงจะทำงานได้ผลดี นอกเหนือจากสมาธิแล้ว จะต้องมีความมีสติ จะต้องมีความมีวิริยะ คือความเพียรพยายาม ความกล้าสู้ ความเอาใจใส่ ความรับผิดชอบ ความเข้มแข็งของจิตใจ ความอดทน เป็นต้น

๓) ด้านการพัฒนาสุขภาพจิต นอกจากจะมีคุณธรรม เป็นจิตที่พัฒนาแล้ว และนอกจากจะมีสมรรถภาพจิตที่เป็นความเข้มแข็งแล้ว ก็ต้องมีสุขภาพจิตที่ดีด้วย คือจิตใจนั้นมีความสุข เป็นจิตใจที่มีความเบิกบานมีปิติ มีความอิ่มใจ มีปราโมทย์ มีความร่าเริงบันเทิงใจ เป็นต้น ลักษณะต่างๆของจิตใจที่มีความสุขนี้ เป็นสิ่งที่สำคัญที่ย้ำมากในพระพุทธศาสนา เวลาพูดถึงการพัฒนาจิตเรามักจะนึกถึงแต่ด้านพัฒนาสมรรถภาพจิต บางครั้งเน้นมากเกินไป จนขาดด้านสุขภาพจิตไปเลย การขาดสุขภาพจิตเป็นปัญหาสำคัญของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน จึงไม่ลืมนึกที่จะเน้นเรื่องสุขภาพจิตไว้ให้มาก^{๒๕}

ผลอีกประการหนึ่งเมื่อจิตพัฒนาไปจนถึงที่สุด ก็จะเป็นจิตของผู้ที่หลุดพ้นจากอภิสกิเลสทั้งหลาย มีความบริสุทธิ์พ้นจากความยึดมั่นในสรรพสิ่งต่างๆ เป็นจิตของผู้มีโลกุตระปัญญา ๔ ประการ ดังนี้

๑) ในแง่ของความบริสุทธิ์ เมื่อสติจับอยู่กับสิ่งที่ต้องการกำหนดอย่างเดียว และสัมปชัญญะรู้เข้าใจสิ่งนั้นตามที่มันเป็น ย่อมเป็นการควบคุมกระแสการรับรู้และความคิดไว้ให้บริสุทธิ์ ไม่มีช่องทางที่กิเลสต่างๆจะเกิดขึ้นได้ และในเมื่อวิเคราะห์หามองเห็นสิ่งเหล่านั้น เพียงแต่ตามที่มันเป็น ไม่ใช่ความรู้สึก ไม่สร้างความคิดคำนึง ตามความโน้มเอียงและความใฝ่ใจต่างๆ ที่เป็นสกวิสสัย (Subjective) ลงไป ก็ย่อมไม่มีความยึดมั่นต่างๆ ไม่มีช่องทางที่กิเลสทั้งหลายเช่นความโกรธจะเกิดขึ้นได้ เป็นวิธีกำจัดอภิสวะเก่าและป้องกันอภิสวะใหม่ไม่ให้เกิดขึ้น

๒) ในแง่ของความเป็นอิสระ เมื่อมีสภาพจิตที่บริสุทธิ์อย่างในข้อ (๑)แล้ว ก็ย่อมมีความเป็นอิสระด้วย โดยจะไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ต่างๆที่เข้ามากระทบ เพราะอารมณ์เหล่านั้นถูกใช้เป็นตัวตุลสำหรับศึกษาพิจารณาแบบสภาวะวิสัย (Objective) ไปหมด เมื่อไม่ถูกแปลความหมายตามอำนาจอภิสวะที่เป็นสกวิสสัย (Subjective) สิ่งเหล่านั้นก็ไม่มีอิทธิพลตามสกวิสสัยแก่บุคคลนั้น และพฤติกรรมต่างๆของเขา จะหลุดพ้นจากการถูกบังคับด้วยกิเลสที่เป็นแรงขับหรือแรงจูงใจไร้สำนึกต่างๆ (unconscious drive หรือ unconscious motivations) เขาจะเป็นอยู่อย่างที่เราเรียกว่า ไม่อิงอาศัย (คือ ไม่ต้องขึ้นต่อตัณหาและทิฏฐิ) ไม่ยึดมั่นสิ่งใดในโลก

^{๒๕} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมกับการพัฒนาชีวิต, หน้า ๑๖.

๓) ในแง่ของปัญญา เมื่ออยู่กับกระบวนการทำงานของจิตเช่นนี้ ปัญญาย่อมทำหน้าที่ได้ผลดีที่สุด เพราะจะไม่ถูกเคลือบหรือหันเหไปด้วยความรู้สึก ความเอนเอียง และอคติต่างๆ ทำให้รู้เห็นตามที่เป็น เป็น คือ รู้ตามความจริง

๔) ในแง่ความพันทุกข์ เมื่อจิตอยู่ในภาวะตื่นตัว เข้าใจสิ่งต่างๆตามที่มันเป็น และคอยรักษาท่าทีของจิตอยู่ได้เช่นนี้ ความรู้สึกเอนเอียงในทางบวกหรือลบต่อสิ่งนั้นๆ ที่มีใช้กันไปโดยเหตุผลบริสุทธิ์ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ จึงไม่มีทั้งความรู้สึกในด้านกระหายอยาก(อภิขมา) และความขัดเคืองกระทบใจ(โทมนัส) ปราศจากอาการกระวนกระวาย(Anxiety) ต่างๆ เป็นภาวะจิตที่เรียกว่าพันทุกข์ มีความโปร่งเบา ผ่อนคลาย สงบ เป็นตัวของตัวเอง^{๒๖}

การฝึกสติให้พร้อมก็เท่ากับเป็นการเตรียมตัวที่จะกระทำการงาน พระพุทธศาสนายกย่องความสำคัญของจิต โดยเฉพาะการทำจิตให้สงบเสียก่อน จึงจะมีผลต่อการปฏิบัติการทำงาน ดังนั้นคุณภาพของจิตที่ดีจึงมาจากสติที่ตั้งมั่น เมื่อสติตั้งมั่นจึงทำให้จิตมีลักษณะเรียบ แน่วแน่อยู่กับสิ่งที่กำหนด ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป การฝึกจิตให้เป็นนั้นเรียกว่าการเจริญสมาธิ^{๒๗} (สัมมาสมาธิ) ความมุ่งหมายของสมาธิที่ใช้อย่างถูกต้อง หรือพูดตามศัพท์ว่าความมุ่งหมายของสมาธินั้น เพื่อเตรียมจิตให้พร้อมที่จะใช้ปัญญาอย่างได้ผลดี พูดอย่างง่ายๆว่าสมาธิเพื่อปัญญา เพื่อจุดหมายคือการรู้เห็นตามความเป็นจริง แต่สมาธิยังมีคุณประโยชน์อื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากจุดหมายนั้นอีก ประโยชน์บางอย่างเป็นผลพลอยได้ในระหว่างการปฏิบัติเพื่อจุดหมายของสมาธินั้นเอง บางอย่างเป็นประโยชน์ส่วนพิเศษออกไปซึ่งต้องอาศัยการฝึกฝนยิ่งกว่าธรรมดา บางอย่างเป็นประโยชน์ที่เกี่ยวเนื่องกันแต่ท่านที่ได้บรรลุจุดหมายของสมาธิเสร็จสิ้นไปแล้ว

๑) ประโยชน์ที่เป็นจุดหมายหรืออุดมคติทางศาสนา อันได้แก่ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง ประโยชน์ที่แท้จริงของข้อนี้คือ การเตรียมจิตให้พร้อมที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง เรียกตามศัพท์ว่า เป็นบาทแห่งวิปัสสนา ซึ่งจะนำไปสู่วิชชาและวิมุตติในที่สุด

ประโยชน์ที่รองลงมา แม้จะไม่ถือเป็นจุดหมายที่แท้จริง คือการบรรลุภาวะที่จิตหลุดพ้นจากกิเลสชั่วคราว ที่เรียกว่าเจโตวิมุตติประเภทยังไม่เด็ดขาด กล่าวคือ หลุดพ้นจากกิเลสด้วย

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๐๘ - ๘๑๗.

^{๒๗} ก่องแก้ว เจริญอักษร, การพัฒนาบุคลิกภาพตามแนวพุทธ, หน้า ๑๖๑.

อำนาจพลังจิต โดยเฉพาะด้วยกำลังของฌาน กิเลสถูกกำลังสมาธิ กด ช่ม หรือทับไว้ ตลอดเวลาที่อยู่ในสมาธินั้น

๒) ประโยชน์ในด้านสร้างความสามารถพิเศษเหนือสามัญวิสัย ที่เป็นผลสำเร็จอย่างสูงในทางจิตหรือเรียกสั้นๆว่า ประโยชน์ในด้านอภิญญา ได้แก่การใช้สมาธิระดับฌานสมาบัติเป็นฐาน ทำให้เกิดฤทธิ์และอภิญญาชั้นโลกีย์อย่างอื่น ๆ คือ หูทิพย์ ตาทิพย์ ทายใจ ผู้อื่นได้ ระลึกชาติได้ จำพวกที่ปัจจุบันเรียกว่า ESP (Extrasensory Perception)

๓) ประโยชน์ในด้านสุขภาพจิตและการพัฒนาบุคลิกภาพ เช่น ทำให้เป็นผู้มีจิตใจและมีบุคลิกลักษณะเข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคงสงบ เยือกเย็น สุขภาพ นิมนวล สดชื่น ผ่องใส กระฉับกระเฉง กระปรี้กระเปร่า เบิกบาน งามสง่า มีเมตตากรุณา มองดูรู้จักตนเองและผู้อื่นตามความเป็นจริง เตรียมจิตใจให้อยู่ในสภาพพร้อมและง่ายแก่การปลุกฝังคุณธรรมต่างๆ และเสริมสร้างนิสัยที่ดี รู้จักทำให้สงบและสะกดยั้งความฟุ้งเหวี่ยงที่เกิดขึ้นในใจได้ เรียกอย่างสมัยใหม่ว่ามีความมั่นคงทางอารมณ์ และมีภูมิคุ้มกันโรคทางจิต ประโยชน์ข้อนี้จะเพิ่มพูนยิ่งขึ้นในเมื่อใช้จิตที่มีสมาธินั้นเป็นฐานปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน คือดำเนินชีวิตอย่างมีสติตามดูรู้ทันพฤติกรรมทางกายวาจา ความรู้สึกนึกคิดและภาวะจิตของตนที่เป็นไปต่างๆ มองอย่างเอามาเป็นความรู้สำหรับใช้ประโยชน์อย่างเดียว ไม่ยอมเปิดช่องให้ประสบการณณ์และความเป็นไปเหล่านั้น ก่อพิษเป็นอันตรายแก่ชีวิตจิตใจของตนได้เลย ประโยชน์ข้อนี้ย่อมเป็นไปในชีวิตประจำวันด้วย

๔) ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ใช้ช่วยให้จิตใจผ่อนคลาย หายเครียดเกิดความสงบ หายกระวนกระวาย ยิ่งหลุดจากความกักตักลุ่มวิตกกังวล เป็นเครื่องพักผ่อนกาย ให้ใจสบาย และมีความสุข

เป็นเครื่องเสริมประสิทธิภาพในการทำงาน การเล่าเรียน และการทำกิจการทุกอย่าง เพราะจิตที่เป็นสมาธิ แน่วแน่อยู่กับสิ่งที่กำลังกระทำ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวก ไม่เลือนลอยเสีย ย่อมช่วยให้เรียน ให้คิด ให้ทำงานได้ผลดี การงานก็เป็นไปโดยรอบคอบ ไม่ผิดพลาด และป้องกันอุบัติเหตุได้ดี เพราะเมื่อมีสมาธิย่อมมีสติกำกับอยู่ด้วย ดังที่ท่านเรียกว่าจิตเป็นกัมมณียะ หรือกรรมณีเย แปลว่าควรแก่งาน หรือเหมาะแก่การใช้งาน

ช่วยเสริมสุขภาพกายและใช้แก้ไขโรคได้ ร่างกายกับจิตอาศัยกันและมีอิทธิพลต่อกัน ปุถุชนทั่วไปเมื่อกายไม่สบาย จิตใจก็พลอยอ่อนแอเศร้าหมองซุนมัว ครั้งเมื่อเสียใจไม่มีกำลังใจ ก็ยิ่งซ้ำให้โรคทางกายนั้นทรุดหนักลงไปอีก ผู้ที่มีจิตใจเข้มแข็งสมบูรณ์ เมื่อเจ็บป่วยกายก็ไม่สบายอยู่แค่กายเท่านั้น จิตใจไม่พลอยป่วยไปด้วย ยิ่งกว่านั้นกลับใช้ใจที่สบายมีกำลังจิต

เข้มแข็งนั้น หันกลับมาส่งอิทธิพลบรรเทาหรือผ่อนเบาโรคทางกายได้อีกด้วย อาจทำให้โรคหายง่ายและไวขึ้น ในด้านผู้มีจิตใจผ่องใสเบิกบาน ย่อมช่วยให้กายเอิบอิมผิวพรรณผ่องใสสุขภาพกายดี เป็นภูมิต้านทานโรคไปในตัว โรคกายหลายอย่างเป็นเรื่องของกายจิตสัมพันธ์ เกิดจากความแปรปรวนทางจิตใจ เช่น ความมักโกรธบ้าง ความกลุ้มกังวลบ้าง ทำให้เกิดโรคปวดศีรษะบางอย่างหรือโรคแผลในกระเพาะอาหารอาจเกิดได้เป็นต้น เมื่อทำจิตใจให้ดีด้วยวิธีอย่างใดอย่างหนึ่งก็ช่วยแก้ไขโรคเหล่านั้นได้^{๒๘}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ทางด้านจิตที่ได้รับการพัฒนามาแล้ว และสามารถนำมาพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างได้ผลนั้น ในทางพระพุทธศาสนาเห็นว่า ต้องอาศัยธรรมชาติ ๒ ส่วน

๑) ธรรมชาติภายนอก สำหรับเป็นอารมณ์ในการฝึกฝน เช่น ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ แสง สี พิจารณาอาหาร สิ่งปฏิภูล ของไม่สวยงามเป็นต้น หรือที่เรียกว่า กรรมฐาน ^{๒๙}

๒) ธรรมชาติภายในที่เกิดกับจิต อันได้แก่ สติ มาเป็นเครื่องผูกจิต การพิจารณาอารมณ์ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นหรือเรียกว่า วิปัสสนากรรมฐาน^{๓๐} โดยคำแนะนำและช่วยเหลือของกัลยาณมิตรในการฝึกฝนนี้จะทำให้จิตมีความว่องไว ทำให้จิตรับต่อสภาวะต่างๆที่เกิดขึ้นในการดำเนินชีวิตได้อย่างรวดเร็ว จึงเป็นจิตที่พัฒนาคุณภาพชีวิต

เมื่อมนุษย์สามารถใช้ปัญญาเพื่อพัฒนากายและพฤติกรรมและจิตเพื่อการดำเนินชีวิตได้แล้ว

๔.๔ การพัฒนาโลกียปัญญาเพื่อการพัฒนาโลกุตตรปัญญา

การพัฒนาปัญญาในขั้นนี้ ล้วนมีผลมาจากการพัฒนาข้างต้นที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด คือการมองโลกตามความเป็นจริง คือผู้ที่มีความเห็นชอบ(สัมมาทิฐิ) การครองชีวิตให้ประสบความสำเร็จรุ่งเรือง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจเรื่องของชีวิตให้ถูกต้อง ซึ่งหมายความว่าควรทำความเข้าใจในเรื่องของการกำเนิดชีวิตความเป็นไปและจุดจบของชีวิตให้ชัดเจน กล่าวคือ มีความเห็นความเชื่อที่ถูกต้องเกี่ยวกับความหมาย และความสำคัญของชีวิตที่ว่ามีการอุบัติขึ้นอย่างมีเหตุผลตามธรรมชาติ และดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติในข้อ

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๘๒๔ – ๘๓๕.

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕๔.

^{๓๐} เรื่องเดียวกันหน้า ๗๐.

ที่ว่า มีความเจริญอยู่ในระยะหนึ่งก็จะเสื่อมโทรมในอีกระยะหนึ่ง และวนเวียนกลับไปมาด้วยฤทธิ์ของกรรม ซึ่งสะท้อนผลตามเหตุและปัจจัย^{๑๑}

การใช้ความคิดให้ถูกทาง(สัมมาสังกัปปะ) แนวทางในการฝึกคนให้คิดเป็น กระทำได้โดย

- ๑) กระตุ้นเร้าให้คิดหาเหตุผลอย่างเป็นระบบ
- ๒) ฝึกให้สรุปความคิดรวบยอดได้
- ๓) ต้องไม่ละเลยการฝึกวิธีแสดงออก หรือการถ่ายทอดเป็นคำพูด การบรรยายเป็นตัวหนังสือ สัญลักษณ์ ฯลฯ เพื่อแสดงว่ามีความรู้จริง สามารถบรรยายได้ตรงกับความคิดอย่างสมบูรณ์แบบ^{๑๒}

ดังนั้นการดำริชอบจึงเป็นทั้งตัวกำกับและและเป็นการต่อยอดจากการคิดเป็น แปลความได้ว่าเมื่อคิดเป็นแล้ว ต่อจากนั้นก็ฝึกให้ใช้ความคิดให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิต ความนึกคิดที่เป็นประโยชน์จะนำไปสู่การพูดและการกระทำกิจกรรม ซึ่งจะเป็นผลดีแก่ผู้ดำริเอง เนื่องจากความคิดมาก่อนการกระทำ ดังนั้นจึงควรระวังความคิดในทางร้าย อย่าให้ปรากฏออกมาทางสีหน้า วาจา และการกระทำเป็นอันขาด กล่าวให้ลึกซึ้งกว่านั้นก็คือ ให้อุบายที่จิตใจของตนเอง อยู่เสมอว่ากำลังใช้ความคิดไปในทางใดและจงควบคุมมันไว้ให้ดี^{๑๓}

แนวทางในการฝึกจิตให้มีคุณภาพ ก็เป็นแนวทางในการฝึกปรีชาปัญญาด้วยเช่นกัน ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนถึงความหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ ได้แก่การรวมเอาองค์มรรคข้อสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ สองอย่างแรกเข้ามา ว่าโดยวาระก็คือ การฝึกอบรมให้เกิดปัญญาบริสุทธิ์ ที่รู้แจ้งชัดตรงตามสภาพความเป็นจริง ไม่เป็นความรู้ความคิดความเข้าใจที่ถูกบิดเบือนเคลือบคลุม ย้อมสีอำพราง หรือพรมัวเป็นต้น เพราะอิทธิพลของกิเลสมีอวิชชาและตัณหาเป็นตัวนำที่ครอบงำจิตอยู่ การฝึกปัญญาเช่นนี้ต้องอาศัยการฝึกจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใสเป็นพื้นฐาน แต่ในเวลาเดียวกัน เมื่อปัญญาที่บริสุทธิ์รู้เห็นตามเป็นจริงนี้เกิดขึ้นแล้ว ก็กลับช่วยยั้งจิตนั้นสงบ มั่นคงบริสุทธิ์ ผ่องใสอย่างแน่นอนยิ่งขึ้น และส่งผลออกไปในการดำเนินชีวิตคือ ทำให้วางใจ วางท่าที มีความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง และใช้ปัญญาที่บริสุทธิ์ไม่เอนเอียง ไม่มีกิเลส

^{๑๑} ก่องแก้ว เจริญอักษร, การพัฒนาบุคลิกภาพตามแนวพุทธ, หน้า ๖๗.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๙.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๒.

แอบแฝงนั้น คิดพิจารณาแก้ไขปัญหาต่างๆ ทำกิจทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง^{๓๔}

หลักธรรมสำคัญอีกหลักธรรมหนึ่งที่จะเป็นเครื่องทดสอบว่า บุคคลนั้นมีปัญญาในทางโลกเกิดขึ้นแล้วเพื่อนำมาใช้ในการดำเนินชีวิต ดังนั้นปัญญาที่เกี่ยวข้องกับโลกก็คือ โลกธรรม ๘ ประการ ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า “โลกธรรม ๘ ประการนี้แลย่อมหมุนไปตามโลก และโลกก็หมุนไปตามธรรม ๘ ประการนี้ ลาก เสื่อมลาก ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุขและทุกข์ ธรรมเหล่านี้ในมนุษย์ล้วนไม่เที่ยง ไม่มั่นคง มีความผันแปรเป็นธรรมดา”^{๓๕} ผู้มีปัญญาดีแล้ว ย่อมเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงของโลกธรรม ๘ ประการนี้ เมื่อมีความเข้าใจในความผันแปรของโลก ย่อมแสดงว่าบุคคลนั้นได้พัฒนาปัญญาจนเกิดเป็นรูปธรรมขึ้น คือการนำมาใช้เพื่อเป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตได้จริง ในลักษณะที่ว่าหากมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดหรือเหตุการณ์ใดมีการเปลี่ยนแปลงหรือผันแปรไป ผู้มีปัญญาย่อมใช้ปัญญานั้น จัดการกับสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเกี่ยวข้องกับบุคคลหรือวัตถุก็ตาม ด้วยการมีสติรู้อย่างเท่าทันมีความเข้าใจถึงสรรพสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไป แม้ปัญญาในทางโลกนั้นจะยังไม่สามารถจัดการได้ในขั้นเด็ดขาด แต่ผลที่เป็นรูปธรรมก็คือ บุคคลผู้มีปัญญาสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขมากขึ้น

แต่อย่างไรก็ตามปัญญาในทางโลกนี้ก็ยังไม่ใช่ว่าปัญญาที่เป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา จึงไม่มีสิ่งใดหรือผู้ใดที่จะรับประกันได้ว่าบุคคลที่ฝึกตนแล้วนั้น จะไม่เพเลียงพล้ำต่อโลกอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบันนี้ ยากอย่างยิ่งที่จะมีโอกาสปฏิบัติธรรมได้ตลอดเวลา ดังนั้นการมีกัลยาณมิตรช่วยประคับประคองศรัทธาให้ตั้งมั่น และการมีความยับยั้งชั่งใจในความคิดก็จะทำให้สัมมาทิฐินั้นตั้งมั่น บุคคลจะมีจิตใจที่ใฝ่ในการปฏิบัติ ที่จะยังผลให้องค์ธรรมทั้งหลายพัฒนาขึ้นไปพร้อมๆกัน นอกจากนี้พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้แนวคิดในการปฏิบัติธรรมเพื่อให้เกิดสติปัญญาไว้ว่า เครื่องตรวจสอบความถูกต้องอย่างหนึ่งของการปฏิบัติธรรมก็คือ การได้ความสุขที่เกิดขึ้นระหว่างปฏิบัติ นั้น ไม่เฉพาะ

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **สาระสำคัญของพุทธธรรม อริยสัจ ๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เบ็กมาน ๒๕๔๙), หน้า ๕๗.

^{๓๕} อ.อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๕/๒๐๓.

ในญาณต่างๆเท่านั้น ที่มีความสุขเป็นองค์ประกอบสำคัญ ในการปฏิบัติทั่วไป ตัวตัดสิ้นความ
ถูกต้องก็มีความสุขเป็นองค์สำคัญที่จะต้องเกิดขึ้นด้วย^{๓๖}

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการพัฒนาปัญญาเพื่อปัญญานั้น ก็คือการพัฒนาปัญญา
ในทางโลกหรือโลกียปัญญาให้เกิดขึ้นโดยมีความรู้ความเข้าใจ ในเรื่องของการพัฒนากาย
พฤติกรรมและจิตมาเป็นลำดับขั้น โดยอาศัยปัจจัยต่างๆดังที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมดนั้น แต่การ
รู้และเข้าใจเพียงอย่างเดียวไม่สามารถใช้ปัญญาให้เกิดเป็นรูปธรรมได้ ดังนั้นปัญญาเพื่อปัญญา
จะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากไม่มีผู้ลงมือปฏิบัติให้เกิดผล ให้เป็นความรู้แจ้งให้หายสงสัย ถึงแม้ว่าจะ
เป็นความรู้แจ้งทางโลก แต่นั่นก็เป็นเครื่องยืนยันและพิสูจน์ว่าความรู้ที่ได้รับมาจากการเล่าเรียน
หรือได้ยินได้ฟัง เป็นจริงและมีอยู่จริงเมื่อผลได้นั้นเกิดขึ้นกับกายและใจของตนอันเป็นธรรมชาติ
ที่ติดตัวมา ผู้มีปัญญาในทางโลกแล้ว ก็จะชวนชวายพากเพียรเพื่อการพัฒนาที่สูงขึ้นไปอีก
โลกียปัญญาจึงเกื้อหนุนโลกุตตรปัญญาอย่างนี้

กระบวนการฝึกฝนกาย พฤติกรรม จิตและปัญญา จะสิ้นสุดก็ต่อเมื่อจิตได้รับการ
พัฒนาจนถึงที่สุดนั่นก็คือ โลกุตตรปัญญา หรือบรรลุความเป็นพระอรหันต์แล้ว ถ้ายังไม่ถึง
จุดหมายก็ต้องเพียรฝึกฝน ตามกระบวนการนี้เรื่อยไป เพราะไม่มีผู้ใดทราบว่าตนเองจะบรรลุ
เป้าหมายเมื่อใด จึงต้องขึ้นกับความไม่ประมาทและมีความเพียรอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งบุญบารมี
ที่สั่งสมเอาตลอดช่วงแห่งการฝึกตนนี้ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้กล่าวว่า ทุกข์เป็น
สิ่งสำหรับปัญญารู้ แต่สุขเป็นสิ่งสำหรับเราจะปฏิบัติให้เป็นหรือมองให้เห็นทุกข์ ปฏิบัติให้เป็น
สุข^{๓๗} การเข้าใจเรื่องความสุขและความทุกข์ในทางโลกียะหรือเรื่องทางโลกนั้นได้พัฒนามา
จนถึงจุดสุดท้ายของกระบวนการฝึก ดังนั้นผู้ที่มีปัญญาทางโลกแล้วจึงควรชวนชวายหาความรู้
เพิ่มเติม เพื่อเป็นการพัฒนาโลกียปัญญาให้เป็นโลกุตตรปัญญาให้ได้ในที่สุด

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา ๒๕๔๒), หน้า ๖๔.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๕.

บทที่ ๕

บทสรุปและวิเคราะห์

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิธีการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท วิเคราะห์วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) และแนวทางในการประยุกต์ใช้ปัญญาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต ผลสรุปจากการวิจัยได้ดังนี้

๑) วิธีการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถามีขั้นตอนดังนี้ การพัฒนาปัญญานั้นเป็นไปเพื่อความรู้แจ้ง เห็นและเข้าใจถึงสรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หากบุคคลมีความขวนขวายในการที่จะพัฒนาปัญญานั้นสามารถกระทำได้ โดยอาศัยปรโตโฆสะหรือปัจจัยจากภายนอกที่เรียกว่ากัลยาณมิตร เพื่อสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้น และโยนิโสมนสิการหรือปัจจัยจากภายในที่เกิดจากความแยบคายในความคิดมาประกอบกัน เพื่อก่อให้เกิดปัญญาคือเป็นความคิดและความเห็นที่ถูกต้อง เพื่อพัฒนาตนเองให้ดำเนินชีวิตอยู่บนเส้นทางของอริยมรรค ด้วยสัมมาทิฐิทำให้เกิดปัญญาในทางโลก ปัญญาจึงอบรมศีล ศีลทำให้จิตมีความระมัดระวังเกิดความสงบระงับ มีความระมัดระวังตนเอง ทั้งทางกาย วาจา ใจ จึงพัฒนาขึ้นสู่หลักของไตรสิกขาซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องต่อบุคคลอื่น เพราะด้วยความสงบระงับดังกล่าว จึงอบรมบุคคลให้อยู่ในศีลระมัดระวังตนเองในพฤติกรรม ศีลจึงพัฒนาจิตให้เป็นสมาธิเกิดความตั้งมั่นมีความคล่องตัวเหมาะแก่การงาน โดยทั้งระบบของอริยมรรคมีองค์ ๘ และไตรสิกขาจะทำงานประสานกันไปอย่างสอดคล้อง ปัญญาในทางโลกจึงถูกพัฒนาโดยอาศัยความเพียร จึงพัฒนาไปสู่จุดหมายสูงสุดคือโลกุตตระปัญญา

๒) วิธีการพัฒนาปัญญาของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)นั้น เป็นไปในแนวทางเดียวกับพระพุทธองค์ กล่าวคือ สัมมาทิฐิคือปัญญาเป็นจุดเริ่มต้นหรือเป็นตัวนำ โดยการอาศัยปัญญาของผู้อื่นคือปรโตโฆสะหรือเรียกว่าวิธีการแห่งศรัทธา ด้วยการคบหากัลยาณมิตรที่มุ่งช่วยเหลือกันในชีวิตประจำวัน เป็นการชักจูงให้เกิดสัมมาทิฐิในระดับโลกียะเสียก่อน คือความเชื่อในเรื่องของกรรม ความสำนึกรับผิดชอบเกี่ยวกับความดีและความชั่ว เป็นต้น เมื่อเกิดโลกียสัมมาทิฐิก็เท่ากับเกิดโลกียปัญญา เพราะสัมมาทิฐิไม่ว่าในระดับใดเมื่อเกิดขึ้นก็เป็นปัญญาในระดับนั้น มาประกอบกับโยนิโสมนสิการ คือ ความรู้จักคิด คิดถูก

วิธีของตัวบุคคลนั่นเอง ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญเพราะกัลยาณมิตรทำได้เพียงการช่วยเหลือชี้แนะ แต่ตัวบุคคลจะต้องมีความคิดและพิจารณาได้ด้วยตนเอง จนสามารถพึ่งพาตนเองได้ แต่อย่างไรก็ดีพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้นำเสนอแนวทางแห่งการศึกษาเพื่อการฝึกฝน ปัญญาที่เกิดจากสัมมาทิฐินี้ ด้วยหลักของไตรสิกขา

ในกระบวนการฝึกตนนั้นพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ใช้คำว่ากระบวนการศึกษา เพราะในระหว่างการศึกษาฝึกฝนตนเองนั้นก็ต้องขวนขวายหาความรู้หรือใช้ความเพียร หรือเรียกว่าบุคคลนั้นเป็นผู้ที่ยังต้องศึกษาอยู่ เพราะการศึกษาก็หมายถึงการฝึกฝนอบรมนั่นเอง ระบบของไตรสิกขาก็คือระบบของการฝึกตน ซึ่งเข้ามามีบทบาทในเรื่องการฝึกความประพฤติ ฝึกจิต และฝึกปัญญา และให้ชีวิตดำเนินไปตามทางแห่งมรรค ไตรสิกขาเป็นการศึกษาด้านนอกเป็นผู้ลงสนามจริง องค์แห่งมรรคจึงเป็นผลที่สอดคล้องกันในแต่ละหมวด ทำงานควบคู่กันไป อย่างนี้ปัญญาพัฒนาขึ้นไปเป็นลำดับ ถึงแม้ว่าจะยังไม่ถึงจุดหมายสูงสุด แต่ปัญญานี้ก็ทำให้แก้ปัญหาของมนุษย์ได้ เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ นำไปสู่ความสุขและความเป็นอิสระอย่างแท้จริง เรียกว่าเป็นการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา และพัฒนาไปจนถึงโลกุตตระปัญญาได้ เช่นเดียวกัน

๓) แนวทางในการประยุกต์ใช้การพัฒนาปัญญาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต การพัฒนาปัญญาเพื่อพัฒนากาย ได้แก่ การรู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักว่าสิ่งใดดีมีประโยชน์ สิ่งใดบริโภคแล้วก่อให้เกิดความทุกข์หรือรู้จักสาระของการบริโภค รู้จักการเสพเพื่อให้ได้ปัญญา กินเพื่อให้ได้ประโยชน์รู้จักคุณค่าของอาหาร ไม่กินสนองกิเลสตน ทำให้ร่างกายสุขภาพแข็งแรง ไม่เป็นโรคต่างๆ เรียกว่าการบริโภคด้วยปัญญานั้นเอง การพัฒนาปัญญาเพื่อพัฒนาพฤติกรรม เป็นปัญญาที่เข้าใจในคุณค่าของการเป็นผู้มีศีล การประพฤติผิดทั้งหลายที่จะไม่เป็นการเบียดเบียนต่อชีวิตทรัพย์สินของผู้อื่น ไม่พูดจาโกหกไร้สาระ มีคนเชื่อถือคำพูด อาจหาญและมั่นคง เป็นผู้มีความดีมีคุณลักษณะดี พัฒนาปัญญาเพื่อพัฒนาจิต คือ การฝึกฝนพากเพียรเพื่อให้เกิดสติและสมาธิ ได้แก่ การฝึกสมาธิเพื่อให้เกิดความสงบ หรือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ หรือโดยการฝึกในรูปแบบอื่นๆ เช่น การหาโอกาสเข้าปฏิบัติธรรมอย่างสม่ำเสมอ โดยเลือกตามความถนัดของแต่ละบุคคลเพื่อให้จิตมีความว่องไว ให้จิตมีคุณภาพที่สูงขึ้นเื้ออำนวยการต่อคุณภาพชีวิตที่ดีงาม เพื่อที่จะนำไปสู่การพัฒนาปัญญาเพื่อพัฒนาปัญญา โดยปัญญาที่เกิดขึ้นนี้ทำให้บุคคลรู้จักและเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง สามารถรู้เท่าทันต่อกิเลส มีจิตใจที่ผ่องใส ปราศจากความทุกข์ สดชื่นและเบิกบาน

ปัญญาในทางโลกหรือโลกียะปัญญา ทำให้เกิดการพัฒนาด้านร่างกาย พฤติกรรมและจิตใจ ทำให้เกิดการเบียดเบียนน้อยที่สุดในด้านอุปโภคและบริโภค รู้จักการให้ การแบ่งปัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดศรัทธาและความน้อมนำที่จะหันมาฝึกฝนตนเองในการปฏิบัติธรรม เพื่อที่จะมีความเข้าใจต่อบุคคลที่รายล้อมอยู่ รวมไปถึงการการดำเนินชีวิตในด้านอื่นๆ มีความเมตตาและเห็นใจผู้อื่น ไม่เอาวัดเอาเปรียบ รู้จักควบคุมอารมณ์ ต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้นหรือเรียกได้ว่า มีวิธีการจัดการต่อโลกด้วยดี

๕.๒ วิเคราะห์ผลการวิจัย

๑. การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น บุคคลทั่วไปมีปัญญาที่ติดตัวมาจากอนุภาพของกรรมเท่านั้น แท้จริงแล้วอาจมีความแตกต่างกันไป โดยเฉพาะพระพุทธองค์ได้สั่งสมบารมีจนเต็มเปี่ยมแล้วในพระชาติสุดท้าย ดังนั้นการที่พระพุทธองค์เพียงได้ทอดพระเนตรเห็นชีวิตที่แท้จริงของมนุษย์ได้แก่ การเกิด แก่ เจ็บและตาย พระพุทธองค์เกิดโยนิโสมนสิการ(จินตมยปัญญา)ขึ้นในทันทีว่าชีวิตของมนุษย์นี้มีแต่ความทุกข์ จึงได้ตัดสินใจพระทัยออกค้นหาความจริงแห่งชีวิตคือหนทางแห่งการดับทุกข์คือการที่ไม่ต้องเกิดอีก โดยไม่ต้องอาศัยปัจจัยภายนอกใดๆในการสร้างเสริมศรัทธาให้เกิดขึ้น นอกจากกัลยาณมิตรที่ได้ช่วยเหลือเกื้อกูลแก่พระพุทธองค์ในช่วงระยะเวลาการแห่งการบำเพ็ญเพียรเท่านั้น และด้วยบารมีดังกล่าวจึงทำให้พระพุทธองค์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ซึ่งคุณลักษณะดังกล่าวมีแต่พระพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น

ส่วนพระอริยสาวกทั้งหลายถึงแม้จะประกอบด้วยโยนิโสมนสิการ แต่ยังต้องอาศัยพระพุทธองค์เป็นกัลยาณมิตรในการแนะนำสั่งสอนจึงจะสามารถบรรลุธรรมได้ คงไม่ต้องกล่าวถึงมนุษย์ในสังคมยุคปัจจุบันที่มีความเจริญทางด้านวัตถุ แต่มีความเสื่อมถอยทางด้านจิตใจ จึงทำให้สังคมในทุกวันนี้มีแต่การแย่งชิงมุ่งหวังผลประโยชน์ อันเป็นที่มาของความเสื่อมแห่งศีลธรรมหรือความประพฤติที่ดีงาม ดังนั้นสิ่งที่พระพุทธองค์ได้ถ่ายทอดไว้คือวิถีทางแห่งการพัฒนาตนเอง เพราะทรงเห็นว่ามนุษย์ในยุคหลังพุทธกาลจะมีความเสื่อมถอยทั้งทางด้านกำลังสติปัญญาและความเพียร จึงต้องมีวิธีการเป็นลำดับขั้นดังกล่าว แม้บุคคลใดไม่รู้จักรู้ใช้โยนิโสมนสิการหรือมีปัญหาติดตัวมาน้อย ก็ยังได้อาศัยกัลยาณมิตรเพื่อสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นและเป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิดังกล่าว ดังนั้นมนุษย์ในยุคปัจจุบันจึงต้องพึ่งพาอาศัยกันเอง

โดยในลักษณะที่ว่าผู้ใดมีปัญหาติดตัวมามาก จึงต้องเป็นกัลยาณมิตรแก่ผู้ที่มีความรู้น้อยกว่า ผู้ที่ฝึกตนดีแล้วจึงกำลังและสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้

ทั้งนี้เพื่อประโยชน์และความสุขทั้งต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อโลกที่เราอยู่อาศัย โดยมีลักษณะของการพึ่งพาซึ่งกันและกัน การฝึกฝนจะทำให้มนุษย์เห็นแก่ตัวน้อยลง เห็นคุณค่าและประโยชน์ของผู้อื่นมากขึ้น ผู้ฝึกตนจะมีความระวังในเรื่องศีลไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่นและจะเบียดเบียนโลกน้อยลง ทำให้สภาพสังคมน่าอยู่มีความปลอดภัย บุคคลมีคุณภาพชีวิตที่ดีไม่ตกเป็นทาสของวัตถุ มีความเมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน ขณะเดียวกันหากบุคคลนั้นพากเพียรในการฝึกฝนตนเองไปอย่างไม่หยุดหย่อนก็สามารถพัฒนาปัญญาไปจนเห็นแจ้งต่อความจริงสูงสุดในทุกสรรพสิ่ง ซึ่งเป้าหมายก็คือมรรคผลนิพพานนั่นเอง

๒. การพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)นั้น มีความร่วมสมัยในการนำเสนอ นอกเหนือจากหนังสือพุทธธรรมแล้ว ข้อมูลปฐมภูมิจากหนังสือเล่มอื่นๆเป็นการแสดงปาฐกถาเกือบทั้งสิ้น จึงเป็นข้อมูลที่เป็นปัจจุบันมีตัวอย่างที่ชัดเจน หรือสอนได้ตรงกับกิเลสของมนุษย์ในยุคปัจจุบัน โดยการนำพุทธพจน์ต่างมาอุปมาอุปไมยให้เกิดภาพที่ชัดเจนขึ้น โดยพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้เน้นเรื่องการศึกษาของคน ว่าคนต้องมีการศึกษาจึงจะพัฒนาได้ ด้วยการอาศัยกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการเช่นกัน ที่ก่อให้เกิดโลกียะสัมมาทิฐิและเริ่มพัฒนาจากปุถุชนให้เป็นอารยชน เมื่อคนพัฒนาความสุขในทางโลกก็ถูกพัฒนาไปด้วย และด้วยหลักของไตรสิกขา ที่พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)กล่าวไว้ว่า เป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับโลกภายนอกหรือเกี่ยวข้องกับบุคคลในสังคมนั่นเอง การระมัดระวังตนเองต่อโลกภายนอกก็เท่ากับการระมัดระวังตนเองจากภายในหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกี่ยวข้องกับการละเอียดในการดำเนินชีวิตของบุคคลโดยตรง ดังนั้นวิธีการพัฒนาปัญญาของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) จึงเป็นวิธีการที่มองจากภายนอกเข้ามาภายใน คือเมื่อบุคคลมีความสุขเห็นชอบแล้ว เขาจะมีความระมัดระวังตนเองต่อผู้อื่นซึ่งในขณะเดียวกันมรรคก็ดำเนินไปพร้อมกัน หรือกล่าวได้ว่าขณะที่ไตรสิกขาทำหน้าที่ต่อโลกภายนอก อริยมรรคก็ทำหน้าที่ภายในโดยทำงานประสานกันอย่างนี้เรื่อยไปตลอดระยะเวลาแห่งการฝึกฝนตนเอง

ผู้วิจัยเห็นว่าในขณะที่ยังเป็นปุถุชนอยู่นั้นกัลยาณมิตรยังมีความสำคัญอยู่มาก ทั้งการที่มีโยนิโสมนสิการมีความปรารถนาที่จะเข้าไปใกล้ชิดกับกัลยาณมิตรที่ดี การใส่ใจฝึกฝนตนเองในการปฏิบัติธรรมที่ดี ต่างๆเหล่านี้ยังต้องเกี่ยวเนื่องกันไป เพราะมนุษย์ในยุคสมัยนี้ มีความอ่อนน้อมในศรัทธาทั้งต่อพระรัตนตรัย และความเชื่อในเรื่องกรรมและผลของกรรม พระพรหม

คุณากรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้กล่าวไว้ว่าคนต้องพัฒนาในกฎทาง ปัญญาจะสร้างความพอดีนำไปสู่ การประสานประโยชน์และการอยู่ร่วมกันได้ดี รวมทั้งการวางท่าทีต่อโลกและธรรมชาติ เพราะ มนุษย์ต้องอาศัยธรรมชาติในการดำเนินชีวิต ดังนั้นผู้มีปัญญาต้องเป็นผู้ที่ไม่เบียดเบียนโลกและ ธรรมชาติด้วย จึงถือว่าเป็นผู้ที่มีปัญญาอย่างแท้จริง การฝึกฝนตามวิธีการพัฒนาปัญญา ดังกล่าว แม้จะอยู่ในระดับโลกก็ยะแต่การตั้งอยู่บนสัมมาทิฐิและระดับปกครองด้วย กัลยาณมิตร ประกอบกับโยนิโสมนสิการที่มีความแยบคายมากขึ้นเรื่อยๆ ปัญญานี้ก็สามารถ เจริญงอกงามเป็นโลกุตตรปัญญาได้

๓. การพัฒนาปัญญาที่นำมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตนั้น เรียกว่าเป็นผู้ดำเนิน ชีวิตด้วยปัญญา ด้วยการเป็นอยู่อย่างพอดีคือการสำรวมระวังต่อการเบียดเบียนทั้งต่อตนเอง และผู้อื่น ผู้มีปัญญาจะรู้จักการบริโภคแต่พอดี ซึ่งมีผลต่อร่างกาย เช่น ไม่ทำให้เป็นโรคอ้วน โรคเบาหวาน เป็นต้น ด้านพฤติกรรมนั้นจะส่งเสริมให้เป็นผู้รู้จักอายชั่วกลัวบาป คือมี หิริโอตตปปะ เป็นผู้มีศีลมีธรรม เป็นผู้มีวิชา มีจรรยา เป็นเครื่องดำเนิน ที่จะพัฒนาบุคคลไป ตามลำดับขั้น ซึ่งทั้งหมดนี้รวมอยู่ในหลักของไตรสิกขาและอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นหลักธรรม เพื่อการดำเนินชีวิตที่แท้จริง การเป็นอยู่อย่างมีปัญญาคือการรู้เท่าทันต่อการเสพ หรือเท่าทัน ต่อการเห็น การฟัง การคิด การพูดและการกระทำ

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าคุณภาพของคนในสังคมทุกวันนี้ มีความอ่อนด้อยสมรรถภาพ ขาดความอดทน อดกลั้น และเห็นแก่ตัว หรืออยู่ในสภาพที่ขาดแคลนปัญญาอย่างหนัก วิธีที่ จะการสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นภายในจิตใจของคนในสังคมปัจจุบันนี้ก็คือ การอาศัยปัจจัย ภายนอกที่คอยกระตุ้นเตือนอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ดังจะเห็นได้จากสื่อธรรมะในรูปแบบต่างๆ มากมาย ได้แก่ หนังสือ ซีดีรอม วีดิทัศน์ และการมีพระนักเทศน์ที่มีชื่อเสียง ช่วยสร้างเสริม ศรัทธาที่คลอนแคลนนั่นให้มั่นคงมากขึ้น และผู้ที่ฝึกตนดีแล้วก็สามารถเป็นกัลยาณมิตรแก่ผู้อื่น ได้ต่อไป

ดังนั้น ความมุ่งหมายของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จึงแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาปัญญา ได้เห็นคุณค่าและความสำคัญของการฝึกตน เพื่อประโยชน์ขั้นต้นที่สุดนั่น คือการดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข และเมื่อปัญญาถูกพัฒนามากขึ้นก็จะต้องมีผู้เสียสละ ความสุขทางโลกบางส่วนลงเพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ต่อไป ดังที่พระพุทธองค์และ พระอรหันต์สาวกทั้งหลายได้แสดงและถ่ายทอดไว้ ซึ่งการพัฒนาปัญญานี้สามารถฝึกฝนและ ปฏิบัติให้เกิดผลขึ้นได้โดยไม่จำกัดบุคคลและอังกาลเวลาแต่อย่างใด

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

วิธีการพัฒนาปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ที่ผู้วิจัยนำเสนอทั้งส่วนของโลกียปัญญาและโลกุตตรปัญญา ที่มุ่งเน้นเพื่อประโยชน์ปัจจุบันคือเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต อย่างไรก็ตามการที่การพัฒนาปัญญาจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากขาดปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ โดยเฉพาะในส่วนของการศึกษาฝึกฝน ในปัจจุบันการฝึกฝนนั้นมีอยู่มากมายทั้งในส่วนที่เป็นการเจริญสมณะกรรมฐาน หรือเจริญวิปัสสนากรรมฐานโดยใช้หลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งต้องใช้ความอดทนและความพากเพียร ไม่ว่าจะเป็นการเจริญสติในรูปแบบต่างๆ การเดินจงกรม นั่งสมาธิ ซึ่งนอกจากก่อให้เกิดศรัทธาแล้ว ยังเป็นวิธีการที่ทำให้เกิดสติและสมาธิอย่างได้ผล และสามารถยังผลดังกล่าวให้เกิดเป็นรูปธรรม โดยการแสดงออกทางพฤติกรรมที่เป็นประโยชน์ดังที่ได้กล่าวแล้ว และสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้อีกด้วย

จากการทำวิจัยนี้ทำให้เห็นว่า การพัฒนาปัญญาเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด จึงขอเสนอแนะให้ท่านทั้งหลาย ที่มีความตั้งใจและมุ่งมั่นในการฝึกฝนตนเองเพื่อให้เกิดปัญญา ได้ทดลองเข้าปฏิบัติธรรมในรูปแบบใดก็ได้ที่มีความรู้สึกว่าจะเหมาะสมและเข้ากับวิถีชีวิตของตนเอง ซึ่งจะยังผลให้เกิดปัญญาทั้งสิ้น และปัญญานี้จะนำมาซึ่งความสุขทั้งแก่ตนเองและครอบครัว รวมไปถึงสังคม ประเทศชาติและเพื่อโลกที่เราอยู่อาศัยนี้

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) เน้นย้ำเสมอมาในเรื่องที่คนต้องรู้จักพัฒนาตนด้วยการพัฒนาปัญญา เพื่อการพัฒนาสังคม และปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นทุกวันนี้เพราะคนขาดปัญญา งานวิจัยนี้สามารถเป็นแนวทางแก่ผู้สนใจการพัฒนาปัญญาเพื่อพัฒนาตนเองแล้วสามารถนำปัญญานี้มาบูรณาการต่อการพัฒนาสังคมได้อย่างไร ได้แก่ ปัญญาในพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม ศึกษาวิเคราะห์เรื่องปัญญาตามแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)ต่อการพัฒนาสังคม รวมไปถึงการพัฒนาปัญญาเพื่อการแก้ปัญหาโลกร้อน ซึ่งเป็นประเด็นที่ทุกคนควรให้ความสำคัญ เพราะเป็นปัญหาที่ต้องกระทบกระเทือนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น เรื่องที่อยู่อาศัย น้ำจืด อาหารที่กำลังขาดแคลน เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันประโยชน์ ทั้งเพื่อสังคมที่ดีงามและเพื่อปกป้องโลกที่เราอยู่อาศัย

บรรณานุกรม

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ :

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลปฐมภูมิของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)

พระเทพเวที(ประยูร ธิปยุตฺโต). พัฒนาการ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๓๕๓๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). การสร้างสรรค์ปัญญา เพื่ออนาคตของมนุษยชาติ.

กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๖.

_____ . การพัฒนาที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๙.

_____ . การสร้างสรรค์ปัญญา เพื่ออนาคตของมนุษยชาติ. กรุงเทพมหานคร :

ธรรมสภา, ๒๕๔๖.

_____ . การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกินอยู่เป็น. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพมหานคร :

กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๗.

_____ . ธรรมกับการพัฒนาชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,

๒๕๓๙.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพ

มหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดาลัย, ๒๕๔๖.

_____ . พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดาลัย, ๒๕๔๖.

_____ . เพื่อชีวิตที่ดี. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๗.

_____ . มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,

๒๕๓๙.

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), การพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน.

กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๑)

_____ . แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา แก่นธรรมเพื่อชีวิต. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์สื่อตะวัน, ๒๕๔๗.

_____ **คู่มือชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๗.

_____ **คู่มือมนุษย์และธรรมบัญญัติ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิชั่นบุ๊คส์,
๒๕๔๙.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **ชีวิตที่สร้างสรรค์ สดใสและสุขสันต์**, กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา, ๒๕๔๙.

_____ **ทุกข์สำหรับเห็นแต่สุขสำหรับเป็น**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์ สหธรรมิก , ๒๕๔๘.

_____ **วิถีคิดตามหลักพุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ศยาม, ๒๕๔๙.

_____ **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

_____ **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ตอน ๓**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด,
ฉบับที่ ๕/๒๕๔๘.

_____ **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ตอน ๔**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด,
ฉบับที่ ๖/๒๕๔๘.

_____ **สาระสำคัญของพุทธธรรม อริยสัจ ๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์เบิกमान, ๒๕๔๙.

ค. ข้อมูลวิทยุภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดาลัย, **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม**. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดาลัย, ๒๕๓๕.

พระพุทโธไสสเถระ. **วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์(อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่
๔. กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, ๒๕๔๖.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดาลัย. **มิลินทปัญหา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดาลัย ,
๒๕๔๗.

(๑) หนังสือ :

ก่องแก้ว เจริญอักษร. **การพัฒนาบุคลิกภาพตามแนวพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระธรรมธีรราชฆานมุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ. ๙) . **มรรค ผล นิพพาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐
กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ปัญญาในพระพุทธศาสนา** ,

พิมพ์ครั้งที่ ๔, นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

(๒) บทความ :

พระพรหมคุณาภรณ์. “สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ”, **พุทธจักร**. ปีที่ ๖๐ ฉบับที่ ๓
(มีนาคม ๒๕๔๙): ๑๒.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

พระมหากัณฑ์ วุฒุนวโล (มโนวัฒน์). “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่อง
เกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมในจริยศาสตร์ของค่านักบวชในพุทธจริยศาสตร์
ของพระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต)”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**.
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๓๕.

พระณรงค์ กิตติโร (เด่นประเสริฐ) . “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของพุทธ
ทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต)”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๙.

พระวราภรณ์ ชยกโร(พูลสวัสดิ์). “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคมอุดมคติในทรรศนะ
ของพระธรรมปิฎก”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๔.

พระมหาสิงห์ สวัสดิ์ผล. “การประเมินผลโครงการฝึกอบรมหลักสูตร การพัฒนาจิตให้
เกิดปัญญาและสันติสุข”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. (พัฒนาสังคม)
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๒.

พระมหาสมชาย สิริจันโท (หานนท์). “พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของ พระ
เทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ)”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. (บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

สุนันท์ เพ็ชรพิรุณ.การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญาตามทรรศนะของ
พุทธทาสภิกขุ. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายวัฒนา พลชาติ
เกิด	๑๕ กันยายน ๒๕๐๘
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
การศึกษา	ศิลปศาสตรบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พ.ศ. ๒๕๓๐ ปีการศึกษา พ.ศ. ๒๕๕๓ จบปริญญาโทพุทธศาสตร์ มหาบัณฑิต (พธ.ม.) สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
ตำแหน่งและสถานที่ทำงาน	พนักงานต้อนรับบนเครื่องบิน บริษัทการบินไทยจำกัด มหาชน
ที่อยู่ปัจจุบัน	๖๓ / ๒๑๙ ประเสริฐสุขเพลส ซ.โชคชัยร่วมมิตร แขวงจอมพล เขต จตุจักร กรุงเทพมหานคร ๑๐๙๐๐